

ספר היובל לרב מרדכי ברויאר

אסופת מאמרים במדעי היהדות

תדפיס

אקדמון - בית ההוצאה של הסתדרות הסטודנטים
האוניברסיטה העברית
ירושלים, התשנ"ב

כתר ארם צובה והתנ"ך של ר' שלום שכנא ילין

מבוא

כתר ארם צובה תופס מקום חשוב במחקר נוסח התנ"ך ובמחקר המסורה. מאז הגיע הכתר לארץ (בשנת תשי"ח) חקרו אותו חוקרים רבים ונכתבו ספרי מחקר המתארים את הכתר ואת מסורתו ומציינים את ייחודו בין כתבי-היד האחרים ואת חשיבותו. כן נעשו מאמצים למצוא את הדפים שאבדו או לגלות עדויות על נוסח הכתר בחלקים שאבדו.

יותר ויותר מתברר, כי גם בעבר עמד הכתר במרכז התעניינותם של העוסקים בנוסח המקרא. מעמדו המיוחד של הכתר לא נוצר בין החוקרים בדורות האחרונים. נשתמרו עדויות מתקופות שונות ומאוצות רבות על השימוש שנעשה בכתר לבירור נוסח המקרא ולהכרעה בספקות ובמחלוקות. העדויות על הכתר יוצרות רצף היסטורי מאז כתיבתו ועד היום. דומה שתופעה זו היא יוצאת דופן: אין שום כתבי-יד אחר שמצויות עדויות רצופות עליו לאורך מאות שנים.¹

על בסיס העדויות האלו ניתן לקוות גם להשלמה כלשהי של ידיעותינו על החלקים החסרים מן הכתר. עדויות לא מעטות מסוג זה נתגלו בשנים האחרונות: קובץ שאלות על הכתר בשם "מאורות נתן";² רשימותיו של קאסוטו מן הכתר ועדות בשו"ת "באר מים חיים" לר' שמואל ויטל,³ וכן מהדורת דפוס של רוב התורה, שהוגהה על פי הכתר.⁴ גילויים אלו מעוררים תקווה, שגם בעתיד יוסיפו ויתגלו עדויות חדשות על הכתר.⁵

1. בן-צבי (כתר התורה) סקר את תולדותיו של הכתר, ומאז ועד היום נתגלו מקורות רבים נוספים. ואלו העדויות הידועות לי על הכתר במהלך הדורות: המאה העשירית – כתבי-יד ששון 1053 (ראה עופר, קאסוטו, עמ' 302–304); המאה ה-12 – הרמב"ם, הלכות ספר-תורה ת, ד; המאה ה-15 – ר' סעדיה הערני; המאה ה-16 – ר' יוסף אשכנזי (בן-צבי, שם); ר' אליהו בן-חיים מקושטא (ראה הפניות ביבליוגרפיות במאמרי הנ"ל, עמ' 338); המאה ה-17 – ר' שמואל ויטל (מאמרי שם, עמ' 334–337); המאה ה-19 – ר' יעקב ספיר (ראה זר, מאורות נתן); ר' שלום שכנא ילין; הצילום שנתפרסם בראש ספרו של ויקס (בן-צבי, שם). ועדויות רבות יש מן המאה העשרים.

2. ראה זר, מאורות נתן.

3. עופר, קאסוטו.

4. מהדורה זו גילה ד"ר י"ש פנקובר, וטרם פורסמה (ראה דבריו בתרביץ נח [תשמ"ט], עמ' 61).

5. נוסף לעדויות אלו של בעלי מסורה וחוקרים שעינו בכתר יש לציין, כי מאז הגיע הכתר לארץ

לאחרונה נפלה בחלקי הזכות למצוא ולזהות מקור חשוב ביותר המעיד על הכתר, ובו מאות ואולי אלפי נתונים על החלקים החסרים. בין הנתונים יש כאלו שראוי להתחשב בהם במהדורות תנ"ך המבוססות על כתר ארם צובה. זהו תנ"ך מודפס שבשוליו נרשמו הערות רבות על המצוי בכתר. תנ"ך זה היה שייך לר' שלום שכנא ילין (להלן רש"ש), חכם מסורה שעלה לירושלים (חי בשנים 1790–1874), אביו של ר' אריה ליב ילין, בעל חידושי "יפה עינים" על הש"ס.

כבר בעבר היו עדויות על קיומו של תנ"ך זה ועל גלגוליו, אולם הגילוי היה כמעט בדרך נס. התנ"ך נמצא בעליית-הגג בבית משפחת ילין בקרית משה. הבית עמד לפני הריסה, ובני המשפחה התירו למר ש' לורנץ ליטול לעצמו מן הספרים הרבים שבעליית-הגג טרם שירדו לטמיון. הלה נטל ספרים רבים וחשובים, אולם דווקא תנ"ך זה (שאין לו חשיבות מצד עצמו, אלא בשל מה שנרשם בעט על גביו) הועבר לסוחר ספרים, וזה עמד להשליכו לגניזה. ברגע האחרון נודע לי הקשר בין הכתבים ובין רש"ש, ובשיתוף פעולה עם מר לורנץ ניצל התנ"ך ונתגלתה חשיבותו. התנ"ך הוחזר למשפחת ילין, וזו מסרה אותו לאחרונה למכון בן-צבי בירושלים.

התנ"ך נתגלה כמעט שלם.⁶ בשולי התנ"ך רשומות מאות הערות בכתב ידו של ר' שלום שכנא. בסופן של שתיים מן ההערות חתם ר' שלום שכנא בשמו, לאחר שהכריע בספק קשה.⁷ בצד הערותיו של רש"ש מופיעות, בכתב יד אחר, הערותיו של ר' משה

נתגלו גם: דף מספר דברי הימים (פרסמוהו מ' בית-אריה וי' ייבין בתרביץ נא [תשמ"ב], עמ' 171–176); קרע קטן מספר שמות (נתפרסם על-ידי בפעמים 41 [סתי תש"ן], עמ' 41–48); וכן תצלום שני עמודים מספר דברים (פרסמו מ' גושן-גוטשטיין בטקסטוס V [1966], עמ' 53–59).
 6. ואלו החלקים החסרים מתנ"ך זה: בראשית א, א – ט, יא; שמואל א ט, ה – י, יב (דף קרוע חסר בחלקו); י, יג – יב, י; מלכים א ד, יז – ו, ז; ישעיה ד, א – לה, ד; נד, טו – נו, יז; יונה ב, ב – טוף; דברי הימים ב כג, טז – לב, כא; לד, ב עד ה. חלק מן הדפים החסרים מדברי הימים הושלמו אחר כך על ידי דפים מתנ"ך אחר, ובדפים אלו אין כל הערות.
 7. בסך הכול חסרים מתנ"ך זה 32 דפים מתוך 512 דפים שהיו בו במקורו. החלק החסר כיום מכתר ארם צובה וחסר אף מתנ"ך זה הוא הפרקים הראשונים בבראשית ורובו של ספר יונה. וזה נוסח שתי ההערות:

על המלה מתמל ויהוה ג, ד: "מתמול צ"ל מ"ו דלא כמו שנמצא בהגהות שצ"ל ח"ו. והוא נעתק מקונטרס הכרעות הרח"ב שהכריע ע"פ מס' מ"ב י"ג ה' שצ"ל ח"ו. ואלם שכח דברי האי"ת [= האור תורה] והמ"ש בפרשת ויצא שכתבו שהמסרה דפר' ויצא ובמ"ב הנ"ל מוטעים. וע"כ צ"ל כאן מלא וא"ו. כן ג"ל שלום שכנא מגי' מסקידל".

על המלים שמונה עשרה (ירמיה נב, כט): "בשנת שמונה עשרה מלא וא"ו ע"פ עכ"ל המ"ש. וז"ל המס"ג כאן ויחזקאל מ' ל"א שמונה ג' מלאים בבניאים ויסמין ויעבדו בני ישראל את עגלון שופטים ג' י"ד, בשנת שמונה עשרה לנבוכדראצר תנינא דפסוק, דין, ומעלות שמונה מעלו יחזקאל מ' ל"א. והתימא על הרב בעל מ"ש שכתב על שמונה הראשון מ"ו ע"פ"ה, והנה מן המס' מוכח להיפך שמסר תנינא דפסוק ולא קדמאה, והנראה לענ"ד כי המס' של שופטים ג' י"ד הטעתו להרב כי שם סתמ' את הדברים ולא פירש' תנינא דפסוק. אולם לענין דינא מוטב לילך

יהושע קמחי, חתנו של רש"ש, שנסע בשליחותו לארם צובה לבדוק את הכתר.⁸ הערותיו של קמחי הן אפוא עדות למה שהיה בכתר, ובהן עיקר חשיבותו של התנ"ך. (להלן נכנה תנ"ך זה בשם "תנ"ך-קמחי").

מן ההערות שרשם רש"ש ילין בשולי התנ"ך (לפני הנסיעה לארם צובה) וכן משאר כתביו שנתגלו עם התנ"ך⁹ מתקבלת תמונה של דרכי עבודתו ודרכי הכרעתו בבעיות המסורה. רש"ש עיבד חומר רב ממקורות שונים הקשורים למסורה, והגיע להכרעה בבעיות רבות שנתקל בהן.

עיקר עבודתו של רש"ש הייתה לבחון את המסורה הגדולה שנדפסה במהדורות שונות של "מקראות גדולות" ולהכריע על פיה בבעיות נוסח המקרא.¹⁰ מבין הפרשנים עסק במיוחד ב"מנחת שי". פעמים רבות הוא מציין את דעתו של בעל "מנחת שי", ולעיתים הוא חולק עליה בעקבות בירור של הערות המסורה.¹¹ כן השתמש

אחר ב' המס' שפירשו דבריהן. וגם הן רוב נגד המס' של שופטים שסתמה דבריו. וגם המס' דשופטים נוכל לומר שכיוונה דבריו לב' המס' הג'ל. ואולי הוא ט"ס בב' המס' הג'ל וצ"ל קדמאה דפסוק ולא תנינא. שלום שכנא מג' מסקידל". ראה תצלום בעמ' 4.

שתי החתימות מופיעות לאחר דיון ארוך במיוחד שבו רש"ש סותר את דעתו של מישוה שקדם לו. בראשונה הוא גוקט דעה הפוכה משל בעל "ההגהות", ואילו בהערה השנייה הוא פוסק בניגוד לדעתו של בעל "מנחת שי".

במשפט האחרון בהערה השנייה ("ואולי.... תנינא") רש"ש נסוג למעשה מכל מה שאמר, ושמא הוסיפו לאחר שתור התנ"ך מארם צובה והוא נוכח לדעת שהכתיב בכתר אינו כדבריו.

ניתן לאמת את זיהוי כתב ידו של קמחי באמצעות השוואה לכתב ידו במקום אחר. קמחי הדפיס קונטרס בשם "זכרון ירושלים", העוסק בענייני הגאולה. על גבי העותק המצוי בספרייה הלאומית בירושלים (סימני S37 A1664) יש תוספת בכתב ידו של המחבר.

ראיתי את רשימותיו של רש"ש - מלבד אלו שבשולי תנ"ך-קמחי - גם במהדורת "מקראות גדולות" משנת שכ"ח, שהייתה ברשותו. רש"ש מפרש שם רבות מהערות המסורה הגדולה ומביא להן מראי מקומות. הוא עושה כן גם במסורה הסופית שבמהדורה זו של "מקראות גדולות". כן ראיתי רשימות נפרדות של רש"ש בענייני מסורה הערוכות על פי סדר הספרים בתנ"ך.

נביא פה את הערת רש"ש לשופטים כא, יב, שבה משתקפת דרכו בבירור המסורות: "יבש. מ"י. מ"ש. וכן מצאתי בהגהות. ונתקשיתי בזה טובא, כי במס' שלנו נמנה זה עם הז' חס'. והמש"כ וכן ראוי להיות מ"י ע"פ המסרה. אולם אחר העיון מצאתי כי המ"ג של שנת שיז' הטעות להרב בעל מ"ש, שחסר זה הפס' במ"ג. ובכל המ"ג שראיתי וזולתם נמנה במס"ג זה הפסוק במנין הז' חסרים וזולתם לא תמצא ז' חסר". רק במס"ג אמטטרדם חסר ג"כ זה הפסוק, ונדפס במס"ג וא"ז חס' כי נמשך אחר מ"ג של שנת שיז' כנ"ל, ובכל הדפוסים וזולתם נמסר ז' חס', ונמנה גם זה הפסוק בכללם. גם במ"ב נמסר ז' חס', ג"כ צ"ל ח"י. כן נ"ל".

לדוגמה הערתו למלכים א יד, טז: "מכעיסים. ח"ק [= חסר י קמא] ע"פ מס' ש"א א ז. ואף שהרב בעל מ"ש הניף ידו על המס' הג'ל [..] ולשבשה מכח המס', אולם כבר קים אותה במ"ב כא טו ע"כ אין לשבשה. וכן מצאתי בספרים מדויקים כאן ח"י".

ב"אור תורה" לרבי מנחם די לונזאנו;¹² ב"עין הקורא" ליקותיאל הנקדן בן יהודה; בהערותיו של וולף היידנהיים (רש"ש מכנהו החכם וו"ה),¹³ ועוד.¹⁴ בנביאים רש"ש מרבה לצטט רשימה שהוא מכנה בשם הגהות. זוהי רשימה המיוחסת לגר"א, שנכתבה בכתב ידו של ר' יוסף זונדל סלאנט, ובה כלולות הרשימות הפתוחות והסתומות בנביאים, וכן הערות על כתיב מלא וחסר בספרי נביאים.¹⁵ במספר מקומות רש"ש מסיק מסקנות נוסח העולות מתרגום יונתן ומפירושיהם של רש"י, ראב"ע ורד"ק.¹⁶

מבדיקת הערותיו של קמחי בתנ"ך עולה שהוא פעל בשלוש דרכים בהגתו: פעולתו האחת הייתה לבדוק בכתר את כל המקומות שחוננו רשם להם הערות. בירורי הנוסח שרשם רש"ש בהערותיו (על פי המקורות שפירטנו לעיל) הפכו אפוא לגבי קמחי לשאלות, והוא הוסיף בכל מקום מה נוסח הכתר. פעולתו השנייה של קמחי הייתה לבדוק באופן שיטתי את פרשיות הכתר בנביאים ובכתובים (וכן את חלוקת השורות בספרי אמ"ת, הנכתבים בכתר כשירה). בתחום זה אין במקורות המסורה השונים מסורת אחידה, ומשום כך נרשמה מסורת הכתר בשלמותה.

כיוון שלישי של פעולה העולה מרשימותיו של קמחי הוא עיון ברשימות שונות העוסקות בנוסח הכתר ורישום המסקנות העולות מהן בשולי התנ"ך. על כיוון זה אנו לומדים מכך שיש בתנ"ך הערות רבות של קמחי שלא באו בתגובה לרישום של

12. גרפס לראשונה בתוך ספר שתי ידות, ויניציאה ש"ח.
13. רש"ש השתמש בחומש "מאור עיניים", רעדלהיים תקע"ה-תקפ"א, שבו הדפיס רו"ה את "עין הקורא" והוסיף בכל מקום את הערותיו. הנה לדוגמה שתיים מהערותיו של רש"ש. דברים ב, ה: "אל תתגרו. הא"ת והמ"ש כתבו הסעם ברי"ש, והוא מלרע. ובע"ה הוא בנימ"ל מלעיל, וכ"כ החכם וו"ה". עמוס ג, ה: "התפול. כצ"ל מ"ו דלא כהחכם וו"ה, כי בפ"י נמסר פה במק"ל ומלא".
14. לעתים רחוקות רש"ש מזכיר את ספר מכלול לרד"ק ולמשל על תהלים טו, ה: "לקח. בנ"א [= בנוסח אחר] הקו"ף בקמץ. וכן נכון כי הוא בטעם עולה ויורד, ויש לו משפט האס"ף כמ"ש הרד"ק במכלול", את רו"ה (לדוגמה, דברים יב, יד: "מצוך. כצ"ל הכ"ף דגושה, דלא כרו"ה"), את שירי מנחה (לדוגמה, איכה ג, יג: "בכליתי. כצ"ל ח"ו דלא כשירי מנחה"), את ד"א (לדוגמה, דברים כא, א: "באדמה. כתב הר"א הבית בפתח, אולם החכם וו"ה כתב שכצ"ל בקמץ"; הכינוי ד"א מציין כנראה את דפוס מקראות גדולות, ויניציאה רפ"ו, או מהדורה דומה) ואת חילופי בן-אשר ובן-נפתלי (תהלים ט, יז: "נודע. לדעת ב"א שהלכה כמוהו הדלי"ת בקמץ").
15. הרשימה נדפסה לאחרונה בסוף המהדורה החדשה של ספרו של א' ריבלין, הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט ורבותיו, ירושלים תשמ"ג. על חלק מנתוני רשימה זו רש"ש מעיר ש"הוא נעתק מקונטרס הכרעות הרח"ב", ואיני יודע למי הכוונה.
16. לדוגמה, תהלים טו, ד: "גבוה. הפסק נכון לפי רש"י. ולפי' הראב"ע ורד"ק בל"פ וב' בעיניו רפ"י; תהלים עה, ו: "ממדבר הרים. פתח הבי"ת נכון לפי' ת"י וראב"ע, אולם לפי' רש"י ורד"ק שפי' הרים מלשון רוממות צ"ל הבי"ת קמוצה".

רש"ש. חלק מהן קשורות לקובץ "מאורות נתן" וקובץ שאלותיו של ר' יעקב ספיר מירושלים, שענה עליהן ר' מנשה סתהון, חכם מחכמי חלב, בקי במסורה וברקדוק. ויש סימנים לכך שרשימות גוספות שימשו את קמחי בהערותיו. ככל הנראה רשם קמחי בשולי התנ"ך את הנתונים (שהיו מבוססים על הכתר), ובדק אותם בכתר גופו.¹⁷

רש"ש היה "בעל מגיה", ומטרת השליחות לא הייתה עיונית-מחקרית בלבד אלא גם הלכתית-מעשית. ישנן עדויות המלמדות, שעל סמך הנתונים שבתנ"ך זה נכתבו מגילות נביאים וכתובים, וכמה מגילות נביאים כאלו נתגלו לאחרונה בירושלים. רש"ש העיד על עצמו, כי הוא מקווה להדפיס תנ"ך על פי הכתר ולזכות את כל ישראל, אך הוא עצמו לא זכה לכך.

להלן נסקור את הנתונים המצויים בתנ"ך-קמחי ונדון בחשיבותם ובמשמעותם לאור. המחקרים העוסקים בכתר ולאור העדויות האחרות על החלקים החסרים כיום. תחילה נעסוק בכתיב הכתר בתורה ובנ"ך, ואחר כך בעניין הפרשיות הפתוחות והסתומות. נדון גם במה שידוע ממקורות שונים על שליחות זו לארם צובה ועל הדמויות הקשורות בה. הנתונים עצמם מובאים בנספחים, בתוספת הערות על המצוי בכתיב-יד אחרים של התנ"ך מתקופת בעלי המסורה.

1. הכתיב

- 1.1 מתוך בדיקת התנ"ך וההערות השונות המופיעות בו לגבי כתיב התורה ניתן למיין את ההערות שנרשמו בתנ"ך קמחי לארבעה סוגים, ואלו הם:
- התאמת נוסח התנ"ך לכתיב התורה המקובל (אצל האשכנזים והספרדים).
 - הערות על כתיבי הכתר השונים מן הנוסח המקובל.
 - הערות כתיב על פי "מאורות נתן".
 - הערות גוספות.

1.1.1 התאמת נוסח התנ"ך לכתיב התורה המקובל

סוג זה של הערות קדם לכל שאר הסוגים, ומלכתחילה לא היה קשור לכתר ארם צובה. בשלב זה הותאם כתיב התורה שבתנ"ך זה לכתיב המקובל אצל האשכנזים.

17. דרך עבודה זו גרמה לעתים לתוצאות מוזרות. לדוגמה, במלכים ב יז, כד קמחי מעיר: "ומעוא. ככפנים ובלתי מתג". הערה מסוג זה מצביעה על התהליך הזה: מלכתחילה נשאלה שאלה על כתיב המלה (ומעוא או ומעוה). התשובה הייתה "ומעוא באלף". בשלב השני שולבה הרשימה בשולי התנ"ך, ואז נרשם "ככפנים", שהרי בתנ"ך נדפס ומעוא באלף. בשלב השלישי נבדק הדבר בנוף הכתר, ואז התברר שהקביעה "ככפנים" אינה מדויקת, שהרי יש הבדל בעניין המתג בין הכתר ובין התנ"ך, ואז הוסיף קמחי "ובלי מתג". כך קרה שהופיעה פה הערה על המתג, שמלכתחילה לא עניין איש. רוב הנתונים שרשם קמחי בענייני מתגים נוצרו בדרך כזאת.

הסטיות מכתוב זה שהיו בנוסח הדפוס המקורי של התנ"ך תוקנו בתוך התנ"ך, ובשולי הדף נרשמה הערה בלא נימוק.¹⁸
ואלו התיקונים שבוצעו בשלב זה:

מס' המקום	התיקון	הערת קמחי	הערה מאוחרת
1. בראשית כה, טו	חדד (ולא שינוי)	ב"ב דלתין	כן
2. לד, ה	והחריש < והחרש	צ"ל ח"י	כן
3. מג, לג	הבכור < הנכר	כצ"ל ח"ו	-
4. מד, כא	ויורידו < ויורדו	ח"י	כן
5. שמות טז, לו	האפה < האיפה	כצ"ל מ"י	כן
6. כה, לד	גביעים < גבעים	ח"ק	כן
7. במדבר כב, כו	ויעמוד < ויעמד	-	-
8. כס, לג	ונסכיהם < ונסכיהם	כצ"ל ח"י	כן

אינני יודע מי עשה את התיקונים בשלב הזה. אפשר שהם נעשו בידי מגיה אחר, עוד לפני שהגיע התנ"ך לידי של ר' שלום שכנא. לאחר שלב זה נוסח הכתיב של התנ"ך מתאים ככל הנראה בכל מקום בתורה לכתוב המקובל אצל האשכנזים.¹⁹

1.1.2 הערות על כתיבים השונים מנוסח האשכנזים

כתיב התורה בכתר שונה במספר מקומות מן הנוסח שנתקבל אצל האשכנזים והספרדים.²⁰ קמחי העיר בגיליון התנ"ך על מקומות אלו. להלן נביא את הערות קמחי מסוג זה.

מס' המקום	הכתיב בתנ"ך	הערת קמחי
1. בראשית ט, כט	ויהיו	ב"כ כתוב [ו] ויהיו. א[ך] כתוב עליו שהסופר טעה, ובצידו כ[...]. המג"י [ויהי] במקום ויהיו
2. שמות א, יט	אלהן	ב"כ אליהן [מלא] ונמסר ה'
3. כה, לא	תיעשה	ב"כ ח"י ונמסר ז'

18. ואלו השיקולים המביאים למסקנה ששינויים אלו קרמו ליתר, ואין הם קשורים לכתר: (א) ההערות אינן בכתב ידו של רש"ש. (ב) בניגוד לשאר ההערות שנרשמו בתנ"ך, כאן שונה נוסח הפנים. (ג) תיקונים אלו מתאימים את נוסח התנ"ך אל הכתיב המקובל אצל האשכנזים, ואם אמנם כך, לא יכולים היו להתבצע על פי רשימה חיצונית העוסקת בלקט מקרים, אלא רק באמצעות השוואה שיטתית של נוסח התנ"ך אל הנוסח המקובל. (ד) בשלב מאוחר יותר, שבו נבדק הכתר, נרשמה ברוב המקרים המלה כן, המאשרת כי כך (כמו הנוסח המתוקן) גם כתיב הכתר.
19. הרב ברויאר מכנה נוסח זה נוסח רמ"ה-או"ת (כתר, עמ' 17). לשם בדיקת קביעה זו בדקתי את הכתיב בכל מקום שיש בו מחלוקת בין המקורות (אלבק שש"ד). תודתי לרב ברויאר, שהעמיד לרשותי את רשימותיו לצורך בדיקה זו.
20. ראה עופר, קאסוטו, עמ' 309 ואילך.

4.	כת, כו	האפור	ב"כ ח"ו האפד
5.	ויקרא יט, טז	רעך	ב"כ מ"י רעך
6.	כה, י	הוא	ב"כ ב"וד וגראה כי נתקן אח"כ
7.	במדבר א, טז	בשמות	ב"כ ח"ו בשמת
8.	י, י	חדשכם	ב"כ ב"וד
9.	דברים כג, ב	דכה	ב"כ דכא באלף ונמסר עליו ג לא יבא ואת דכא תשב אנוש

הרי כאן תשעה מתוך אחד-עשר השינויים שבין נוסח הכתר ובין הנוסח האשכנזי-ספרדי של כתיב התורה. שני השינויים הנותרים (מנשוא, מעינות) מצויים בתחילת ספר בראשית, וחלקים אלו חסרים כיום בתנ"ך-קמחי.²¹

על שלושה כתיבים מתוך קבוצה זו ישנה עדות גם ב"מאורות נתן" של ספיר, ויש קרבה לשונית בין מה שמובא שם ובין לשון ההערה בתנ"ך-קמחי. משום כך קשה לקבוע בוודאות, אם ההערות מקבוצה זו נכתבו בתנ"ך-קמחי לפני כתיבת הנתונים שנלקחו מ"מאורות נתן" או אחר כך.

1.1.3 הערות כתיב על פי "מאורות נתן"

הזכרנו לעיל, שר' יעקב ספיר איש ירושלים שלח רשימה של שאלות אל הרב מגנזה סתהון בחלב, והלה השיב על שאלותיו. ספיר העניק לקובץ זה של שאלות ותשובות את השם "מאורות נתן".²²

הנתונים שבקובץ "מאורות נתן" שולבו כמעט כולם בתנ"ך-קמחי בכתב ידו של קמחי. קמחי לא העתיק את לשון השאלה ולשון התשובה, אלא סימן בתנ"ך רק את המסקנה העולה מהן. במקרים רבים נכתבה בגיליון התנ"ך רק מלה אחת – כן או ככפנים – והדבר מציין שנוסח התנ"ך מתאים במקום זה לכתר.

למעלה מחמישים שאלות בקובץ "מאורות נתן" עוסקות בענייני כתיב התורה, וכמעט כולן סומנו גם בתנ"ך-קמחי. ההבדלים בין נוסח הכתיב של תנ"ך-קמחי ובין נוסח הכתיב של הכתר בתורה הם מועטים (אחד-עשר בלבד), ומשום כך נרשמו רוב הערות "מאורות נתן" המתייחסות לכתיב באמצעות המלה כן בגיליון. לעתים כתב קמחי את הנתון עצמו, אף שהוא מתאים לנוסח הפנים של התנ"ך שבידו ויכול היה אפוא להסתפק בציון כן.²³

21. החלקים החסרים בתנ"ך-קמחי מפורטים בהערה 6 לעיל.

22. הקובץ נקרא בשם זה על שם אביו של ר' יעקב ספיר. יד (מאורות נתן, עמ' 151) מניח שכתב-היד שהוא מפרסם לא נכתב בידי ספיר עצמו. כ"י קיימברידג' Add. 1172 (סימנו במכון לתצלומי כתב-היד העבריים בירושלים ס' 117038) הוא ספר תהלים שבסופו ערך ספיר רשימה של חילופי נוסח בין כתב-היד לנוסח המקובל, וחתם בשמו. מן הדמיון בין רשימה זו ל"מאורות נתן" בצורה ובכתב-היד נראה שספיר הוא שכתב את "מאורות נתן" שבידינו.

23. בצורה זו של ההערות לא ניתן לדעת שהן מתייחסות לעניין הכתיב דווקא. עובדה זו נלמדת בכל מקום מן המקורות האחרים של "מאורות נתן".

לדוגמה:

המקום	נוסח הרפוס	קמחי
במדבר יד, ג	הלוא	מ"ו. כן
טו, לח	ציצת	ח"ת (= חסר יוד תנינא) וכן כולם (= שאר ההיקרויות של המלה בפרשה זו)

1.1.4 הערות נוספות על כתיב הכתר

הערות בודדות בלבד עוסקות בענייני כתיב התורה במקומות שאינם כלולים ב"מאורות נתן". ייתכן שחלק מהן אף נכללו בקובץ השאלות המקורי שעל פיו נכתב הקובץ "מאורות נתן"; זאת משום שסגנון השאלות והתשובות כאן זהה לסגנון השאלות ב"מאורות נתן". בשל דרך הרישום בתנ"ך, המדגישה את המסקנה למעשה, לא תמיד ברור על מה נסבה השאלה. נביא מספר דוגמות:

1. בראשית טז, ו: ותענה. קמחי: ח"י בכתר. כן.
ככל הנראה נרשם נתון זה על פי רשימה כלשהי, ואחר כך נבדקו הדברים בכתר גופו.

2. שם לט, כב: כל-האסירם. קמחי: כן.
גם פה נראה שקמחי מעתיק מרשימה כלשהי, שאם לא כן היה מפרש על איזו תופעה בכתיב או בניקוד ובטעמים הוא מצביע. ב"ד יש במלה זו כתיב וקרי, וזה כנראה שורש השאלה.

1.1.5 דרך עבודתו של קמחי בבירור כתיב התורה

קשה להניח, שקמחי העיר על כתיב התורה על בסיס בדיקה שיטתית של התורה בהשוואה למקור אחר. נראה שההערות באו על בסיס רשימות חיצוניות שהגיעו לידי קמחי. מלבד רשימת השאלות הקשורה ב"מאורות נתן" ידוע לנו, שעל כריכתו של הכתר הייתה דבוקה רשימה שערך הרב סתהון, ובה מפורטים כל שינויי הכתיב בין הכתר ובין נוסח הכתיב המקובל של התורה,²⁴ וייתכן מאוד שקמחי השתמש בה. ככל הנראה עמדו לרשותו רשימות נוספות של בירורי נוסח שלא נודעו לנו.

עם זאת יש להדגיש: מדבריו של קמחי על הערות ומחיקות בכתר ועל הערות המסורה במקומות מסוימים²⁵ נראה, שקמחי עצמו עיין בכתר לשם בדיקת הנתונים ואימותם, ובחן אותו בצורה מדוקדקת.

לסיכום הדברים ניתן לומר, כי יש בתנ"ך-קמחי עדות על כל הכתיבים המיוחדים בחלק התורה שבכתר הידועים לנו ממקורות אחרים. תנ"ך זה משמש אפוא מקור

24. עופר, קאסוטו, עמ' 309.

25. במס' 1 שבסעיף 1.1.2 הערה שהייתה בכתר; במס' 6 – תיקון בכתר; במס' 2, 3, 9 – עדות על הערות המסורה.

חשוב לידיעות בתחום זה. מאידך גיסא, קשה לייחס משקל רב לשתיקתו של קמחי במקומות שאיננו מעיר בהם דבר. הגתונים העולים מתג"ך-קמחי על נוסח התורה בכתר (כתיב, ניקוד, טעמים ומתגים) מובאים להלן בנספח ד.

1.2 כתיבים מיוחדים בכתר

נחזור ונדון עתה בשני מקומות בתורה, שיש בהם חידוש במה שנמסר בתג"ך-קמחי על הכתיב. הכתיב המיוחד של הכתר בשני המקרים ידוע לנו גם ממקורות אחרים, ובכל זאת ניתן למצוא כאן נתונים חדשים שלא נודעו ממקור אחר.

1.2.1 "יובל היא" (ויקרא כה, י)

זהו אחד משלושת המקומות שנוסח הכתר מנוגד בהם למסורה.²⁶ על ויקרא כה, י מעיר קמחי: "הוא – ב"כ [= בכתר] ביד ונראה כי נתקן אח"כ". הכתיב יובל היא ביד הוא המוזר שבין שלושת הכתיבים החריגים בחלק התורה שבכתר, שכן המסורה המונה י"א היא בתורה היא מסורה מפורסמת הנפוצה בכתבי-היד של בעלי המסורה ואף מחוץ לספרות המסורה.²⁷ עתה אנו למדים מדבריו של קמחי על תיקון שהיה בכתר במלה זו. בדבריו של קמחי לא מפורש מה היה כתוב מלכתחילה בכתר ומה הוא התיקון. לכאורה אפשר לשער שהכתיב תוקן מהיא להוא על פי המסורה, אך כיצד ייתכן שכל המקורות האחרים המעידים על כתיב הכתר מעידים על הכתיב שלפני התיקון?²⁸ נראה שכוונת קמחי היא, שהכתיב הוא תוקן אחר כך לכתב היא. כך משתמע גם מהערות אחרות של קמחי לגבי תיקונים שהיו בכתר במקומות אחרים, כמו למשל הערתו לדברים לא, כא: "גשבעתי – ב"כ בפתח ונראה כי נמחק". הכוונה היא לתיקון מקמץ לפתח (כפי שניתן להיווכח מבדיקת הכתר במקום זה), ואם כן הנוסח שנמסר בשם הכתר הוא הנוסח שלאחר התיקון.²⁹ לפי שיקול זה נוסח הכתר בפסוק שאנו עוסקים בו תוקן מהוא להיא, ונותרת התמיהה, מיהו שתיקן "תיקון" זה ועל סמך מה?³⁰ יש להזכיר, שהעדויות הקדומה ביותר על

26. על כתיב התורה בכתר ראה עופר, קאסוטו, עמ' 309 ואילך.

27. בכתבי-היד של בעלי המסורה: ש במדבר ה, יג; ד בראשית ל, כה; ל, ש בראשית יד, ב. ובספרות שמחוץ למסורה: אבות דרבי נתן גוי"א לד, ד (מהירות שכתר גא ע"א; מסכת סופרים ה, ד).

28. נותרת רק האפשרות התאורטית (שאינה סבירה), שהתיקון היא < הוא נעשה במאה ה-19, לאחר שערך הרב סתהון את רשימת השינויים ולפני בואו של קמחי.

29. רשימת כל התיקונים בכתר שקמחי מעיד עליהם מובאת להלן בנספח ו.

30. אין להוציא מכלל אפשרות, שאין פה תיקון מכוון, אלא שנמחקה הדיו והאות ויו הפכה ליד.

הכתיב היא במקום זה היא עדותו של ר' שמואל ויטל מן המאה השבע-עשרה.³¹ התיקון נעשה אפוא בתקופה מוקדמת יותר.

1.2.2 "ויהיו כל ימי נח" (בראשית ט, ט)

גם לגבי תיבת ויהיו במקום זה יש חידוש בדבריו של קמחי. כתיב תיבה זו בכתר ידוע ממקורות אחרים.³² נוסח הכתר במקום זה מתאים לנוסח הכתיב המקובל אצל התימנים, ומנוגד לנוסח הספרדים והאשכנזים, הגורס כאן ויהי.³³ קמחי מוסר על הערה מאוחרת שנרשמה בכתר במקום זה: "ב"כ כתוב] ויהיו. אןך] כתוב עליו שהסופר טעה, ובציודו כ[תב] המג"ו [ויהי] במקום ויהי[ו]".

מי שהעיר הערה זו לא שינה את נוסח הפנים של הכתר, אך התיר לעצמו לרשום על גוף הכתר הערה המטילה דופי בסופר הכתר, וכפי הידוע לנו כיום – שלא בצדק.

1.3 הכתיב בספרי נביאים וכתובים

גם בספרי נביאים וכתובים מצויות בתנ"ך הערות רבות לגבי הכתיב. חלק מן ההערות נרשמו כתשובה לשאלותיו של רש"ש, הערות אחדות (בהפטרות ובמגילות אסתר) קשורות בקובץ "מאורות נתן", וחלק אחר מן ההערות נרשמו, כנראה, על יסוד רשימות נוספות של בירורי נוסח.

בחלק שחסר כיום מן הכתר מצויות כמאה הערות העוסקות בענייני כתיב, וכשישים מהן נרשמו כתשובות להערות של רש"ש. בעשרה מקומות, לכל הפחות, מצויה מחלוקת בשאלת הכתיב בכתב-היד (ל, ק, ש, קמ) ובמקורות המסורה, והידיעה על נוסח הכתר היא בעלת חשיבות. כל ההערות העוסקות בנוסח הכתר נביאים וכתובים במקומות שאינם כלולים בו כיום מובאות להלן, בנספח ה.

2. הפרשיות הפתוחות והפרשיות הסתומות בכתר

2.1 פרשיות התורה

על פי מסורת עתיקה בישראל כתר ארם צובה הוא "הספר הידוע במצרים", שעליו סמך הרמב"ם וממנו העתיק את מסורת הפרשיות הפתוחות והסתומות שבתורה בספרו "משנה תורה". במעשהו זה השליט הרמב"ם את מסורת הפרשיות של הכתר בכל ספרי התורה בישראל. מספר חוקרים בדקו מסורת זו, והשוו את הידוע לנו על פרשיות הכתר – בחלקים הנמצאים כיום ובחלקים שאבדו – עם פסקו של הרמב"ם.

31. עופר, קאסוטו, עמ' 334 ואילך.

32. עופר, קאסוטו, עמ' 305, 335; שמוש, כתר, עמ' 104.

33. ראה ברויאר, כתר, עמ' 87. הסבר של גלגולי המטרות בנושא זה שם, עמ' 276 ואילך.

כידוע, רק דפים מועטים מן התורה הגיעו לארץ. המידע על החלקים הנתורים מתבסס על שני תצלומים, על עדויות בספרי שו"ת, על רשימותיו של קאסוטו ועל תנ"ך שהוגה על פי הכתר.³⁴ המידע המצוי בתנ"ך-קמחי בנושא זה איננו רב, אולם יש בו נתונים חשובים ביותר שאינם מצויים במקורות האחרים, והם עשויים לשפוך אור על כמה פרשיות שנתעוררו בהן בעיות מיוחדות. להלן הנתונים המצויים בתנ"ך-קמחי בעניין פרשיות התורה, בתוספת דיון על המקומות החשובים.

2.1.1 "לא תחמד אשת" (שמות כ, יג)

קמחי סימן מקום זה והעיר "ב"כ כבפנים". כוונתו לומר, שבמקום זה מצויה פרשה סתומה (שלא כמו בכמה נוסחים של "משנה תורה"). עדות זו מתאימה לידוע לנו על הכתר ממקורות אחרים.³⁵

2.1.2 "פסל לך" (שמות לד, א)

פרשה זו היא אחד המקומות שבהם פסק הרמב"ם במשנה תורה אינו מתאים לכתר ארם צובה. הרמב"ם קובע, שפרשה זו היא פתוחה; אבל ממספר עדויות עולה, שבכתר הייתה פרשה סתומה במקום זה.³⁶ קמחי מעיר כאן: "בכת"ר סב"ה. ועוד בכ"י בשנים ס' וברביעי פ"י". הסימן סב"ה מציין אחת מצורותיה של הפרשה הסתומה: הפרשה הקודמת הסתיימה לפני סוף השורה, והפרשה הנוכחית אינה מתחילה בראש השורה, אלא לאחר רווח מסוים.³⁷ יש לציין, שצורה זו של פרשה סתומה דומה למדי לצורתה הרגילה של פרשה פתוחה. ההבדל היחיד בין הצורות הוא, שפרשה פתוחה פותחת בתחילת השורה ואילו פרשה סתומה מן הסוג הזה פותחת בהמשך השורה. מתיאורו של קמחי לא ברור מה היה שיעור הרווח שבתחילת שורה זו. במקומות רבים בכתר רווח שכזה הוא קטן מאוד, כשיעור שתי אותיות ואף כשיעור אות אחת. שמא יש להסיק מכאן, שהיה בכתר במקום זה רווח קטן, והרמב"ם סגר שאין רווח מועט זה נחשב, והפרשה היא פרשה פתוחה. אלא שאם אמנם כך, היינו יכולים לצפות להזכרת עובדה זו במקורות השונים הקובעים שפסק הרמב"ם אינו מתאים במקום זה לכתר.³⁸ קשה לעמוד על פשרה של הערת קמחי "ועוד בכ"י בשנים ס' וברביעי פ"י". ברקעה של הערה זו עומדת ככל הנראה הסתירה שבין הכתר ובין פסק הרמב"ם.

34. בנושא פרשיות הכתר והרמב"ם ראה גושן, אותנטיות; פנקובר, הרמב"ם והכתר; עופר, קאסוטו, עמ' 325-330. פנקובר עומד לפרסם ספר על תנ"ך שהוגה על פי הכתר, וטרם ראיתי את דבריו.

35. על הספקות שנתעוררו במקום זה עיין בדבריו של פנקובר, הרמב"ם והכתר, עמ' 50-64. לגבי העדויות על המצוי בכתר במקום זה ראה פנקובר, שם; עופר, קאסוטו, עמ' 326.

36. ראה עופר, קאסוטו, עמ' 326 (רשימת הרב עסיה), ועמ' 335 הערה 5 (שו"ת ר' שמואל ויסל).

37. ראה רמב"ם, הלכות ספר תורה, פרק ז. על הצורות השונות של הפרשיות ועל סימניו של קמחי לצורות אלו ראה להלן סעיף 2.2.1.

38. במיוחד ברשימתו של הרב עסיה.

אולם, האם מתכוון קמחי למסור שהאותיות ט, פ היו רשומות על גוף הכתר במקום זה? אפשרות אחרת היא, שעל הכתר הייתה הערה שמסרה על גרסאות ומסורות שונות לגבי הפרשה במקום זה. אפשרות שלישית היא, שאת ההערה על המחלוקת במקום זה נטל קמחי מרשימה כלשהי המתייחסת לכתר ולא מגוף הכתר.³⁹

2.1.3 "ארור שכב עם אשת אביו" (דב' כז, כ)

קמחי מעיר במקום זה: "ב"כ יש כאן סתומה".

בפרשה זו ובבעיות הקשורות בה דן בהרחבה פנקובר, במאמרו על הרמב"ם וכתר ארם צובה.⁴⁰ נסקור כאן בקצרה את הידוע בעניין פרשה זו. הרמב"ם בהלכות ספר תורה אינו מזכיר פרשה במקום זה, וכך נתקבל להלכה בקהילות ישראל. אולם מסורת זו היא תמוהה למדי, שהרי לפני כל אחד משאר ה"ארורים" בפרק זה יש רווח של פרשה סתומה. מבחינת התוכן אין כל קשר בין שני ה"ארורים" שהוצמדו פה יחדיו ("ארור מטה משפט" ו"ארור שכב עם אשת אביו"). הקושי ההגיני במסורת זו והעובדה, שבכתיב יד רבים אחרים מצויה פרשה במקום זה, גרמו לשאלות הלכתיות והתלבטויות רבות במקום זה. ר' אליהו בן חיים (ראנ"ח), שחי בתורכיה במאה ה-16, מביא בשו"ת "מים עמוקים"⁴¹ שתי עדויות סותרות לגבי המצוי בכתר ארם צובה במקום זה.⁴² הוא מוסר שיש בידו "ספר מוגה, הגהתיו על פי ספר שהיה ביד איש חכם, אשר הגיהו מספר בן אשר שבחל"פ", ובספר זה "יש שם פרש' סתומה כמו בשאר הארורים". מאידך גיסא עומדת עדות שבעל-פה: "גם אמרו לי אחרים שראו ספר בן-אשר שבחל"פ שאין שם פרשה".

כשאנו באים לבחון שתי עדויות אלו, עומדות שתי אפשרויות: ייתכן, שאחת מן העדויות מוטעית, ואז עלינו לשקול איזו היא העדות הנכונה ואיזו שגויה. תיתכן גם אפשרות שונה, שבכתר היה רווח קטן במקום זה, ונחלקו הרואים אם רווח זה נחשב לפרשה או שאינו נחשב.

אם נצרף את עדותו של קמחי אל שאר העדויות על פרשיות הכתר, נראה, שהאפשרות השנייה שהבאנו מסתברת יותר. קמחי מעיד על פרשה סתומה בכתר במקום זה. אך כנגד עדותו עומדת הרשימה שערך הרב עטיה לבקשתו של קאסוטו. רשימה זו היא תוצאת השוואה מפורטת בין הרמב"ם ובין הכתר; ומהעובדה שלא צוין בה דבר לגבי מקום זה נראה, שלדעת הרב עטיה יש התאמה בין הכתר ובין פסק הרמב"ם במקום זה.

39. פחות מכול נראית האפשרות, שקמחי עצמו בדק כתבי-יד שונים במקום זה.

40. פנקובר, הרמב"ם והכתר, עמ' 81-87.

41. ברלין תקל"ח, השאלה השישית והשביעית שבתוך שאלה עח.

42. המשיב מסתמך על המסורת, שהרמב"ם פסק על פי כתר ארם צובה, ומסקנתו ההלכתית היא, שניתן להכריע את הספק בדעת הרמב"ם באמצעות בדיקת הכתר, מקורו של הרמב"ם.

הסתירה בין העדויות שהביא ראנ"ח ממשיכה אפוא גם בעדויות שנודעו לנו זה מקרוב. מסתבר שבמקום זה היה בכתר רווח קטן, שעורר ספק אם הוא נחשב לפרשה, והוא הסיבה לעדויות הסותרות.⁴³

אם אמנם כך הדבר, יש להעלות שיקול נוסף: מנהג מקובל בין סופרי כתיבה, שכאשר מזדמנות פרשיות סמוכות הפותחות באותה מלה, תיכתבנה המלים הזוהות הפותחות את הפרשיות זו תחת זו. מנהג זה הוא הבסיס להיווצרותן של צורות של "שירה" במקומות שבהם רווח של פרשה סתומה מפריד בין אבריה של רשימה, כגון ברשימת עשרת בני המן (אסתר ט, ו-ט) וכגון בעניין שללו של דוד (שמואל א ל, כו-לא).⁴⁴ גם בכתר היה מצב דומה במקום אחר בתורה: קמחי מעיר לגבי עשרת הדיברות שבספר שמות: "ב"כ כל לא זת"ז [= זה תחת זה]."

הסופר עשוי לצמצם את רווח הפרשה עד למאוד כדי לכתוב את המלים הפותחות זו תחת זו. גם בפרשה הנדונה כאן ייתכן שאירעה תופעה כזאת. על פי רוחב עמודות הכתר נראה שכך הייתה צורת הכתיבה של דברים כו, טו-כ:

טז	ואמרו אמן	ארור
	מקלה אביו ואמו ואמר כל	
יז	העם אמן	ארור
	מסיג גבול רעהו ואמר כל	
יח	העם אמן	ארור
	משגה עור בדרך ואמר כל	
יט	העם אמן	ארור
	מטה משפט גר יתום ואלמנה	
כ	ואמר כל העם אמן	ארור
	שכב עם אשת אביו כי גלה	

פסוק יט ("ארור מטה משפט"), הנמצא לפני הפרשה הנדונה, ארוך יותר מקודמיו. הסופר יכול אמנם להתחיל את הפסוק הבא בשורה הבאה לאחר רווח, אולם אם הוא מעוניין להמשיך ולכתוב באותה דרך שנהג בפסוקים הקודמים הוא אנוס לצמצם את הרווח שלפני המלה ארור שבפסוק כ. על פי שיקול זה יש סבירות גבוהה, שסופר הכתר התכוון במקום זה לציין פרשה סתומה, בניגוד לפסק הרמב"ם כאן.

43. פנקובר (הרמב"ם והכתר, הערה 72) מעלה אפשרות זו, שרווח קטן של פרשה הוא שגרם למחלוקת בין העדויות השונות. לאור הנתונים החדשים, זוהי עתה האפשרות המסתברת ביותר.

44. ראה ברואר, כתר, עמ' 149 ואילך; עופר, ספר התמיד. מצב דומה בכ"י לנינגרד (B19^A) בין שני "לא תחמד" שבעשרת הדיברות (שמות כ, יג) גרם לקאסוטו להסתפק אם הסופר נתכוון לסמן פרשה באותו מקום. ראה עופר, קאסוטו, עמ' 326-327.

2.1.4 שאר הפרשיות בתורה⁴⁵

בחלק התורה של תנ"ך-קמחי מצויות עוד מספר הערות על צורת הפרשיות בכתר. בספר בראשית העיר קמחי באקראי על מספר פרשיות שצורתן שונה מן הצורות הנפוצות של פרשה פתוחה ופרשה סתומה. במספר מקומות נוספים שקמחי העיר בהם על צורתן של הפרשיות יש עדויות על ספקות שנתעוררו במהלך הדורות לגבי פסק הרמב"ם בצורת הפרשה. מסתבר, שקמחי ידע על ספקות אלו, ועל כן ציין את המצוי בכתר באותם מקומות.⁴⁶ כן העיר קמחי על צורות הכתיבה של שירת הים ושל שירת האיזינו. להלן הערות קמחי בקשר לפרשיות התורה בכתר:

מס'	המקום	מלים ראשונות	הערת קמחי ⁴⁷
1.	בראשית י, כא	ולשם ילד	סב"ה
2.	יא, א	ויהי כל הארץ	מ"ש ושש"פ
3.	טו, א	אחר הדברים	ב"כ פתוח מצד ימין ג"כ מעט. מזה נראה שזה ב"כ סתומה ⁴⁸
4.	יו, ט	ויאמר אלקים	גם ב"כ ליי"פ ⁴⁹
5.	מו, כח	ואת יהודה	סב"ה
6.	שמות ח, א	ויאמר ה'	בכלי"פ ⁵⁰
7.	טו, א	אז ישיר משה	נשלם בס"ש (= בסוף שיטה) ושש"פ
8.	טו, כ	ותקח מרים	שש"פ
9.	ויקרא כה, יד	וכי תמכרו ממכר	בכלי"פ ⁵¹
10.	דברים לב, א	האיזינו השמים	ב"כ נשלם באמ"ש (= באמצע שיטה) והשירה נכתבה בשבעה וששים שיטות ⁵²
11.	לב, מד	ויבא משה	(על המלים "וכפר אדמתו עמו" שבסוף פס' מג:) כן נשלם בס"ש (= בסוף שיטה) ושש"פ ב"כ

45. בשל חשיבותה של פרשת "כל חלב" (ויקרא ז, כב) במסורת הפרשיות של הרמב"ם ושל הכתר ראוי להעיר עליה בפירושו. בפרשה זו דברי הרמב"ם אינם מתאימים למה שידוע על הכתר וראה עופר, קאסטו, עמ' 328-330). בדפוס של תנ"ך-קמחי לא מופיעה פרשה במקום זה, ובפסוק כח בסמוך מודפס סימן של פרשה פתוחה. קמחי לא העיר דבר במקום זה. אין אנו יודעים אם בדק בעקיבות את פרשיות התורה, ועל כן קשה לייחס משקל כלשהו לשתיקתו זו.
46. ייתכן מאוד, שעדויות על המצוי בפרשיות אלו בכתר היו כלולות ברשימות כלשהן שקמחי עבד על פיהן בחלב, בדומה לשימושו ברשימת "מאורות נתן" ואולי אף ברשימת הרב סתהון העוסקת בכתיב הכתר.
47. ראה הסבר סימניו של קמחי בסעיף 2.2.1.
48. המלה נראה נוספה מעל השורה.
49. במקום זה יש דו-משמעות בדברי הרמב"ם. ראה הגהות מיימוניות, פ"ח מהלכות ס"ת אות ב; לוינגר, תיקון ס"ת, עמ' רנד.
50. על מקום זה ראה דיונו של פנקובר, הרמב"ם והכתר, עמ' 65-74.
51. גם לגבי מקום זה נתעוררו ספקות. עיין הגהות מיימוניות, פ"ח מהלכות ס"ת אות ח ואות ו; לוינגר, תיקון ס"ת, עמ' רנה.
52. קמחי מתאר גם את השורות החריגות שבשירת האיזינו, אך תיאורו מסובך ואינו מדויק לגמרי.

2.2 פרשיות הנביאים והכתובים

2.2.1 שיטת עבודתו של קמחי כסימון הפרשיות

אחת המטרות העיקריות של שליחותו של קמחי לארם צובה הייתה לרשום את הפרשיות הפתוחות והסתומות שבספרי נביאים וכתובים. בספר "עמודי שש"⁵³ מוגדרת מטרת השליחות:

תנ"ך... להעתיק עליו מהכתר תורה מתחילה ועד סוף, לידע כמה ספיקות שהיו לו והנצרך לכתיבת הכתובים הפתוחות והסתומות והפסקות שבין פרשה לפרשה והפסוקים איך נכתבו כשירה.

ובמקום אחר: "להעתיק גם איך כתובים נכתב בשירה"⁵⁴. וכך גם בכתב השליחות הארוך: "להעתיק מהספר הנ"ל כל פתוחות וסתומות ומלאים וחסרים ואותיות העקומות והלפופות ורבתות וזעירות"⁵⁵.

כדי למלא שליחות זו סימן קמחי באופן שיטתי בתנ"ך שהיה בידו את כל הפרשיות הפתוחות והסתומות בנביאים ובכתובים. קמחי התייחס לא רק לסוג הפרשה אלא גם לצורתה, שהרי שלוש צורות מצויות בכתר לפרשה פתוחה ושלוש לפרשה סתומה. להלן תרשים המדגים את הצורות השונות של הפרשיות ואת דרך הסימון שקמחי נקט:

מס'	צורת הפרשה	סימון	הסבר
1.	*****	פ או בכ"פ	בכתר פתוחה; הצורה הרגילה של פרשה פתוחה
2.	*****	ש"פ	שיטה שלמה פנויה; גם צורה זו נחשבת לפרשה פתוחה
3.	*****	משוש"פ	מחצית שיטה ושיטה שלמה פנויה; זו צורתה השלישית של פרשה פתוחה ⁵⁶
4.	****	ס או בכ"ס	בכתר סתומה; זו הצורה הרגילה של פרשה סתומה

53. בויארסקי, עמודי שש, חלק ב, שער ספר תורה, סעיף יב (תצלום עמוד זה מִסְפֵּר עמודי שש מובא אצל אלוני, העתיקי הכתר, עמ' 203).

54. בויארסקי, עמודי שש, חלק א, דף א ע"ב (תצלום אצל אלוני, שם, עמ' 202).

55. ילין, אבותינו, עמ' שס.

56. לפעמים קמחי מציון אאוש"פ [= אות אחת ושיטה שלמה פנויה] או באוש"פ [= ב' אותיות ושיטה שלמה פנויה] לציון הגודל המדויק של הרווח בשיטה שלפני השיטה הריקה.

57. גם זו צורה הנחשבת לפרשה סתומה: 57.	סב"ה	*****
רווח בסוף שיטה ובתחילת השיטה שאחריה.		*****
זו הצורה השלישית של פרשה סתומה.	פ"א	*****
הפרשה הקודמת נסתיימה בסוף השיטה,		*****
והפרשה הבאה מתחילה לאחר רווח		*****

בספרי נביאים לא הודפסו בתנ"ך שהיה בידי קמחי סימני פרשיות פתוחות וסתומות, אך רש"ש הוסיף בכתב יד את האותיות פ, ס על פי מסורת פרשיות שהייתה בידו, 58 ומסורת זו שונה במקרים רבים ממסורת הכתר. קמחי מתייחס לסימונו של רש"ש. לעתים הוא קובע שהמצב בכתר זהה למה שרשם רש"ש, ובמקרים אלו הוא מסמן כן על יד סימונו של רש"ש. לעתים קמחי מעיר על צורת הפרשה שהייתה בכתר, כגון פרשה סתומה שקמחי מעיר עליה סב"ה לציין את צורתה (צורה מס' 5). כאשר סוג הפרשה בכתר שונה מזה שהיה רשום בתנ"ך, קמחי רושם הערה על סוג הפרשה בכתר, ולעתים – כשצורת הפרשה איננה הצורה הנפוצה – גם על צורתה. אם סימן רש"ש פרשה כלשהי וקמחי ראה שבכתר לא הייתה פרשה באותו מקום, הוא מעיר על כך ורושם בכלי"פ (= בכתר לית פרשה). 59.

עבודה זו של סימון הפרשיות היא מסובכת ומורכבת, וקמחי לא הצליח לבצעה בצורה מושלמת. בבדיקה שערכתי בכל חלקי הכתר הקיימים כיום מצאתי 44 מקומות שקמחי טעה בהם בסימון הפרשה. פרשיות אלו הן כ-2% מכלל הפרשיות בחלק שנבדק. שיעור כזה של טעויות מצביע כנראה על כך, שקמחי לא חזר ובדק בשיטתיות את סימונו כדי לתקן טעויות שנפלו בהם. יש להדגיש ששיעור כזה של

57. אינני יודע מה פירושם של ראשי התיבות שקמחי השתמש בהם. אולי "סתומה בשתי השיטות". בשופטים ט, מב פירש קמחי את כוונתו בסימון זה: "היינו חצי ש'יטה] בסוף הע'מוד] וח"ש בראש ע' פנויות". אך קמחי לא פירש את ראשי התיבות. כמו כן איני יודע מהם ראשי התיבות פ"א שבצורה 6.

58. רש"ש התייחס בסימונו לשהי מסורות של פרשיות נביאים. מסורות אלו קרובות למדי זו לזו, ובמקום שיש ביניהן הבדל, ציין זאת רש"ש במפורש. את אחת המסורות מכנה רש"ש הגהות, ומצאתי שהיא הרשימה שכותרתה "פתוחות וסתומות וחסרות ויתרות על נביאים עפ"י דעת הגאון רשכבהג"ל [= רבם של כל בני הגולה] רבינו אלי' מוילנא זצוקלה"ה". רשימה זו חיבר ר' יוסף זונדל מסלאנט (ריבלין, יוסף זונדל, עמ' קמו), ותצלומה מצוי בידי. היא פורסמה כנספח למהדורתו החדשה של הספר (משנת תשמ"ג). את המסורת השנייה מכנה רש"ש מ"ק, ולא הצלחתי לזהותה. יש להעיר עוד, שמסורת הפרשיות של מגילות נביאים רבות המצויות כיום בבתי-הכנסת בארץ קרובה למסורות אלו. נציין עוד, כי מסורת פרשיות אחרת עומדת ביסוד מהדורת תנ"ך קורן. זוהי מסורת אקלקטית שקבע ר' פסח פינפער בספרו "מסורת התורה והנביאים" ויילנא תרס"ו), על פי עשרות כתבייד ומגילות נביאים שבדק.

59. רק בדפים בודדים בספר עמוס נהג קמחי בדרך שונה: הוא מחק את סימונו של רש"ש, וכתב במקום את צורת הפרשיות בכתר.

טעויות הוא שיעור נמוך למדי בעבודה שכזאת. כל מי שהתנסה בעבודה מסוג זה יודע שכמעט אי אפשר להימנע מטעויות בלא בדיקה חוזרת ונשנית.

רוב הטעויות הן מסוג הדילוג: פרשה המצויה בכתר וקמחי לא סימנה, או פרשה המסומנת בתנ"ך-קמחי שאין לידה הערה כלשהי בכתב ידו של קמחי.⁶⁰ מיעוט הטעויות (עשרה מקרים) הן טעויות בסוג הפרשה (פתוחה במקום סתומה או להפך) או סימון לא מדויק של מקום הפרשה. בחלק מן המקרים (אחד-עשר מקרים) ייתכן שהפרשה לא צוינה משום שבכתר יש רווח קטן בלבד, ואולי סבר קמחי שאין ברווח זה כדי שיעור פרשה.

בנספח א מובאת רשימה מלאה של פרשיות הנביאים והכתובים בחלקים החסרים מן הכתר על פי רשימותיו של קמחי.⁶¹ בנספח ב מובאת רשימת הטעויות של קמחי בתיאור הפרשיות המצויות בכתר.

2.2.2 מידת האמינות של רשימת הפרשיות

בדיקת דיוק עבודתו של קמחי בחלקים הקיימים כיום בכתר מלמדת אותנו מהי מידת אמינותן של רשימות הפרשיות של קמחי במקומות שהכתר לא נשתמר בהם. יש לזכור, כי זו היא העדות היחידה הקיימת לגבי פרשיות הכתר במקומות אלו, ואי אפשר להסתייע בכתבי-יד אחרים לשם כך, משום שמסורת הפרשיות היא ייחודית בכל כתבי-יד של בעלי המסורה.

למרות עובדה זו ניתן להסתייע בכתבי-יד שמסורת פרשיותיהם קרובה למסורת הכתר כדי לאתר מקומות שרשימותיו של קמחי "חשודות" ויש סיכוי שנפלה בהן טעות. הכוונה היא בעיקר למקומות שמופיעה בהם פרשה בכתבי-היד הקרובים, ואילו קמחי לא העיר כלום לגבי המצוי בכתר באותו מקום. רשימת מקומות אלו מובאת להלן בנספח ג. בנביאים השתמשנו בכתבי-יד ל, ק, ובכתובים בכתבי-יד ל, קמ.⁶² יש להעיר במיוחד על המצוי ברשימות קמחי במגילת איכה. על פי מנהג כתיב-היד הקרובים לכתר מופיע רווח של פרשה סתומה בין כל פסוק ופסוק בארבעת הפרקים הראשונים של המגילה. מרשימותיו של קמחי עולה, שזה היה גם מנהג הכתר, אולם בשמונה פסוקים במגילה קמחי אינו מסמן רווח של פרשה. אין "היגיון"

60. מנהגו של קמחי הוא להתייחס לכל סימון של רש"ש, ומשום כך במקום שלא העיר כלום הרי זו סטייה משיטתו, גם אם המצב בכתר והה למה שמצוין בתנ"ך.

61. ד' יצחקי וי"י טשינגל בדקו את תנ"ך-קמחי (שהיה בידי מר חיים ילין) ופרסמו את פרשיות הכתובים במאמרם "בן אשר והתנ"ך של רש"ש ילין", צפנות - רבעון תורני, ח (תמוז תש"ן), עמ' סז-עג, ואת פרשיות הנביאים והמגילות בקונטרס "בן אשר שמוכר ברמב"ם" (בני-ברק תשמ"ח). רשימותיהם לוקות בטעויות ובאי-דיוקים.

62. מהשוואת פרשיות הכתר אל כתבי-היד ל ו-קמ עולה, שמסורתו של קמ קרובה לכתר הרבה יותר מזו של ל.

בהעדר פרשה במקומות אלו דווקא, וקשה להניח שלא הייתה בכתר פרשה במקומות אלו. העובדה שקמחי אינו מעיד במפורש על העדר פרשה במקומות אלו מחזקת את הסברה, שאין פה אלא דילוג של קמחי.⁶³

2.2.3 מגילות נביאים שנכתבו על פי תנ"ך-קמחי

בשני בתי-כנסיות בירושלים מצויות מגילות נביאים שנכתבו על פי הנתונים שהובאו מארם צובה על ידי קמחי. בבית-הכנסת שברחוב השל"ה בשכונת שערי חסד מצויה סדרה שלמה של כל מגילות הנביאים (חוץ מתרי"עשר) הכתובות בהתאם לתנ"ך-קמחי, ובבית-כנסת הגר"א מצויות שתי מגילות נביאים – יחזקאל ותרי"עשר – המתאימות בפרשיותיהן לתנ"ך-קמחי.⁶⁴ לדברי יודעי דבר, מקורן של המגילות מבית-הכנסת ברחוב השל"ה הוא בבית-הכנסת מנחם ציון שבחורבת רבי יהודה החסיד, והן נכתבו בהשגחת רבה של ירושלים, הרב שמואל סלאנט.⁶⁵ במקומות שקמחי שגה בסימון פרשיות הכתר עברה הטעות גם לאותן מגילות, והדבר מוכיח שהמקור להן הוא אמנם תנ"ך-קמחי. כותבי המגילות הקפידו ככל הנראה גם להתאים את הכתיב לכתיב הכתר במקומות שקמחי העיר על כתיב הכתר.⁶⁶

3. השליחות לארם צובה והרמויות הקשורות בה

3.1 ר' שלום שכנא בן ר' נפתלי ילין היה "בעל מגיה" בעיירה סקידל שבליטא. הוא נולד בשנת תק"ן (1790), ונפטר בשנת תרל"ד (1874).⁶⁷ הוא השתייך למשפחת רבנים, אך מומחיותו הייתה בתחום המסורה, והוא מעיד על עצמו ש"רוב חידושי הם במסורת ובהגהת נביאים במסורות אשר גלאו הראשונים לבארם".⁶⁸ בשנת תרט"ז (1855) החל

63. בהכנת מהדורת מקרא שפרשיותיה מבוססות על הכתר ראוי להשלים פרשיות אלו על פי שאר כתבי-היד הקרובים.

64. מגילות נביאים אלו צולמו כיומתי, ותצלומיהן מצויים במכון לתצלומי כתבי-יד עבריים בבית-הספרים הלאומי בירושלים. סימני הסרטים במכון הם ס' 44017, ס' 44018.

65. הסופר יעקב יששכר טשינגל מבני-ברק (שהיה הראשון שעמד על התאמת פרשיות המגילות הנ"ל לפרשיות הכתר) כתב אלי במכתבו מיום כג באלול תשמ"ז: "שם של הסופר שכתב נביאים אלו לא ידוע לי, אך עד כמה שהצלחתי לשמוע שמיחסים אותם לוולקומירר סופר, סופר שהיה בזמנו של ר' שמואל סלאנט, והם נרכשו בזמנו מבית-כנסת של העיר העתיקה בירושלים לפני שנים רבות – על פי שיחה עם הסופר [סת"ם] זילברמן... שהיה אצלי".

66. בדקתי באופן מדגמי את המגילות שבבית-הכנסת ברחוב השל"ה, ומצאתי שהן מתאימות להערות הכתיב שבתנ"ך-קמחי. המגילות מבית-כנסת הגר"א מתאימות לתנ"ך-קמחי בפרשיותיהן אך לא בכתיבן.

67. ילין, אבותינו, עמ' שסב; אלוני, העתקי הכתר, עמ' 198.

68. א"ל יעלין, שו"ת קול אריה, וילנא תרל"ב, סימן א.

בהכנות לעלייתו לארץ-ישראל,⁶⁹ ובדרכו לשם הגיה את ספרי התורה בקהילות שעבר בהן. הרבנים סייעו בידו והכריזו, שספרי תורה שלא יימסרו לידו להגהה ייפסלו.⁷⁰

בנו של ר' שלום שכנא, ר' אריה ליב ילין, היה רב בבילסק, והתפרסם בחידושי "יפה עינים", שהודפסו בש"ס וילנה. בין האב ובנו התקיים קשר מכתבים רצוף.⁷¹ עיקר מטרת נסיעתו של ר' שלום שכנא לארץ הייתה לבדוק את כתר ארם צובה, להגיה על פיו את התנ"ך ולפתור על פיו את ספקותיו. וכך הוא אומר במכתבו לבנו:

והנה עתה כי פני מועדות ליסע לאה"ק בעז"ה לשלום והנה שם בארם צובה נמצא תנ"ך א' אחד כתוב על קלף עם מסורות אשר הגיהו בן אשר ימים רבים, אשר סמך עליו הרמב"ם ז"ל בכתיבת ס"ת שלו כמבואר שם בהלכות ס"ת פ"ח הלכה ד. וכל מגמתי בעז"ה להשיגו ולהאיר עיני בהתרת הספיקות אשר נסתפקו בהם כל גדולי המתברים בענייני הגהות ומסורות. ואולי יזכני ה' להגי' ממנו תנ"ך א' אחד עם המס' [ורה] ואשלח לך למנה אי"ה. ואולי יזכני גם להדפיסו ולהאיר כל עיני הגולה בתנ"ך מוגה. ואז אדע כי כוונתי למטרת האמת בהגהתי.⁷²

ר' שלום שכנא הגיע לארץ בשנת תרי"ח (1858) או אולי אף קודם לכן,⁷³ והתיישב בירושלים. בהיותו בירושלים המשיך בהכנותיו לנסיעה לארם צובה. תכניתו הייתה לבסוע לארם צובה עם אחד מבניו, שיעזור לו במלאכת ההגהה.

3.2 "מאורות נתן" לר' יעקב ספיר

באותה תקופה אנו יודעים על שליחות נוספת מירושלים לארם צובה במטרה לברר את נוסח הכתר. שליחות זו קשורה בר' יעקב ספיר. הלה מספר בספרו "אבן ספיר",⁷⁴

69. הספר "מצפה אריה" של ר' אריה ליב בן ר' שלום שכנא ילין נדפס בשנת תרס"ו (1855); ראה זיסקינד, יפה עינים, עמ' 140. תכף להדפסו נשלח לר' שלום שכנא, ובמכתב תשובתו (שנדפס בספר "קול אריה", סימן א) ר' שלום שכנא מספר על הכנותיו לנסיעה לארץ-ישראל.

70. תדהר, חלוצי הישוב, כרך 5, עמ' 2182.

71. חלק מהמכתבים מצויים כיום בידי בני משפחת ילין בארץ.

72. קול אריה, סימן א. לא ידוע לי, כיצד הגיעה השמועה על כתר ארם צובה לליטא. מכל מקום, ר' שלום שכנא רואה את ייחוסו של הכתר לבן-אשר כעובדה ברורה.

73. בין רשימותיו של ר' שלום שכנא מצאתי סיוטה של שטר בכתב ידו, ובו מופיעים התאריך טז במרחשון תרי"ז (1856) והמקום ירושלים. תדהר (חלוצי הישוב, כרך 5, עמ' 2182) ואחרים בעקבותיו מציינים את שנת 1858 כשנת בוואו של ר' שלום שכנא לארץ. כך גם זיסקינד, יפה עינים, עמ' 16. אך בשיחה בעל-פה אמרה לי גב' זיסקינד כי ר' שלום שכנא הגיע לארץ עוד לפני שנה זו.

74. ספיר, אבן ספיר, דף יב ע"א וע"ב ודף יט ע"ב.

ששליח בשם ר' יעקב זאב היה בארם צובה, ובחזרתו תיאר את כתר ארם צובה ואף העתיק את הקולופון שבסופו. ספיר שלח בידו רשימת שאלות שהופנתה לרב מנשה סתהון, איש ארם צובה. על שליחות זו אנו שומעים גם בעיתון "הלבנון"⁷⁵. רשימת השאלות והתשובות נערכה בידי ספיר, וכונתה בשם "מאורות נתן"⁷⁶. זמנה של שליחות זו הוא ככל הנראה בשנת תרט"ו (1855), ומכל מקום לפני שנת תרי"ט (1859).⁷⁷ אין ספק שיש קשר בין פעולותיו של ספיר ובין אלו של רש"ש, שהרי שניהם פעלו ביישוב האשכנזי הקטן של ירושלים ובאותה תקופה.

3.3 שליחות רבני ירושלים

זמן לא רב לאחר שהגיע ר' שלום שכנא לירושלים כבר היו בידו כתבי שליחות חתומים בידי חשובי הרבנים בירושלים ומופנים לקהילת ארם צובה.

75. הלבנון, כתר תורה. ראה תיאור השליחות שם, עמ' 16. שם הכותב אינו מפורש. כנראה נכתבו הדברים בידי יחיאל ברי"ל, המוציא לאור של "הלבנון", שהיה חתנו של ר' יעקב ספיר (ראה ספיר, אבן ספיר, דף יב ע"א בהערה, המזכיר את המאמרים בעיתון "הלבנון"). בין המסופר בספר "אבן ספיר" ובין המסופר בעיתון "הלבנון" יש אי-התאמות קלות: ספיר מייחס לעצמו את האחריות לשליחות, ואילו בעיתון "הלבנון" אין ספיר נזכר כלל, ונאמר שהשליחות נעשתה בהשתדלותו של ר' יעקב ברלין. על פי ספיר, השליח ר' יעקב זאב הוא שהעתיק את כתב ההקדשה שבסוף הכתר והוא שתיאר את הכתר ואת מקומו. בעיתון "הלבנון" הדברים מיוחסים לרב מנשה סתהון. מכל מקום, שני המקורות מודים שהרב סתהון הוא שהשיב על השאלות בענייני המסורה שנשלחו לארם צובה. בהשוואת שני המקורות נראה לי שגרסתו של ספיר, שהיא עדות מכילי ראשון, מדויקת ואמינה יותר. גושן (מאורות נתן, עמ' 55, הערה 7) ניסה ליישב את הסתירות, וזיהה את ר' יעקב זאב עם ר' יעקב ברלין; ואין לדברים שחר, שהרי ר' יעקב זאב הוא השליח לארם צובה ואילו ר' יעקב ברלין הוא יוזם השליחות. הרב יעקב ברלין הוא "אשר לו יד גדול בדקדוק לשון הקודש" (הלבנון) והיה מורם של "המדקדקים" הירושלמיים (תת"י, עמ' 246), ואילו על ר' יעקב זאב מעיד ספיר, כי "אין לו יד וידיעה בדקדוק ומסורות" (אבן ספיר, דף יב ע"ב, הערה 1).

ועתה (בשעת הגדה אחרונה) פורסמה בצפונות יד (סבת תשנ"ב, עמ' פב-פג) רשימתו המקורית של ר' יעקב זאב, שהיא המקור לתיאורים השונים בספר "אבן ספיר" ובעיתון "הלבנון".
76. מ' גושן-גוסטשטיין הודיע ברבים את סיבה של רשימה זו (ראה גושן, מאורות נתן). השאלות השייכות לספרי בראשית ושמות פורסמו בהמשכים בעיתון "הלבנון" בשנת תרכ"ג (ראה גושן, שם). לפרטום מלא של הרשימה ולהשוואה למקורות מקבילים ראה זו, מאורות נתן.

77. לגבי תאריך הנסיעה של ר' יעקב זאב אנו מוצאים תאריכים סותרים: על כתב-היד של "מאורות נתן" מופיע התאריך "שנת תורח" (= תרט"ו, 1855). בספר "אבן ספיר", שנדפס בשנת תרכ"ו (1866), מסופר שהשליחות הייתה "לפני שב ע שנים" או "לפני תש ע שנים" (דף יב ע"א ודף יט ע"ב).

מכל מקום, ר' יעקב ברלין, שבהשפעתו יצאה השליחות לפועל, הגיע לירושלים רק בשנת תרט"ו (1855; ראה תת"י, חלק ג, עמ' 246 בהערה). ר' יעקב ספיר יצא מירושלים בשנת תרי"ט (1859) לשליחות בת ארבע שנים; ומכאן שנסיעתו של ר' יעקב זאב הייתה בין שני תאריכים אלו.

יצחק יעקב ילין, נכדו של ר' שלום שכנא, פרסם את נוסח אחד מכתבי השליחות.⁷⁸ זהו מכתב המפרט באריכות את חשיבות הגהת התנ"ך על פי כתר ארם צובה לצורך קביעת נוסח מדויק והכרעה בספקות שנתעוררו. המכתב כולל שבחים רבים לר' שלום שכנא, ומודגשת מומחיותו בשטח המסורה. בהמשך מתבקשים רבני ארם צובה לקבל בסבר פנים יפות את ר' שלום שכנא ואת בנו הנלווה אליו, ולהעמיד לרשותם את הכתר לצורך עבודת ההגהה שלהם.

תכניתו של רש"ש הייתה לשהות בארם צובה "שנה תמימה ויותר". המטרה הייתה כפולה: ראשית, "להעתיק מהספר הנ"ל כל פתוחות וסתומות ומלאים וחסרים ואותיות העקומות והלפופות ורבתות וזעירות... כדי לזכות בספר כשר"; שנית, "להגיה ממנו גם הנקודות והטעמים והמסורות... ונזכה להדפיסו מקצתו או כולו". תכנית זו, אילו יצאה אל הפועל, הייתה יכולה להניב תיאור מקיף ומפורט של הכתר ומסורתו.

המכתב הוא בכתב ידו של ר' שלום שכנא. הוא אינו חתום ואין בו תאריך, ומכאן שאינו המכתב המקורי אלא העתק שלו.⁷⁹

78. ילין, אבותינו, עמ' שנט-שסא. כתב-היד היה ברשות משפחת ילין ונמסר לאחרונה למכון בן-צבי. לאחר מסירת מאמר זה לדפוס פורסמו שני כתבי השליחות במאמרם של ד' יצחקי וי"י טשינגל "בן אשר והתנ"ך של רבי שלום שכנא ילין (כ)", צפונות י (טבת תשנ"א), עמ' סח-עג. הובא שם גם תצלום של כתב השליחות הקצר.

מעיון בכתב-היד של כתב השליחות הארוך עולה, כי הנוסח שהדפיס ילין קטוע בסופו. המשכו מצוי בכתב-היד מעבר לרף: "אמנם כי הגה ידוע גודל הדחק והלחץ של ישיבת אה"ק ובפרט עה"ק הלזו שקשה ישיבתה מחמת גודל יוקר הדירות וכל מידי דחוזין (ו) ההכרחיים כל פרוסה נחשב לנו לחשבון גדול. ע"כ אין ידינו משגת להוציא לפועל הענין הזה, כי נצרך ע"ז להוציא ערך מאה ר"כ על הוצאות הדרך וההגהה של כל התנ"ך יתארך ארך שנה תמימה ויותר, כי יצטרך להג"י ממנו גם הנקודות והטעמים והמסורות. ע"כ ראוי ונכון להתעורר ע"ז נדיבי אנשי חו"ל הגבירים והנגידים, ולקבץ המאה ר"כ הנ"ל ולשלוח לפה עה"ק בכדי שנוכל להוציא לאור מאיינו וליכות לכל אחינו בני הגולה, ואם יגמור ה' הטוב בעדינו להוציא לאור מחשבתינו הטובה ונזכה להדפיסו מקצתו] או כולו או יורשם בהתחלת הספר ההוא שמות כל המתנדבים לזה לזכרון לטוב להם בזה ובבא".

יצחקי וטשינגל תיקנו במאמרם כמה שיבושי דפוס שנפללו בפרסום כתב השליחות בספר אבותינו, אך לא התייחסו להמשך כתב השליחות שמעבר לרף.

79. אלוני (העתקי הכתר, הערה 39) מציין, שלא הצליח לראות את כתב השליחות במקורו. הוא משער (שם, עמ' 199), כי כתב-היד שפרסם ילין הוא טוטה של המכתב המקורי, וכי רש"ש עצמו הוא שהכין טיוטה זו. ואין דעתו נראית לי. ראשית, אין להניח שר' שלום שכנא יכנה את עצמו בתוארי כבוד ויעניק לעצמו שבחים רבים כל כך, כפי שאנו מוצאים בכתב שליחות זה. שנית, ר' שלום שכנא שמע על כתר ארם צובה עוד בהיותו בחוץ-לארץ, כפי שעולה ממכתבו לבנו שצוטט לעיל; ואילו בכתב השליחות נאמר, ששמעו של הכתר הגיע לירושלים "זה מקרוב... ע"י עוברים ושבים מהכא עה"ק תוב"ב להתם... ק' ארם צובה יצ"ו", והכוונה, כנראה, לשליחות הקשורה

3.4 כתב השליחות הקצר

מלבד כתב השליחות הארוך של ר' שלום שכנא מצוי כתב שליחות בנוסח קצר.⁸⁰ זהו מכתב המופנה לרב מגשה סתהון בארם צובה. על המכתב חתומים חמישה מחשובי הרבנים בירושלים, ספרדים ואשכנזים כאחד:⁸¹

א. הרב חיים נסים אבואלעפיה, שהיה "הראשון לציון", ראש רבני ירושלים בשנים תרי"ד-תרכ"א (1854-1861; תח"י, חלק ג, עמ' 279-281).

ב. הרב יוסף זונדל סלאנט, חי בשנים תקמ"ו-תרכ"ו (1786-1866; תח"י, ג, עמ' 220-221; ריבלין, יוסף זונדל).

ג. הרב שמואל סלאנט - חתנו של ר' יוסף זונדל סלאנט - חי בשנים תקע"ז-תרס"ט (1816-1909), ולימים היה רבה הראשי של ירושלים (תח"י, ג, עמ' 273).

ד. הרב יעקב ברלין, אביו של הנצי"ב מוואלוז'ין, נפטר בשנת תרכ"ח (1868). התגורר ב"חורבה", והיה "רבי המדקדקים" (תח"י, ג, עמ' 246).

ה. הרב חי רפאל ידידיא אבואלעפיה, חי בשנים תקס"ז-תרכ"ט (1807-1869) ועמד בראש בית-הכנסת הספרדי "בית אל" (תח"י, ג, עמ' 296-297).

המכתב נכתב "ביום עש"ק, ל"ח למב"י [למניין בני ישראל, כלומר ל"ח לעומר], הר קדשי לפ"ק [= כ"ג באייר תרי"ט, 1859]". הוא מזכיר מכתב ארוך ומפורט שקדם לו, ופונה לרב מגשה סתהון בבקשה לסייע בידי ר' שלום שכנא בעניין הגהת התנ"ך ולסייע גם לפרנסתו ולפרנסת בני ביתו שנותרו בירושלים. מובטח לרב סתהון - כך נאמר במכתב - שישבע נחת מן הפלפול עם ר' שלום שכנא בענייני מסורה ובענייני הלכה.

ביעקב ספיר ובקובץ "מאורות נתן" (ר' יעקב ברלין, מחותמי כתב השליחות של ר' שלום שכנא, היה גם מיוזמי השליחות הראשונה).

על טענתו של אלזני, כי "רק ארם הבקי במסורה יוכל לנסח מכתב מפורט שכזה", יש להשיב, שבין חותמי כתב השליחות הקצר מצויים שניים שנתפרסמו בבקיותם בדקדוק ובמסורה: על ר' יעקב ברלין מסופר, כי היה מורם של המדקדקים בירושלים; הוא שעורר את העניין בלימוד הדקדוק והמסורות, ובעקבותיו באו לירושלים התבצעה השליחות הראשונה (של ר' יעקב זאב) לארם צובה (הלבנון, עמ' 16; תח"י, ג, עמ' 246 הערה 5). גם ר' יוסף זונדל סלאנט נודע בבקיותו בענייני דקדוק ומסורה, ואפשר ללמוד על כך מכתביו ומאגרותיו (ריבלין, יוסף זונדל, מכתב ט [עמ' לט], מכתב יא [עמ' מא], מכתב יד [עמ' מה-מו], קיצור כללים בדקדוק [עמ' סב-סה], רשימת תחומות וסתומות [עמ' קמו]; על רשימה זו ראה הערה 58 לעיל).

קשה לקבוע אם נשלח המכתב לתעודתו. כמה פעמים מוזכר בו "הרב המוכ"ז", ומשמע שרש"ש התכוון לקחתו עמו בעת נסיעתו. מאידך גיסא, המכתב מסתיים בבקשת סיוע כספי כדי שתוכל הנסיעה לצאת אל הפועל. נראה, שהכותבים עצמם לא ידעו בעת הכנת המכתב איך ייפול דבר. כתב השליחות הקצר נמסר אף הוא למכון בן-צבי.

80. ארבעת הראשונים מבין חמשת החותמים כאן חתמו גם על כתב השליחות של ר' יעקב ספיר, שיצא באותה השנה - תרי"ט (1859) - למסעו הראשון בארצות המזרח. ראה ספיר, אבן ספיר, דף א ע"ב.

הסברה המתקבלת ביותר על הדעת היא, שהמכתב המפורט שנזכר במכתב זה הוא הוא הנוסח שפרסם י"י ילין בספר "אבותינו". ואם כן, המכתב הארוך נכתב אף הוא בשנת תרי"ט (1859) או מעט קודם לה. על אף ההכנות המדוקדקות לנסיעה היא לא יצאה אל הפועל,⁸² וחמש שנים מאוחר יותר אנו שומעים על המשך ההכנות לנסיעה.

3.5 ההסכם בין ר' צבי הירש ובין תלמידו

בשנת תרכ"ד (1864) נחתם הסכם בין ר' צבי הירש, בנו של ר' שלום שכנא, ובין תלמידו.⁸³ ר' צבי הירש, שהיה סופר סת"ם, מתחייב בהסכם זה ללמד את הבחור דוד חי בן ר' בנימין את "מלאכת אומנות כתיבת סתו"ם" במשך שלוש שנים. ההסכם מפרט בפירוט רב את הנדרש מכל צד ואת הקנס שיוטל על מי שיפר את ההסכם. בין תנאי ההסכם ישנה התייחסות לתכנית הנסיעה לארם צובה:

רק זאת בפירושו הותנה, אם ירצה מוהר"ץ הנ"ל [= ר' צבי הירש ילין] לנסוע לאר"צ [לארם צובה] בענין הגהת התנ"ך הידוע מבר"א [מבן אשר]... אזי לא יוכלו מוהר"ב ובנו לעכב עליו.

בהמשך מוזכרת האפשרות שהתלמיד ייסע עם מלמדו לארם צובה, ימשיך בלימודו גם במהלך הנסיעה, ואף ישתתף עם רבו בהגהת התנ"ך בארם צובה. בסוף השטר מופיעה הערה זו:

וזאת באנו לפרש מה שמבואר לעיל שרשות ביד מוהר"ץ הנ"ל לנסוע לאר"צ הוא דווקא אחר כלות משך שנה מיום דלמטה.

מן השטר הזה ניתן להסיק, שבשנת תרכ"ד (1864) הייתה תכנית הנסיעה לארם צובה תכנית ממשית. אין לדעת אם ר' צבי הירש התכוון בשלב זה לנסוע לארם צובה עם אביו, ר' שלום שכנא, או לבדו – בשליחות אביו. מכל מקום, בשעת כתיבת השטר טרם נקבע זמן הנסיעה, וברור היה שהיא לא תצא אל הפועל בתוך שנה לפחות.

3.6 נסיעתו של ר' משה יהושע קמחי

ר' שלום שכנא לא הצליח להגיע לארם צובה, כנראה מפאת גילו המופלג ומצב בריאותו. במקום לנסוע בעצמו הוא שלח לשליחות זו את חתנו ר' משה יהושע קמחי.

82. כך מעיד ילין, אבותינו, עמ' ססב. אפשר לאשש קביעה זו מתוך בדיקת כתביו של רש"ש ילין. עד כמה שהתאפשר לי לבדקם, אין בהם כל רמז לנתונים על הכתר שאינם מופיעים בתנ"ך-קמחי. במספר מקומות הוסיף רש"ש להערה שרשם בשולי מהדורת מקראות גדולות שלו את המצוי בכתר על פי מה שלמד מתנ"ך-קמחי. כל זאת מפרין את דבריהם של י"י טשינגל וד' יצחקי (לעיל, הערה 61), שטענו לאחרונה שגם רש"ש ילין נסע לארם צובה.

83. הנוסח המלא של ההסכם מובא בנספח ז.

על עובדה זו מעידים י"י ילין בספר "אבותינו"⁸⁴ ורש"ש בויארסקי.⁸⁵ בספרו "עמודי ש"ש", שנדפס בשנת תרנ"א (1891), בויארסקי כותב:

ברם זכור לטוב התם והישר פעלו הרמ"י [= הרב משה יהושע] מביאלאסטאק אשר נדבה רוחו ליסע לארם צובה עם התנ"ך שנקד ומסר לו חותנו המרדוק הגדול בדורינו הרב ר' שכנה מסקידול להעתיק עליו מהכתר תורה מתחילה ועד סוף לידע כמה ספיקות שהי' לו והנצרך לכתובת הכתובים והפתוחות והסתומות והפסקות שבין פרשה לפרשה והפסוקים איך נכתבו כשירה... והתנ"ך נמצא בפעיה"ק [= בפה עיר הקודש] ומי שיש לו איזה דבר ספק לשאול או במסורת קו"ג [קטנה וגדולה] יבא במכתב להגאון הרב ר' שמואל סלאנט וימלא חפצו.

תנ"ך זה עצמו הוא שנתגלה עתה מחדש, ונפלה בתלקי הזכות לזהותו ולהצילו מגניזה ומאבדון. נתגלגלו הדברים ובינתיים אבד חלק מכתר ארם צובה, ורבתה חשיבות פעולתו של רש"ש למחקר המסורה ולכתיבת ספרי נביאים וכתובים הלכה למעשה.

84. ילין, אבותינו, עמ' שסב.

85. על בויארסקי ראה דברי נ' אלוני, העתיקי הכתר, שעמד על חשיבות ספרו של בויארסקי לעניין כתר ארם צובה.

במקום אחר משתמע מדבריו של ר' שמואל שלום בויארסקי, כי הוא עצמו שלח שליח לארם צובה לשם העתקת פרטים על ספרי הכתובים. לדבריו "הרהבתי עוז ושלחתי מפה איש אחד לארם צובה להעתיק גם איך כתובים נכתב בשירה ובי"ה עלתה בידי וכתבתי גם הכתובים בקלף כדין וכדית" (ח"א, דף א ע"ב). מסתבר, שבויארסקי מייחס לעצמו כאן את האחריות לשליחותו של רמ"י קמחי, ואולי היה קשור באיזה דרך לשליחות זו. אלוני ושם, הערה 14) מסיק מדבריו אלו של בויארסקי, כי השליח הוא ר' שלום שכנא ילין עצמו. מסקנה זו ודאי איננה נכונה: רש"ש היה מגיה חשוב בזכות עצמו ומבוגר בעשרות שנים מבויארסקי, ואין הדבר סביר שילך בשליחותו; בויארסקי אינו חתום על כתב השליחות שניתן לרש"ש מרבני ירושלים; ובעיקר, רש"ש לא נסע כלל לארם צובה בסופו של דבר! אולי רומז פה בויארסקי לשליחות נוספת כלשהי לארם צובה שלא נודע עליה ממקור אחר, אך אין הדבר מסתבר, שכן בויארסקי עצמו מספר במקום אחר את פרטי שליחותו של קמחי, ומסתבר שאליה הוא מכוון גם בדבריו המובאים פה.

נספח א: המתוחות והסתומות בחלקים החסרים מן הכתר

המקום	מלה	הערת	סוג	המקום	מלה	הערת	סוג
ראשונה	ראשונה	קמחי	הפרשה	ראשונה	קמחי	הפרשה	הפרשה
							נביאים ¹
				ל, א	הדבר	[פ] כן	פ
				ד	ואלה	משושש"פ	פ
				י	ואתה	סב"ה	ס
				יב	כי	פ"א	ס
				יח	כה	[ס] כן	ס
				כג	הנה	סב"ה	ס
				כה	בעת	בכלי"פ	–
				לא, א	כה	פ"א	ס
				ו	כי	משושש"פ	פ
				ט	שמעו	ב"כ משושש"פ	פ
				יד	כה	[פ] כן	פ
				טו	כה	סב"ה	ס
				כ	הציבי	סב"ה	ס
				כב	כה	שש"פ	פ
				כו	הנה	[ס] כן	ס
				ל	הנה	סב"ה	ס
				לד ³	כה	פ"א	ס
				לב, טו	כי	[ס] כן	ס
				טז	ואתפלל	שש"פ	פ
				עמוס			פ
				ט, א	דאיתי	בכ"פ	פ
				ז	הלוא	בכ"פ	פ
				יג	הנה	[פ] כן	פ
				גשלים בס"ש [=בסוף שיטה] וג' פנויות. ⁴			
				עובדיה (אין פרשיות)			
				גשלים באמצע שיטה ועוד שתי שיטות פנויות,			
				ומתחיל "ויהי דבר" (יונה א, א) בשיטה ג' מהפנויות[ת].			
				טז	ויהי	שש"פ	פ
				יז	ויהי	שש"פ	פ
				יח, א	ויהי	שש"פ	פ
				ט	ויהי	שש"פ	פ
				יג	ובארבע	שש"פ ב"כ	פ
				ירמיוה			
				כט, י	כי	בכ"פ	פ
				סז	כי	[ס] כן ²	ס
				יז	כה	ב"כ פ"א	ס
				כא	כה	ב"כ שש"פ	פ
				כד	ואל	[ס] כן	ס
				ל	ויהי	בכ"פ	פ

1. בכתר חסרים קסעים אלה מגביאים: מלכים ב יד, כא – יה, יג; ירמיה כ, ט – לא, לד; לב, א–ה, ח–יב, יד–יט, כא–כד; עמוס ח, יג – מיכה ה, א; צפניה ג, כ – זכריה ט, יז. להסבר הסימנים שרשם קמחי ראה לעיל, סעיף 2.2.1. לשם הבהירות נרשם בסור השמאלי בטבלה זו אם הפרשה פתוחה או סתומה.
2. בסוגריים מרובעים – רישומים שהיו בתנ"ך לפני בדיקת הכתר בידי קמחי.
3. חלקים מפרק לא בירמיה מצויים גם היום בכתר. הפרשיות שבחלקים אלה לא נרשמו פה.
4. קמחי העיר על הרווחים בין ספר לספר בכתר, והכאנו ברשימה זו גם את דבריו בעניין זה.

המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה	המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה
יונה ⁵				זכריה			
ב, יא	ויאמר		פ	א, ז	ביום		פ
ג, א	ויהי		ס	טז	לכן		–
ד, ד	ויאמר		פ	ב, א	ואשא		פ
				ג	ויראני		פ
מיכה ⁶				ה	ואשא		ס
ב, א	הוי	[ס] כן	ס	י	הוי		פ
ג	לכן	סב"ה	ס	יב	כי		פ
ג, א	ואמר	ב"כ משושש"פ	פ	יד	רני		ס
ה	כה	ב"כ שש"פ	פ	ג, א	ויראני		פ
ט	שמעו	ב"כ משושש"פ	פ	ד, ח	ויהי		פ
ד, א	והיה	בכ"פ	פ	ה, א	ואשוב		–
ו	ביום	ב"כ שש"פ	פ	ט	ואשא		ס
ח	ואתה	ב"כ שש"פ	פ	ו, א	ואשב		פ
ה, א	ואתה	[ס] כן	ס	ט	ויהי		פ
				ז, א	ויהי		פ
חגי ⁷				ד	ויהי		ס
א, ג	ויהי	בכ"פ	פ	ח	ויהי		פ
ז	כה	בכ"פ	פ	ח, א	ויהי		פ
יב	וישמע	ב"כ שש"פ	פ	ד	כה... עד		–
יג	ויאמר	בכלי"פ	–	ו	כה... כי		פ
טו	ביום	ב"כ שש"פ	פ	ז	כה... הגזי		פ
ב, ו	כי	ב"כ שש"פ	פ	ט	כה... תחזקנה		פ
י	בעשרים	ב"כ שש"פ	פ	יד	כי		ס
כ	ויהי	בכ"פ	פ ⁸	יח	ויהי		פ

5. בתנ"ך-קמחי חסר הקטע שמיונה ב, ב ("אלהיו") עד סוף ספר יונה. הנתונים על פרשיות הכתר בחלק זה הם על פי מגילת נביאים של ספר תר"ע-עשר מבית-הכנסת ע"ש הגר"א בשכונת שערי-חסד. מגילת נביאים זו נכתבה על פי תנ"ך-קמחי וראה לעיל, סעיף 2.2.3.
6. בסוף ספר מיכה קמחי מעיר: "ההפסק כמו ביונה". בכתר ספר מיכה מסתיים באמצע שיטה, ואחר כך רווח של שתי שורות ומתחיל ספר גחום. מלשון ההערה לא ברור אם כך היה המצב לפני ספר יונה וכפי שקמחי מעיד בסוף עובדיה) או בסוף ספר יונה. סופו של ספר יונה חסר גם מן הכתר וגם מתנ"ך-קמחי, ואין ידיעה ממקור אחר על צורת הרווח שם.
7. בסוף ספר צפניה קמחי מעיר כנ"ו, וכונתו, כנראה, שהרווח בין צפניה לחגי הוא שלוש שורות, כנזכר לגבי הרווח בין חבקוק לצפניה. גם בסוף ספר חגי רשומה המלה כנ"ו.
8. בשולי התנ"ך נרשמה המלה סתן[מה], וזאת משום שסימונו המקורי של קמחי לא היה ברור דיו. אולם משית סימונו של קמחי ברור שנתכוון לפרשה פתוחה, כי בתנ"ך היה רשום ס, ואילו הייתה פה פרשה סתומה בכתר היה קמחי רושם כן ולא כנ"ס. גם במגילת נביאים מבית-כנסת הגר"א, שנכתבה על פי תנ"ך-קמחי, מצויה כאן פרשה פתוחה.

המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה	המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה
כ	כה... עד	משושש"פ	פ	כג,	א מזמור	שש"פ	פ
כג	כה... בימים	סב"ה	ס	א ²	ה'	ה	ס
ט, א	משא	ב"כ שש"פ	פ	כד,	א לדוד	שש"פ	פ
ט	גילי	[ס] כן	ס	א ²	לה'	פ	פ
				כה,	א לדוד	פ	פ
				א ²	אליך	ה	ס
				שיר השירים			
				ד,	א הנך	ס בכתר	ס
				ח	אתי	ס	ס
			פ	ה,	ב אני	ס	ס
			פ	ו,	אנה	בכלי"פ	-
			פ	י	מי-זאת	סב"ה	ס
			פ	יא	אל-גנת פ"א	ס	ס
			פ	ז,	יב לכה	ס	ס
			פ	ח,	ח אחות	ס	ס
			פ	אחר שיה"ש קהלת וש"ש פ' הפסק.			
			פ	קהלת			
			פ	א,	יב אני	בכ"פ	פ
			פ	ב,	א אמרתי	[-] כן	-
			פ	ג,	א-ח (שירת העתים) ¹¹		
			פ	ה,	א אל-תבהל	בכלי"פ	-
			ס	אחר קהלת איכה ושתי שיטות פנויות.			

כתובים⁹תהלים¹⁰

9. בכתר חסרים קטעים אלה מכתובים: תהלים טו, א - כה, א; וכן משיר השירים ג, יא עד סוף התג'ך. מגילת רות וספר דברי הימים מופיעים בכתר לפני שיר השירים, ואינם חסרים.
10. הובאו פה רק ההפסקים שבפסוק הראשון בכל מזמור. קמחי סימן גם את הרווחים שהגית הסופר באמצעי השורות, כנהוג בספרי אמ"ת.
11. קמחי: פתוח מימין ומשמאל ובסוף השיטה ועת ואח"כ כל עת ועת זאח"ז [= זה אחר זה], היינו כל הפסוק מימין השיטה והעתים בשיטה משמאל: ועת
עת
ועת
עת בשמאל.

עכ"ל קמחי. הכוונה היא לצורה הזו:

עת ללדת ועת

למות

לסעת ועת

לעקור נטוע ועת

עמ' 154-156.

מקור: רש"ש יל"ן, חלק א, עמ' 100-101

המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה	המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה
איכה				ו	ויחמס	ס	ס
א, ג	גלתה	סב"ה	ס	ז	זנח	פ"א	ס
ד	דרכי	פ"א	ס	ח	חשב	סב"ה	ס
ו	ויצא	ס	ס	ט	טבעו	פ"א	ס
ז	זכרה	פ"א	ס	י	ישבו	ס	ס
ח	חסא	ס	ס	יא	כלו	פ"א	ס
ט	טמאתה	פ"א	ס	יב	לאמתם	ס	ס
י	ידו	ס	ס	יג	מה	ס	ס
יא	כל-עמה	פ"א	ס	יד	נביאיך	ס	ס
יב	לוא	ס	ס	טו	ספקו	ס	ס
יג	ממרום	ס	ס	טז	פצו	ס	ס
טו	סלה	ס	ס	יז	עשה	ס	ס
טז	על-אלה	סב"ה	ס	יח	צעק	פ"א	ס
יז	פרשה	ס	ס	יט	קומי	ס	ס
יח	צדיק	ס	ס	כ	ראה	פ"א	ס
יט	קראתי	פ"א	ס	כא	שכבו	ס	ס
כ	ראה	סב"ה	ס	כב	תקרא	ס	ס
כא	שמעו	פ"א	ס	א	אני הגבר	ב"כ ש"פ	פ
כב	תבא	ס	ס	ב-טו	(כל הפרק) ¹²		
ב, א	איכה	[פ] כן	פ	א	איכה יועם	בכת"ר	
ב	בלע	פ"א	ס		חשוש"פ		פ
ג	גדע	סב"ה	ס	ב	בני	ס	ס
ד	דרך	פ"א	ס	ג	גם	ס	ס
ה	היה	סב"ה	ס	ח	חשך	ס	ס

12. קמחי: אני הגבר מתחיל בעמוד קצר כדרכו, ומלת עברתו בשיטה בית ומפסיק בסתומה, ומתחיל אותי בסוף שיטה, ובשיטה ג' מתחיל נהג עד אור. ובשיטה ד' מתחיל אור ומפסיק בסתומה ומתחיל אך וכן כל הס' [מ]. ש"ד (ז) בין כל פסוק שיעור סתומה ואח"כ שיטה כולה כתובה כזה:

* *

* *

* עכ"ל. *

בגוף התנ"ך קמחי מסמן אות א לפני המלה האחרונה בכל פסוק (עברתו, אור, היום, וכי) לסמן שהמלים כתובות בראש השורה. לפני המלה הראשונה של כל פסוק הוא מסמן ב, ואחריה הוא מסמן עיגול קטן (במלים אותי, אך, בלה וכי) לסימן שמלים אלו כתובות בסוף השורה לאחר רווח של סתומה. גם במקרה של מלים מוקפות רק מלה אחת כתובה בראש השורה ובסופה. [בפסוק מו חסר סימן א לפני המלה איבינו; אולי בגלל קרע בתנ"ך-קמחי].

המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה	המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה
ט	טובים	סב"ה	ס	ז, ה	*המלך	פ"א	ס
י	ידי	פ"א	ס	ט	*הרבונה	ס	ס
יא	כלה	סב"ה	ס	ח, א	ביום	משושש"פ	פ
יב	לא	סב"ה	ס	ג	ותוסף	[ס] כן	ס
יג	מחטאות	סב"ה	ס	ז	*המלך	[ס] כן	ס
טו	סדרו	סב"ה	ס	טו	ומרדכי	[ס] כן	ס
טז	פני	סב"ה	ס	ט, ו-י	(עשרת בני המן) כבפנים ¹⁴		
יז	עודינה	סב"ה	ס	כ	ויכתב	ס	ס
יח	צדו	סב"ה	ס	כט	ותכתב	[ס] כן	ס
יט	קלים	סב"ה	ס	י, א	וישם	[ס] כן	ס
כ	רוח	סב"ה	ס	גשלם בסוף השיטה ושני פנויות ומתחיל אחר אסתר דניאל.			
כא	שישי	סב"ה	ס	דניאל			
כב	תם	סב"ה	ס				
ה, א	זכר	שש"פ	פ				
יט	אתה	פ	פ				
ח"ש ושתי שיטות ומתחיל אסתר.							
אסתר							
א, ט	גם	[ס] בכלי"פ	-	ב, א	ובשנת	סב"ה	ס
י	ביום	ס	ס	יד	באדין	סב"ה	ס
יג	*המלך ¹³	[ס] בכלי"פ	-	יז	אדין	פ"א	ס
טז	*מומכן	משושש"פ	פ	כה	אדין	פ"א	ס
ב, א	אחר	משושש"פ	פ	כט	אנתה	סב"ה	ס
ה	איש	פ ב"כ	פ	לא	אנתה	ס	ס
יא	ובכל-יום	ס	ס	מו	באדין	ס	ס
כא	בימים	פ"א	ס	ג, א	גבוכדנצר	משושש"פ	פ
ג, א	אחר	משושש"פ	פ	יג	באדין	בכלי"פ	-
ח	*המן	פ"א	ס	יט	באדין	ב"כ פ	פ
ד, א	ומרדכי	[ס] כן	ס	כד	אדין	פ	פ
יג	*מרדכי	פ	פ	כו	באדין	בכלי"פ	-
ה, א	ויהי	ב"כ פ"א	ס	לא	גבוכדנצר	משושש"פ	פ
ג	*לה	פ"א	ס	ד, כו	לקצת	ב"כ פ	פ
ו, א	בלילה	[ס] כן	ס	ה, א	בלשאצר	פ	פ
ד	*המלך	ב"כ	פ	יג	באדין	פ	פ
		כמו סתומה	ס?	יז	באדין	פ	פ
				ו, א	ודריוש	משושש"פ	פ
				יג	באדין	סב"ה	ס
				טו	אדין	שש"פ	פ
				טז	באדין	סב"ה	ס

13. במקרים שהמלה הראשונה בפסוק חוזרת פעמים רבות בפסוקים סמוכים (במלים ויאמר, בני, ועל ידם החזיק וכדומה) צוינה כאן אחת מן המלים הבאות בפסוק ולידה כוכב.

14. בתנ"ך-קמחי מודפסת רשימת עשרת בני המן בשני טורים, בצורה המקובלת: המלה איש ושמות הבנים - בטור הימני; המלים ואת והמלה עשרת - בטור השמאלי.

המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה	המקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה
ז,	א בשנת	שש"פ	פ	ד,	א וישמעו	פ	פ
טו	אתכרית	בכ"פ	פ	ו	ובמלכות	בכלי"פ	—
ח,	א בשנת	חצי שיטה ושש"פ	פ	ז	ובימי	ס	ס
ט,	א בשנת	משושש"פ	פ	ח	רחום	פ	פ
י,	א בשנת	סב"ה	ס	יא	דנה	בכלי"פ	—
ד	וביום	משושש"פ	פ	יב	ידיע	פ	פ
יא,	א ואני	פ	פ	יג	כען	סב"ה	ס
יב,	ד ואתה	משושש"פ	פ	יד	כען	סב"ה	ס
	חיבת הימין בהתחלת שיטה וניפסק,						
	ואחרי[ה] שיטה פנוי[ה] ומתחיל עזרא בר"ש						
	[=בראש שיטה].						
	עזרא						
א,	ז והמלך	פ	פ	ג	בהזמנא	פ	פ
ט	ואלה	סב"ה	ס	ו	פרשגן	משושש"פ	פ
י	כפורי	ס	ס	ח	ידיע	ס	ס
ב,	א ואלה	משושש"פ	פ	יא	וכנמא	פ	פ
ג	בני פרעש	ס	ס	יג	ברם	פ	פ
ג	ואילך	כל סוף פסוק סתומה ¹⁵		טז	אדין	פ	פ
יא	בני בני	בכאן אפשר לא יש סתומה		א	באדין	פ	פ
לו	הכהנים	ס	ס	ג	בשנת	פ	פ
לז	בני ידעיה	שש"פ ¹⁶	פ	ה	ואף	ס	ס
נט	ואלה	פ	פ	ו	כען	פ"א	ס
ס	*דליה	פ"א	ס	יג	אדין	משושש"פ	פ
סא	ומבני	סב"ה	ס	טז	ועבדו	שש"פ	פ
סב	אלה	פ"א	ס	יט	ויעשו	משושש"פ	פ
סז	גמליהם	פ"א	ס	א	ואחר	שש"פ	פ
סח	ומראשי	פ	פ	ז	ויעלו	שש"פ	פ
ע	וישבו	פ"א	ס	יא	וזה	סב"ה	ס
ג,	א ויגע	ס	ס	יב	ארתחשסתא	פ	פ
א ²	ויאספו	סב"ה	ס	כה	ואנת	פ	פ
ב	ויקם	סב"ה	ס	כז	ברוך	משושש"פ	פ
ח	ובשנה	פ	פ	א	ואלה	משושש"פ	פ

15. קמחי: מכאן אחר כל סוף פסוק סתומה עד שלשת אלפים ושש מאות ושלשים (פס' לה) סתומה. והכהנים שש"פ ומתחיל בני ידעיה בשיטה ב' ואח"כ עד עבדי שלמה וכו' [הכוונה ככל הנראה לעבדי שלמה שבפסוק גח. אם כי גם בפס' נה נזכרים עבדי שלמה] ושוב פ[תוחה].

16. קמחי חוזר ומציין כאן: שש"פ ומתחיל בני ידעיה בשיטה ב'.

17. הקריאה אינה ודאית, אולי שש"פ. ומכל מקום הפרשה פתוחה.

מקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה	מקום	מלה ראשונה	הערת קמחי	סוג הפרשה
ט	*רפיה	ס	ס	יז	*עזגד	ס	ס
י	*ידיה	סב"ה	ס	יח	*אדניקים	ס	ס
יא	מדה	ס	ס	יט	*בגוי	ס	ס
יב	*שלום	סב"ה	ס	כ	*עדיון	ס	ס
יג	*נחמיה	ס	ס	כא	*אסר	ס	ס
יד	*הלויים	פ"א	ס	כב	*חשם	ס	ס
יז	*חשביה	ס	ס	כג	*בצי	ס	ס
יח	*אחיהם	סב"ה	ס	כד	*חרף	ס	ס
כ	*החרה	סב"ה	ס	כה	*גבעון	ס	ס
כא	*מרמות	פ"א	ס	כו	*בית לחם	ס	ס
כג	*עוריה	סב"ה	ס	כז	*ענתות	ס	ס
כד	*בגוי	ס	ס	כח	*בית עזמות	ס	ס
כו	והנתינים	סב"ה	ס	כט	*קרית	ס	ס
כז	*החקעים	פ"א	ס	ל	*הרמה	ס	ס
כט	*צדוק	פ"א	ס	לא	*מכמס	ס	ס
כט	*שמעיה	סב"ה	ס	לב	*בית אל	ס	ס
ל	*משלם	סב"ה	ס	לג	*גבו	ס	ס
לא	*מלכה	סב"ה	ס	לד	*עילם	ס	ס
לג	ויהי	משושש"פ	פ	לה	*חרם	ס	ס
לו	שמע	משושש"פ	פ	לו	*ירחו	ס	ס
ד,	א ויהי	פ	פ	לו	*לד	ס	ס
ט	ויהי	פ	פ	לח	*סנאה	ס	ס
ה,	א ותהי	פ	פ	לט	הכהנים	שש"פ	פ
ט	ויאמר	פ	פ	מ	*אמר	ס	ס
ו,	א ויהי	משושש"פ	פ	מא	*פשחור	ס	ס
ה	וישלח	פ	פ	מב	*חרם	ס	ס
ח	ואשלחה	פ	פ	מג	הלויים	ס	ס
יד	זכרה	שש"פ	פ	מד	המשרדים	ס	ס
טז	ויהי	פ	פ	מה	השערים	ס	ס
ז,	א ויהי	משושש"פ	פ	מו	הנתינים	פ	פ
ו	אלה	פ	פ	מז	*קירס	ס	ס
ח	*פרעש	ס	ס	מח	*לבנה	ס	ס
ט	*שפטיה	ס	ס	מט	*חנן	ס-פ"א	ס
י	*ארח	ס	ס	נ	*ראיה	ס	ס
יא	*פחת	ס	ס	נא	*גזם	ס	ס
יב	*עילם	ס	ס	נב	*בסי	ס	ס
יג	*ותוא	ס	ס	נג	*בקבוק	ס	ס
יד	*זכי	ס	ס	נד	*בצלית	ס	ס
טז	*בגוי	ס	ס	נה	*ברקוס	סב"ה	ס
טז	*בבי	ס	ס	נו	*נציח	ס	ס

סוג הפרשה	הערת קמחי	מלה ראשונה	המקום	סוג הפרשה	הערת קמחי	מלה ראשונה	המקום
ס	פ"א	ראשי	טו	ס	ס	*עבדי	נז
ס	כמו סתומה בכתר ס ¹⁹	מגפיעש	כא	ס	ס	*יעלא	נח
ס	סב"ה	והגרות	לה	ס	ס	*שפטיה	נט
פ	משושש"פ	ג ואלה	יא, ג	ס	ס	*פכרת	נט ²
פ	שש"פ	ז ואלה	ז	ס	ס	כל	ס
פ	פ	י מן	י	פ	משושש"פ	ואלה	סא
פ	משושש"פ	והשוערים	יס	ס	פ"א	*דליה	סב
פ	שש"פ	ופקיד	כב	ס	סב"ה	ומן	סג
פ	שש"פ	ג ואלה	א, יב, א	ס	פ"א	גמלים	סד
פ	שש"פ	והלויים	ח	ס	פ"א	ומראשי	ע
פ	פ	בני לוי	כג	ס	סב"ה	עבד ויגע	עכ ²
פ	משושש"פ	ובחנת	כו	—	בכלי"פ	ויאספו	ה, א
פ	פ	ומבני	לה	פ	שש"פ	ויפתח	ה
פ	פ	ביום	א, יג, א	פ	שש"פ	ויאמר	ט
פ	שש"פ	ואדעה	י	פ	משושש"פ	וביום	יג
פ	שש"פ	זכרה	יד	ס	ס	ויצאו	טז
פ	פ	ויהי	יס	ס	סב"ה	ויעשו	יז
פ	משושש"פ	ואמרה	כב	פ	פ	וביום	ט, א
פ	פ	גם	כג	פ	פ	ויקם	ד
פ	פ-פתוח'	ואעמידה	ל ²	פ	שש"פ	ובכל זאת	י, א

19. בכתבי-היד ל, קמ אין פרשה במקום זה.

נספח ב: סימון הפרשיות של קמחי בחלקים הנמצאים בכתר

ברשימה זו באים המקומות שקמחי לא דייק בהם בתיאור פרשיות הכתר. בדיקת דרך עבודתו של קמחי בחלקים הנמצאים בכתר חשובה לצורך קביעת אמינות רשימותיו. מחלקים אלו של התנ"ך נוכל ללמוד עד כמה ניתן לסמוך על עדותו בחלקים החסרים כיום בכתר.

בספרי נביאים היה בתנ"ך סימון של פרשיות בכתב ידו של ר' שלום שכנא עוד לפני הנסיעה לארם צובה. קמחי סימן בכל מקום את המצוי בכתר לעומת סימון זה של ר' שלום שכנא. בספרי כתובים, לעומת זאת, לא היה סימון קודם בתנ"ך, וקמחי סימן את המצוי בכתר בלא התייחסות למסורת אחרת. מקומות שקמחי אינו מדייק בהם בצורת הפרשה הסתומה או בצורת הפרשה הפתוחה לא נכללו ברשימה זו.

המקום	בין המלים	סימון קודם	קמחי	בכתר
1. יהושע יב, ט-כד	(שירת מלכי כנען)	-	1_	
2. שופטים ה	(שירת דבורה)	-	(עד פס' ט) 2	
3. ז, ד	נשאר - ויאמר	ס	-	ס
4. כ, יד	ישראל - ויאספו	פ	-	-
5. כא, כג	תאשמו - ויעשו	-	-	ס
6. שמואל א ו, יח	אחד - ועכברי	פ	כן	ס
7. יט, כא 2	המה - ויסף	-	-	ס
8. יט, כב	המה - וילך	-	בכ"ס פ"א 3	ס
9. שמואל ב, כ, יד 2	הברים - ויקלהו	-	-	ס
10. כ, טו	אחריו - ויבאו	-	פ"א 4	4_
11. כב	(שירת דוד)	-	השירה היא כתמונת שירת האזינו 5	
12. כג, כה-לח	(גיבורי דוד)	ס (כל פסוק) -	סתומה אחרי כל שם 6	

1. שירת מלכי כנען מודפסת בתנ"ך קמחי מלך אחד בשורה, ואילו בכתר - שני מלכים בשורה. קמחי לא העיר דבר בעניין זה.
2. קמחי נוכח לדעת, שחלוקת השורות בכתר שונה לחלוטין מזו המודפסת בתנ"ך שלפניו, ועל כן התיימש ולא ציין את חלוקת השורות מפסוק י ואילך.
3. קמחי "הויד" את מקום הפרשה בחצי פסוק בשל המלים הדומות "ויתבאו גם המה".
4. טעות במקום סימון הפרשה.
5. כך אמנם בכתר, אך קמחי אינו מפרט את שורות השירה.
6. קמחי לא העיר פה על הפרשיות בכתר מלבד שני מקומות. בפסוק כו הוא מעיר "ב"כ סתו" אחר הענתתי עד מבני". בפס' לד 2 הוא מעיר "סב"ה". בסך הכול חסרים פה 13 סימני סתומה ו-14 סימוני ס נותרו בלא תגובה של קמחי.

המקום	בין המלים	סימון קודם	קמחי	בכתר
11. מלכים א ד, ז	הבית - ואדנירם	-	-	ספס סתומה ⁷
12. מלכים ב יט, לה	עברי - ויהי	ס	-	-
13. ישעיה מד, כד	יתפאר - כה	-	-	ס
14. מט, כה	ימלט - כי	-	-	ס
15. נט, טו	לבוא - ותהי	-	-	ס
16. סג, א	נעזבה - מי	ס	-	ס
17. ירמיה ז, ג	לה' - כה	-	-	ס
18. ז, כ	פניהם - לכן	ס	-	-
19. יב, א	פקדתו - צדיק	-	בכ"פ	ס ⁸
20. טו, יא	מקללוגי - אמר	-	-	ס
21. כג, ה	ה' הגה	ס	משושש"פ	ס
22. יחזקאל ז, כב	וחללוה - והסבתי	-	שש"פ	-
ז, כג	וחללוה - עשה	-	-	פ
23. כ, כו	ה' - לכן	-	-	ס
24. נחום ב, א	קלות - הגה	קו	-	פ
(העדר פרשה)				
25. זכריה יא, טו	ישראל - ויאמר	ס	-	ס
26. תהלים ס, א ₂	עדות - מכתם	-	-	ס ⁹
27. קכד, א ₂	המעלות - לדוד	-	ה ¹⁰	-
לדוד - לולי		-	-	ס
28. איוב מב, ז ₂	איוב - ויאמר	ס	-	-
מב, ח	איוב - ועתה	-	-	ס
29. משלי ו, יב	מגן - אדם	-	-	פ
כד, כה	ביתך - אל	ה	-	פ
כו, כב	ריב - דברי	ה	-	פ
שיר השירים ב, ח	שתחפץ - קול	-	-	ס
ב, יד	לך - יונתי	-	-	ס
ג, א	כתר - על	ס	-	ס
דברי הימים א א, לח	ומזה - ובני	-	-	ס (קטן)
ו, מז	עשר - ולבני גרשם	-	-	פ

7. תוזה של אות אחת בלבד מתחילת השורה.

8. בכתר פתוח עד סוף השיטה, ובשיטה הבאה רווח של אות וחצי בלבד.

9. בכתר רווח זעיר במקום זה.

10. קמחי מסמן באות ה את הרווחים שבתוך השורות בספרי אמית. הוא אינו מבדיל בין הכותרות (שיש להן דין של פרשה פתוחה או סתומה) ובין שאר הרווחים שבתוך המזמורים. בטבלה זו הובאו רק מקומות שיש בהם דין פרשה (ראה בדויאר, כתר; ייבין, רשימה).

המקום	בין המלים	סימון קודם	קמחי	בכתר
37. דברי הימים א ו, מח	עשרה – לבני מררי	פ ¹¹	–	ס (קטן)
38. ו, מט	עשרה – ויתנו	–	–	ס (קטן)
39. יא, יא	ישראל – ואלה	–	–	ס (קטן)
40. טו, יו ²	ברכיהו – ומן	–	–	ס (קטן מאוד)
41. כד, כב	ישיה – ליצהרי	–	–	ס (קטן מאוד)
42. כד, כז ²	ומושי – בני יעזיהו	–	–	ס
43. כו, כב	יחיאלי – בני	–	–	ס (קטן)
44. כו, כג	ה' – לעמרמי	–	–	ס
45. כו, יד	אלף – עשתי	–	–	ס
46. כו, כז ²	עוזיהו – לחצי	ס	–	–
47. כו, כז ²	הרמתי – ועל	–	–	ס (קטן)

11. קמחי סימן כאן בטעות את הפרשה הפתוחה שבפסוק הקודם.

נספח ג: פרשיות מסופקות

במקומות שלהלן מצויה פרשה בכתב-יד קרובים לכתר, וקמחי אינו מעיד דבר. כיוון שאין פה עדות מפורשת, ולאור העובדה (המתבררת מחלקי הכתר הנמצאים) שקמחי לא הגיע לדיוק מוחלט ברשימות הפרשיות, מתעורר ספק שמא בחלק מן המקומות הייתה פרשה בכתר וקמחי דילג עליה ולא סימנה.¹

המקום	מלה ראשונה	בכתר	ל	קמ
(ע"פ קמחי)				
1. שיר השירים ו, ד	יפה	-	ס	פ
2. ת, ה	מי זאת	-	ס	ס
3. ה, יא	כרם	-	פ	פ
4. קהלח ג, ט	מה	-	ס	ס
5. איכה א, ב	בכו	-	ס	ס
6. א, ה	היו	-	ס	ס
7. א, יד	נשקר	-	ס	ס
8. ד, ד	דבק	-	ס	ס
9. ד, ה	האכלים	-	ס	ס
10. ד, ו	ויגדל	-	ס	ס
11. ד, ז	זכו	-	ס	ס
12. ד, יד	נעו	-	ס	ס
13. דניאל ה, ח	אדין עללין	-	ס	פ
14. ו, ז	אדין סרכיא	-	ס	פ
15. ו, יב	אדין גבריא	-	ס	ס ²
16. עזרא ג, ט	בני חנדר	-	ס	ס
17. ד, כד	באדין בטלת	-	ס	ס
18. ת, ג	מבני פרעש	-	ס	ס
19. ח, לה	הבאים	-	פ	פ

- כל הפרשיות המובאות כאן הן מספרי כתובים. בחלקי הנביאים החסרים בכתר יש שני מקומות של פרשה בכתב-יד ל שקמחי לא סימן בהם דבר. אולם כאחד המקרים (מלכים ב טו, ז - וישלח) אין פרשה גם בכתב-יד הנביאים מקאהיר (ק), ואילו בשני (ירמיה לא, יז - שמוע) אין פרשה גם ברשימתו של ר"פ פינפער (מסורת התורה והנביאים, וילנא תרס"ו), המבוססת על כתב-יד רבים (ועליה מבוססת פרשיות התנ"ך במהדורת קורן).
- הפסוק שאחריו (ו, יג) פותח במלה דומה (באדין). קמחי סימן בו פרשה סתומה, ובכתב-יד ל, קמ אין פרשה במקום זה. צירוף עובדות אלו מעלה את התשר, שגם בכתר הייתה פרשה בפסוק יב ולא בפסוק יג, וקמחי טעה בסימון מקום הפרשה.

המקום	מלה ראשונה	בכתר (ע"פ קמחי)	ל	קמ
.20 נחמיה ג, ב	ועל ידו... ירחו	-	ס	ס
.21 ג, ג	ואת שער הדגים	-	ס	ס
.22 ג, ג' 2	ועל ידו... חסוש	-	ס	ס ³
.23 ג, יג	את שער הגיא	-	ס	ס
.24 ג, סו	ואת שער העין	-	ס	ס
.25 ג, יט	ויחזק ... עזר	-	ס	ס
.26 ג, כב	ואחריו ... הכהנים	-	ס	ס
.27 ג, ל	אחרי ... חנניה	-	ס	ס
.28 ז, עב	וישבו הכהנים	-	פ	ס
.29 יא, סו	ומן הלויים	-	ס	ס

3. בפסוק שאחריו (ג, יא) סימן קמחי פרשה סתומה, ואילו בכתב-ידיד אין פרשה. ייתכן שגם בכתר הייתה פרשה באמצע פסוק י, וקמחי סימן אותה בטעות בסוף אותו פסוק.

נספח ד: הערות על חלק התורה בכתר בשולי תנ"ך-קמחי

ברשימה זו מובאות הערותיהם של רש"ש ושל קמחי בשולי התנ"ך שמהן ניתן ללמוד על גוסס הכתר. רוב הנתונים מן הקובץ "מאורות נתן" סומנו אף הם בגיליון התנ"ך בידי קמחי, והערות אלה לא הכאנו כאן בדרך כלל, פרט למקרים שיש בהם חידוש לעומת מה שכתוב שם, או שקמחי מגיב על הערתו של רש"ש ושנרשמה בלא קשר ל"מאורות נתן". במקרים אלו סימנו כוכב לפני ההערה.¹ בסך הכול כלולות פה 82 שאלות על חלק הכתר החסר בתורה שאינן במ"ג. רובן המוחלט (90%) של 383 השאלות שב"מאורות נתן" סומנו בתנ"ך.²

בגלל אופיין המיוחד של ההערות, דהיינו הכנסת נתונים מקובצי שאלות ותשובות על הכתר, קורה פעמים רבות שקמחי רושם רק את המלה כן, ולא ברור מה כריק הייתה השאלה. לפעמים נשאלה שאלה על הכתיב או על הטעמים, וקמחי מעיר דווקא על המתנים, שכן רק בהם נמצא הבדל בין גוסס הכתר לגוסס התנ"ך המודפס.

יש הערות שעל פי סגנוןן גראה, שמקורן בקובץ שאלות על הכתר – קובץ מקורי גדול שהיה המקור ל"מאורות נתן" או קובץ שאלות אחר בעל אופי דומה. כמה הערות שקמחי מגיב עליהן, איני יכול לקבוע על פי כתב היד אם כתבן רש"ש או אדם אחר. במקרים אלה של ספק ציינתי ליד שמו של רש"ש סימן שאלה (או שניים). מקומות שבהם העדות על הכתר היא תמוהה, או שהיא מנוגדת לעדות אחרת על הכתר באותו מקום, מסומנים ב"ס.

בראשית

- ט, יב – נתן ◦ רש"ש: ברביע ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: נתן ל.ד.
 י, יז – הערקי ◦ רש"ש: בקמץ. מ"ש ◦ קמחי: [ב"כ בפתח ◦ מקורות: הערקי ל.ש.ד.
 *יא, כט – שרי ◦ רש"ש: צ"ל הרי"ש [ב]קמץ] ע"פ מס' ◦ קמחי: כן ב"כ ◦ מקורות: שרי ל.ש.ד.
 יג, יח – ויבא ◦ רש"ש: בתביר ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ויבא ל. ויבא ש.ד.
 טז, ו – ותענה ◦ קמחי: כן ח"י ב"כ ◦ מקורות: ותענה ל.ש. ותענה ד.
 יז, יט – אשתך (היה זקף ותוקן לרביע?) ◦ רש"ש: ברביע ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: אשתך ל.ש. אשתך ד.
 יט, טז – ויתמהמה ◦ רש"ש: מ"ם שני' בקמץ. מכלול ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ויתמהמה ל. ויתמהמה ד.
 *יט, כא – הפכי וכ' רפה) ◦ רש"ש: הכ"ף דגושה. יהב"ן] ◦ קמחי: ומלעיל כן ◦ מקורות: הפכי ל.ש.ד.
 ◦ ההערה מלעיל הועתקה ממקור מ"ג, ובעצם היא מתייחסת למלה צערה שבפסוק הבא. אלא שקמחי לא הבחין בכך שיש כאן עניין חדש, ונתנו עניין לשאלה זו הקודמת בקובץ.
 כ, יג – ויהי ◦ רש"ש: גרשיים ע"פ [מסר] ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ויהי ל.ש.ד.
 כא, כג – אשר עשיתי ◦ רש"ש: במקף ולא בקדמא ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: אשר-עשיתי ל.ש. אשר עשיתי ד.

1. במקומות אלה יוכל המעיין למצוא חומר השוואתי מגוון אצל זר, מאורות נתן.
2. חסרות רק 57 הערות. הערות מס' 1-19 מקומן בעמודים החסרים בראש תנ"ך-קמחי, וכן חסרות הערות מס' 23, 38 וייתכן שקמחי סימנה בטעות ב-37, 51, 59, 60, 65, 72, 81, 102, 105, 110, 113, 145, 156, 175, 180, 181, 189, 207, 212, 232, 249, 273, 277, 292, 294, 311, 321 (סומן שם להלן פס' כא), 332, 333, 339, 340, 341, 348, 355, 358, 368, 381. המספרים על פי זר, מאורות נתן.

- כא, כג – אשר-גרתה-כה ◦ רש"ש: במרכא ולא במקף ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: אשר-גרתה-כה ◦ ל,ש. אשר-גרתה-כה ד.
- כה, טו – חדר ◦ רש"ש: ב"ב דלתין ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: חדר ל,ש. חדר ד.
- *כו, כט – אמ-תעשה ◦ קמחי: בלי"מ והשין בצירי. כן ונמסר ד ◦ מקורות: תעשה ל,ש.ד.
- *כו, כה – ויבא ◦ רש"ש: הטעם ביי"ד א"ת. דלא כהמדפיס ש"מ ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ויבא ל,ש.ד.
- כה, ד – ברכת ◦ רש"ש: כצ"ל הכיף דגושה דלא כמ"כ ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ברכת ל,ד. ◦ ברב"ת ש.
- *כת, ט – מחלת ◦ רש"ש: הא"ת כ' שהמ"ם בקמץ ובע"ה בפתח וכן דוז [= דומהו דווקא?] ◦ קמחי: ובי"ב בקמץ ונמסר ד' ◦ מקורות: מחלת ל,ש. מחלת ד.
- כט, ג – וּגְלָלוּ ◦ קמחי: בלי"מ כן ◦ מקורות: וּגְלָלוּ (בלי מתג) ל,ש. וּגְלָלוּ ד.
- *כט, ח – וּגְלָלוּ ◦ קמחי: במתג כן ◦ מקורות: וּגְלָלוּ ל,ש.ד. ◦ מנהג הכתר להרבות בסימון געיה קלה בפשטא וייבין, כתר, טו.17.
- ל, לו – בהן ◦ רש"ש: הה"א בצירי ע"פ מסרה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: בהן ל,ש.ד.
- *ל, מא – ליחמנה ◦ רש"ש: לפ"ד הא"ת המ"ם בצירי ודעת יהב"י בסגול ה[מ"ם?] ◦ קמחי: ובי"ב בצירי ◦ מקורות: ליחמנה ל,ש. ליחמנה ד.
- *לא, כז – ואשלחך ◦ רש"ש: הוא"ר בקמץ. דק [=רד"ק] במכלול ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ואשלחך ל,ש.ד.
- *לא, מז – שהדו"ת ◦ קמחי: בלי"מ כן ◦ מקורות: שהדו"ת (בלי מתג) ל. שהדו"ת ש?ד.
- לב, טו – וְעִירָם ◦ רש"ש: העי"ן בשוא לבדו. מ"ש. וממילא נדחה גם המתג שבוא"ו ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: וְעִירָם ל,ש. וְעִירָם ד.
- *לב, יח – יִפְגְּשֶׁךָ ◦ רש"ש: הגימ"ל רפה. מ"ש. שוא הפ"א נע בעבורו) המתג שביי"ד ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: יִפְגְּשֶׁךָ ל,ד. יִפְגְּשֶׁךָ ש.
- לד, ה – והחריש < והחריש ◦ רש"ש: צ"ל ח"י ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: והחריש ל,ד.
- לד, כט – שָׁבוּ ◦ רש"ש: מלרע. כי הוא לשון שביה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: שָׁבוּ ל,ש.ד.
- לו, טו – תימן ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: תימן ל,ש. תומן כ' ד.
- *לה, יב – גְּזוּי ◦ קמחי: בח"פ. כן ולפי הנראה בי"ב מקום שב" אותיות שוין וא"ז והא' בשוא נתוסף לו גם פתח כמו גְּזוּי בח"פ ◦ מקורות: גְּזוּי ל. גְּזוּי שד.
- לט, כב – האסירם ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: האסירם ל,ש. האסורם כ' ד.
- *מ, א – לאַדְנִיָּהֶם ◦ רש"ש: ב' מפקין בתורה. דין. וְאֲדִי – עקב י' י"ד ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: לאַדְנִיָּהֶם ל,ש.ד.
- *מ, ז – במשמר ◦ רש"ש: הבי"ת רפה נגד דעת הרו"ה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: בַּמְשֻׁמֵּר (ב רפה) ל,ש.ד. ◦ ראה דעת רו"ה (ר' זלמן הענאו כ"ץ) בספרו צוהר התיבה, הוראדנא תקס"ה, דף לט ע"א.
- מא, יד – ויריצוהו ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ויריצוהו ל,ש. וירצוהו ד. ועיין מ"ש.
- מג, ט – הביאתיו ◦ קמחי: בלי"מ. כן ◦ מקורות: הביאתיו (ולא מתג) ל. הביאתיו ש.ד.
- *מג, יב – המושב ◦ קמחי: בי"ב בקמץ ונמסר על המושב ב" ולא יותר חד פ' וחד קמץ ◦ מקורות: המושב ל,ש [מ"ק-ל: ב]. המושב ד. ◦ כוונת קמחי לומר שהמסורה הקטנה בכתר מסרה רק ב' ולא המשיכה "חד פתח וחד קמץ" כמו מ"ג ד במדבר ה, ת. ראה בריואר, כתר, עמ' 45.
- מג, לג – הבכור < הבכר ◦ רש"ש: כצ"ל ח"ו ◦ מקורות: הבכר ל,ש.ד.
- מד, יא – ויורידו < ויורדו ◦ רש"ש: ח"י ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ויורדו ל,ש.ד.
- מה, יט – צויתה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: צויתה ל,ש.ד. עיין מ"ש.
- *מו, ה – בְּעַגְלוֹת ◦ רש"ש: צ"ל הבי"ת בקמץ ◦ קמחי: [כ] ◦ מקורות: בְּעַגְלוֹת ל,ש.ד.

שמות

- ג, כ – אָעֶשֶׂה ◦ רש"ש: העי"ן בשוא לבד. מ"ש. והאלף בלי מתג ◦ קמחי: ובי"ב העי"ן בח"ס ובל"מ [= בחס"פ סגול ובל"מ מתג] ◦ מקורות: אָעֶשֶׂה ל,ש.ד.

ה, כא – את־דִּיחֶנוּ ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: את־דִּיחֶנוּ ל,ש.ד. ◊ לא ברור מה היה הספק.
 ח, א – הצפרדעים ◊ קמחי: כל הצפרדעים ההיא במתג והצדיק רפה וח'פ. כתר. ◊ מקורות:
 הצפרדעים (צ רפה) ל,ש. הצפרדעים ד (בכל הפרק).
 ט, ה – מחור ◊ רש"ש: צ"ל ברביע ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: מחור ל,ש.ד.
 ט, כד – אשר ◊ רש"ש: צ"ל בתלי גדולה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: אשר ל,ש. אשר ד.
 י, יא – לא כן ◊ רש"ש: כ"ה בע"ה ברביע ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לא כן ל,ש. לא כן ד.
 יב, יא – וככה ◊ רש"ש: מלעיל ◊ קמחי: וב"כ מלרע וגמסר עליו ב" וככה יהי געור בנחמיה יג ◊
 מקורות: וככה ל,ש.ד. ◊ אין כאן מחלוקת אלא בדרך הסימון.
 יב, לז – לבד ◊ רש"ש: הבי"ת קמוצה מכלול. והחכם [ור"ה] כ' שט"ס נפל במכלול וגם [לדבריו] צ"ל
 הבי"ת פתוחה. ◊ קמחי: וב"כ בפתח ◊ מקורות: לבד ל,ש.ד.
 יג, יד – יד ◊ רש"ש: ברביע. א"ת ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יד ל,ש. יד ד.
 טו, ו – אויב ◊ קמחי: כן ◊ לא ברור מה היה הספק.
 טו, יא – באלם (ב רפה) ◊ רש"ש: הבי"ת דגושה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: באלם ל,ש.ד.
 טז, לה – אַכְלָו ◊ קמחי: ב"כ בל"מ [= בלי מתג] ◊ מקורות: אַכְלָו ל,ש. אַכְלָו ד. ◊ במ"ג
 וב"הלבנון גמסר שיש מתג. ככל הנראה התייחסה השאלה להיקרות השנייה של המלה אַכְלָו
 בפסוק זה, שיש הגורסים בה מונח וזקף. קמחי ייחס את השאלה להיקרות הראשונה, ורשם שאין מתג
 (בכתר באה געיה במשרת רק לעתים רחוקות, ואילו בזקף בתיבה חתוכה במשקל קָטְלו היא באה
 תמיד; ראה י"בין, כתר, טו.18,24).

טז, לו – האפה־האיפה ◊ רש"ש: כצ"ל מ"י ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: האיפה ל, ד, מ"ק.ש. האפה ש.
 יז, יד – זָכָר ◊ רש"ש: כצ"ל הוי"ן בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: זָכָר ל,ש.ד.
 כא, ד – וילדה־לו ◊ קמחי: ב"כ בלי דגוש בלמד ◊ מקורות: וילדה־לו (בלא דגש בלמד) ל,ש.ד. עיין
 מ"ש.

כא, ט – יַעֲדָה ◊ קמחי: בל"מ. כן ◊ מקורות: יַעֲדָה ל,ש.ד. עיין ע"ה. ◊ בש מופיע דגש ביד
 הראשונה, וכנראה נוסף בסעות בידי מי שעבר על הכתב לחיזוק.
 כא, לא – יָחַן ◊ רש"ש: הגימ"ל קמוצה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יָחַן ל,ש.ד.
 כב, ח – דבר־שניהם ◊ קמחי: ב"כ בלי מקיף ◊ מקורות: דבר־שניהם ל,ש.ד. ◊ במ"ג עדות הפוכה:
 מקף. ותשובתו נראית עדיפה, שהרי בכל המקורות העתיקים כך תוץ מעין הקורא, הקובע שתיבת
 דבר במונח). אולם קמחי אינו מעיד על מונח בתיבה דבר, ואולי לא היה המקף ניכר בכתר. י"בין,
 כתר, כט.2, עיין שבכחמישים תיבות בכתר לא טומן המקף.
 כב, יט – יָחַרָם ◊ קמחי: ב"כ בל"מ ◊ מקורות: יָחַרָם ל,ד. יָחַרָם (בלי מתג) ש.
 כב, כב – תַעֲנָה ◊ רש"ש: א"ת כ' שהגו"ן בצירי. אולם בע"ה בסגול וכן דינו ע"פ מס' ◊ קמחי: וב"כ
 בסגול ככפנים ◊ מקורות: תַעֲנָה ל,ד.
 כה, לד – גביעים־גבעים ◊ רש"ש: ח"י"ק ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: גבעים ל,ש.ד.
 כו, כד – מלמטה ◊ רש"ש: כל מלמעלה הלמ"ד רפה. וכל מלמטה הלמ"ד דגושה (הערה זו נרשמה
 לעיל, פס' יד) ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: מלמטה ל,ש.ד.
 כח, ה – ואת־תולעת ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ואת־תולעת ל,ש.ד. ◊ השאלה התייחסה כנראה לוי
 החיבור בתיבת ואת או להקפתה.
 כח, ו – תולעת ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: תולעת ל,ד. ותולעת־תולעת ש. ◊ השאלה התייחסה לחסרון
 ויו החיבור בתיבה זו. שאלה זו מופיעה ב"הלבנון אך לא במ"ג (ראה זר, מאורות נתן, עמ' 212,
 ב.44).
 כח, טו – זהב ◊ רש"ש: בתלישא גדולה ע"פ מס' ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: זהב ל,ש.ד. עיין דברי רו"ה
 בע"ה.

- *כח, יח – ויהלם ◦ רש"ש: הו"ד קמוצה א"ת. ובע"ה בפתח ◦ קמחי: בקמץ. כן ◦ מקורות: ויהלם, ל,ש. ויהלם ד.
- *כח, כ – וישפה ◦ רש"ש: בע"ה הפ"א כסגול וכ"כ החכם ור"ה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: וישפה, ל,ש. וישפה ד. ◦ לכאורה העדות מנוגדת לנמטר במ"ג, אבל אפשר שקמחי התייחס לתיבה כפי שהיא בתנ"ך (כדרכו בהערות מ"ג), ולא להערת רש"ש.
- *כח, מא – וכהנולי ◦ רש"ש: כ"ה בע"ה דלא כמו שכ' הא"ת שהגו"ן במרכא ◦ קמחי: וב"כ במרכא הגון ◦ מקורות: וכהנולי, ל,ש. וכהנולי ד.
- *כט, לט – האַחַד ◦ קמחי: ב"כ בל"מ ◦ מקורות: האַחַד (בלי מתג) ל. האַחַד ש,ד.
- *כט, מג – ונקדש ◦ רש"ש: הדליית קמוצה. ור"ה ◦ קמחי: וב"כ ככפנים ונמטר לית. ◦ מקורות: ונקדש, ל,ש,ד. ◦ העדות על המסורה אינה מופיעה במ"ג. ראה ברויאר, כתר, עמ' 38.
- *ל, ט – ונסך ◦ רש"ש: הגו"ן בצירי ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ונסך, ל,ש,ד.
- *לב, יב – למה ◦ הערה: הסעם אף (?) בלמד ◦ קמחי: ב"כ ככפנים ◦ מקורות: למה, ל,ש,ד. ◦ אין כאן מחלוקת אלא בדרך הסימון.
- *לב, כה – בקמיהם ◦ קמחי: ב"כ הקוף דבק למ"ם ◦ מקורות: ב"ל,ש,ד, אין ייחוד בקוף במלה זו. בכתב-היד שכיח שרגל הקוף דבוקה לגג.
- *לט, יא – ויהלם ◦ רש"ש: ע' פ' תצוה כ"ח י"ח ◦ קמחי: ב"כ בקמץ כנ"ל ונמטר ג" ◦ מקורות: ויהלם, ל,ש. ויהלם ד.
- *מ, כט – אהל-מועד ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: אהל-מועד, ל,ש,ד. ◦ ההתייחסות למלים אלו מצויה ב"הלבנון", ולא במ"ג. ראה זר, מאורות נתן, עמ' 213.
- ויקרא
- א, יא – על-עֶרֶךְ ◦ רש"ש: במונח ולא במקף ע"פ מס'. ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: על ירך, ל,ש,ד.
- ה, ב – או ◦ רש"ש: ביתיב ולפיכך הב' שלאחריו דגושה. ע"פ מס' י"א בטעם לאחור ב' מהן באוריתא. דין. אַת סיוחן פ' דברים א' ד'. ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: או, ל,ש. אן ד.
- יג, ג – הפך ללבן (נוסף פסק בין המלים) ◦ רש"ש:?? ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: הפך ללבן, ל,ש. הפך לבן (בלי פסק): ד.
- יג, ד – ושערה ◦ רש"ש: דין בלא מפיק ודלקמן פ' כ' במפיק ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ושערה (בלי מפיק), ל,ש,ד.
- יד, א – וידבר ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: וידבר, ל,ש,ד. ◦ קשה לדעת על מה נסבה השאלה.
- יח, יד – תקרב ◦ רש"ש: הרי"ש בקמץ ע"פ מס' ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: תקרב, ל,ד.
- כא, ד – להחלו ◦ רש"ש:?? ◦ בטפתא הה"א ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: להחלו, ל,ש,ד. ◦ אין זו טפתא אלא מאיילא, שצורתה כמו טפתא.
- כג, כא – מושבתיכם ◦ רש"ש: הבי"ת במרכא ע"פ מס' ◦ קמחי: והמם בלי מתג. כן ◦ מקורות: מושבתיכם, ל,ש. מושבתיכם ד.
- *כה, לב – הלויים ◦ קמחי: ב"כ בל"מ, וכן כל הלויים בלי מתג ◦ מקורות: הלויים, ללויים (בלי מתג), ל,ש,ד.
- *כו, יג – קוממיות ◦ קמחי: ב"כ בל"מ ובח"פ ◦ מקורות: קוממיות, ל,ש,ד.
- כו, לו – בארצת ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: בארצת, ל,ש,ד. ◦ השאלה המקבילה במ"ג מתייחסת לאותה תיבה בפס' לט.
- *כו, לו ז'מא – איביהם ◦ קמחי: כן (בשניהם) ◦ מקורות: איביהם (2x), ל,ש,ד. ◦ השאלה המקבילה במ"ג מתייחסת לאיביכם בפס' לט.

במדבר

*ד, ז – הַמְנַקִּיִּתָּהּ ◊ קמחי: בִּכְהִי בְלִיַּם וְהִמָּם דְּגוּשָׁה וְכֵן הַיּוֹד וְחִזִּי ◊ מקורות: הַמְנַקִּיִּתָּהּ (בלי מתג): ל.ש. הַמְנַקִּיִּתָּהּ ד. ◊ בְּמִצְרַיִם יִשְׁנֶה הַתִּיּוֹחֵסוֹת רַק לְכַתִּיב הַחֹסֵר.

יא, יח – וְנָחַן ה' לָכֶם ◊ רש"ש: בְּמִצְרַיִם ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: ה' ל.ש. ה' ד. *טו, יד – בְּתוֹכְכֶם ◊ קמחי: בִּכְהִי בְלִיַּם וְחִיָּפ עַל הַכִּי ◊ מקורות: בְּתוֹכְכֶם (בלי מתג) ל.ש. בְּתוֹכְכֶם ד. *יו, כג – וַיִּצְץ ◊ רש"ש: צִלְ הַצְדִּי בְּצִירֵי ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: וַיִּצְץ ל.ש. וַיִּצְץ-צִיץ ד. יח, כד – מִצְעָר ◊ רש"ש: הַעִיִּין בְּשׂוֹא לְבָדוֹ וְהִמָּם בְּלִי מִתַּג ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: מִצְעָר ל.ש. מִצְעָר ד.

*יט, יח – בְּעֵצִים ◊ רש"ש: הַבֵּייתָ בְּפֶתַח ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: בְּעֵצִים ל.ש. ד. *כא, ד – לִסְבָּב ◊ רש"ש: כִּהֵּה בְּעֵינֵי הַבֵּייתָ בְּדָגֶשׁ ◊ קמחי: וּבִכְהִי שְׁנֵיהֶם רַפִּיין ◊ מקורות: לִסְבָּב (ב' רפה) ל.ש. ד.

*כא, יד – אֶת-וְהוֹב ◊ רש"ש: בְּחִישׁ ◊ קמחי: וְתִרִין מְלִין ◊ מקורות: אֶת-וְהוֹב ל.ד. אֶתוֹהֵב שׁ. *כד, כד – מִשְׁמֹו אֶל (וּסוֹפֵה מִקָּה) ◊ רש"ש: צִלְ בְּחִישׁ ◊ קמחי: וּבִכְהִי תְבֵה חֲדָה ◊ מקורות: מִשְׁמֹוֹ ל.ש. מִשְׁמֹו אֶל ד. ◊ עֲדוֹת זֹו מְנוּגַדֵּת לְמִנְ; שֶׁם נֹאמַר "ב' מְלִין";

*כ"ה, יח – כִּי צִרְדִּים ◊ קמחי: כֵּן וּבְלִיַּם ◊ מקורות: צִרְדִּים (בלי מתג) ל.ש. צִרְדִּים ד. ◊ בְּמִצְרַיִם נֹאמַר שֶׁהָרִישׁ בְּחֹטֵף-פֶּתַח, בְּנִיגוּד לְמִשְׁתַּמֵּעַ כֹּאן.

כט, לג – וְנִסְכֵיהֶם ◊ וְנִסְכֵיהֶם ◊ רש"ש: כְּצִלְ חִי ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: וְנִסְכֵיהֶם ל.ש. ד. ל, א – אֶת-מִשְׁהָה ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: אֶת-מִשְׁהָה ל.ש. ד. ◊ הַשְׁאֵלָה הַמְקוֹרֵית עֲסָקָה כְּנִרְאָה בְּהַקְפָּה אוֹ בְּמִלָּה אֶת בְּנִיגוּד לְאֵל.

ל, ג – לְאָסֵר ◊ רש"ש: הָאֵלֶף בְּשׂוֹא לְבָדוֹ וְהַלְמִיד בְּלִי מִתַּג ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: לְאָסֵר ל.ש. לְאָסֵר ד.

לב, יז – חֲשִׁים ◊ קמחי: בִּכְהִי בְלִי דָגֶשׁ ◊ מקורות: חֲשִׁים (ש רפה) ל.ש. ד. *ל"ב מב – קֶנֶת ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: קֶנֶת ל.ש. קֶנֶת ד. ◊ עֲדוֹת זֹו מְנוּגַדֵּת לְמִנְ, הָאֹמֵר שֶׁהֶנּוּן בְּקִמְץ.

לג, לו – בְּמִדְבָּר-צֶן (ב' רִאשׁוֹנָה רִפְהָ) ◊ רש"ש: כְּצִלְ הַבֵּייתָ רִפְהָ דְלֹא כְּמִכְ ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: בְּמִדְבָּר-צֶן (ב' רִאשׁוֹנָה רִפְהָ): ל.ש. ד. רִאָה דִּיוֹנוֹ שֶׁל רוּחָה בְּעֵינֵי כֹאן.

לג, נב – וְאֵת כָּל-בְּמֹוֹתָם ◊ רש"ש: כִּהֵּה בְּעֵינֵי ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: וְאֵת כָּל-בְּמֹוֹתָם ל.ש. ד.

לג, נה – וְצִרְרוּ ◊ קמחי: בִּכְהִי בְחִיָּפ ◊ מקורות: וְצִרְרוּ ל.ש. וְצִרְרוּ ד.

*לו, ט – לְמִטָּה ◊ רש"ש: הַסִּיִּית בְּצִירֵי ◊ קמחי: בִּכְהִי כְּבַפְנִים ◊ מקורות: לְמִטָּה ל.ש. לְמִטָּה ד.

דברים

*א, יג – וְאֶשְׁיִמָּם ◊ קמחי: כְּבַפְנִים וְהוֹאִיו בְּלִי מִתַּג ◊ מקורות: וְאֶשְׁיִמָּם (בלי מתג) ל.ש. וְאֶשְׁיִמָּם ד. א, כה – וַיִּשְׁבוּ ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: וַיִּשְׁבוּ ל.ש. ד.

*ב, ה – אֶל-תִּגְרֹו ◊ רש"ש: הָאֵת וְהַמִּשׁ כְּתוּב הַטַּעַם בְּרִישׁ וְהוּא מְלַרַע. וּבְעֵינֵי הוּא בְּגִמְיָל מְלַעִיל. וְכִיכְ הַחֶסֶם וְ"ה". ◊ קמחי: וּבִכְ תַּחַת הַרִּישׁ ◊ מקורות: תַּתְגְּרוּ ל.ש. ד?

*ב, יא – פְּעֻנְקִים ◊ רש"ש: ב' הַכְּפִיין בְּפֶתַח. ◊ קמחי: וּבִכְ בְּכַפְנִים בְּקִמְצִין ◊ מקורות: פְּעֻנְקִים (2x) ל.ש. פְּעֻנְקִים (2x) ד.

ג, ט – שָׁנִיר ◊ קמחי: בְּסִין. כֵּן ◊ מקורות: שָׁנִיר ל.ש. שָׁנִיר ד.

*ג, יב – אֶשְׁרֵי-עַל-נְחַל אֲרָנָן ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: אֶשְׁרֵי-עַל-נְחַל אֲרָנָן ל.ש. ד. ◊ סוּמְנוֹ כֹּאן שְׁלוּשׁ עֵיגוּלִיּוֹת, וְהַהֶעֱרָה מִתִּיּוֹחֵסֶת לְצִירּוֹף כּוּלוֹ וְלֹא רַק לְכַתִּיב מִלַּת אֲרָנָן, כְּמִפְרֹשׁ בְּמִנְ. גַּם הַבֵּאת הַמְלִים אֲשֶׁר עַל בְּמִצְרַיִם רּוּמּוֹת לְכַךְ.

*ג, כג – וְאֶתְחַנְּנָן ◊ רש"ש: הַנְּרִין בְּפֶתַח ◊ קמחי: כֵּן ◊ מקורות: וְאֶתְחַנְּנָן ל.ש. ד.

ד, יד – וְאֵתִי ◊ רש"ש: צִלְ בְּרַבִּיעַ ◊ קמחי: בִּכְ כְּבַפְנִים ◊ מקורות: וְאֵתִי ל.ש. וְאֵתִי ד.

- ד, יד - בארץ ◦ רש"ש: בויג [= בזקף גדול] ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: בארץ ל, ש, ד.
 *ד, יח - באדמה ◦ רש"ש: הביית בקמץ וז"ה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: באדמה ל, ש. באדמה ד.
 *ה, ג - פה (פ רפה) ◦ רש"ש: הפיא דגושה בעדות ס' כ"י, ובעדות יהב"י, נגד דעת הר"א. ◦ קמחי:
 וב"כ רפה ◦ מקורות: פה (פ רפה): ל, ש, ד. ◦ ד"א" הוא כנראה מקראות גדולות רפ"ו.
 ה, כח - את-כל-המצוה ◦ רש"ש: האליף בצירי ובדרגא ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: את כל-המצוה ל, ש, ד.
 *ט, ג - הוא-העבר ◦ קמחי: ב"כ ההיא ה"א ב"מ וה"י ה"ב בל"מ [= ה' ראשונה כמתג וה' שנייה בלא
 מתג] ◦ מקורות: הוא-העבר ל, ש, ד. ◦ במ"ג אין התייחסות למתגים. השאלה המקורית הייתה על
 המקף.
 *יא, כב - ולדבקה-בו ◦ רש"ש: בביית רפה ◦ קמחי: כן. בל"מ. כן ◦ מקורות: ולדבקה-בו (ב רפה
 בלי מתגים) ל, ש, ד.
 יב, טו - כברכת ◦ רש"ש: כצ"ל הכ"ף דגושה דלא כרו"ה. ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: כברכת ל, ש, ד. ◦
 השווה דברי רו"ה, צוהר התיבה, דף פב ע"א.
 יב, יז - מעשר ◦ רש"ש: העיין בשוא לבדו והמ"ם בלי מתג. ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: מעשר ל, ש.
 מעשר ד.
 יב, כג - חזק ◦ רש"ש: כרביע ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: חזק ל. חזק ד.
 יג, ו - דבר-טרה ◦ רש"ש: מלרע ◦ קמחי: ב"כ ככפנים ◦ מקורות: דבר-טרה ל, ש, ד. ◦ אין פה
 מחלוקת, שהרי אין מכפילים את התלישא לציון ההברה המוטעמת.
 יג, יב - ויראון ◦ קמחי: במתג תחת היר"ד ומ"ו. כן ◦ מקורות: ויראון ל, ש, ד.
 יג, יז - באש (ב' רפה); היה דגש ונמחק (?) ◦ רש"ש: בביית רפה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: באש (ב רפה)
 ל, ש, ד.
 יד, כג - מעשר ◦ רש"ש: העיין בשוא לבדו והמ"ם בלי מתג ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: מעשר ל, ש.
 מעשר ד.
 טו, יח - משנה ◦ רש"ש: הגו"ן בסגול ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: משנה ל, ש. משנה ד.
 טו, יז - כברכת ◦ רש"ש: הכ"ף דגושה דלא כרו"ה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: כברכת ל, ש, ד.
 יז, ז - הרע ◦ רש"ש: הר"ש בקמץ ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: הרע ל, ש. הרע ד.
 יז, ח - ובין נגע (במלה ובין היה מהפך, ותוקן למרכא) ◦ רש"ש: במרכא ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ובין
 ל, ש, ד.
 *כא, א - באדמה ◦ רש"ש: כ' הד"א הביית בפתח אולם החכם וז"ה כ' שכצ"ל בקמץ הבית וכן לעיל
 ד' י"ח ◦ קמחי: ב"כ ככפנים ◦ מקורות: באדמה ל, ש. באדמה ד.
 כב, יד - ושם ◦ רש"ש: במרכא ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: ושם ל, ש, ד.
 כב, יח - העיר-ההיא ◦ רש"ש: המתג בה"א ולא בעיין ◦ קמחי: ב"כ אין שום מתג ◦ מקורות:
 העיר-ההיא ל, ד. העיר-ההיא ש.
 כב, כא - בית אביה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: בית אביה ל, ש, ד. ◦ במ"ג השאלה היא על הטעמת פתח
 בית אביה שבתחילת אותו פסוק, ואולי טעה קמחי במקום הסימון.
 כב, כט - לאשָה ◦ רש"ש: כרביע ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: לאשָה ל, ש. לאשָה ד.
 *כג, ב - דכה ◦ קמחי: ב"כ דכא באלף ונמסר עליו ג' לא יבא ואת דכא תשב אגוש ◦ מקורות: דכא
 ל, ש, ד. ◦ פירוט הפסוקים שבמסורה אינו נמצא במ"ג.
 כג, ח - בארצו ◦ רש"ש: הביית רפה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: בארצו (ב' רפה) ל, ש, ד.
 *כד, כ - תפאר ◦ רש"ש: הפא בפתח ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: תפאר ל, ש. תפאר ד.
 *כה, יט - זכר ◦ רש"ש: כצ"ל הוי"ן בצירי, וכ"ה בע"ה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: זכר ל, ש, ד. ◦ ראה מ'
 ברויאר, "מקראות שיש להם הכרע", מגדים י (שכס תש"ן), עמ' 97-112.
 כו, יא - בכל ◦ רש"ש: הביית רפה ◦ קמחי: כן ◦ מקורות: בכל (ב' רפה) ל, ש, ד.
 כו, טז - השקיפה ◦ רש"ש: מלעיל ◦ קמחי: ב"כ ככפנים ◦ אין כאן מחלוקת אלא בדרך הסימון.

נספח ה: נתונים על הכתר בחלקים החסרים מנביאים וכתובים

הסימן • מציין עדות תמוהה של קמחי. הסימן !! מציין עדות חשובה במיוחד.

מלכים ב

טו, יד - יבש ◊ רש"ש: מ"ו. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יבש ל, ק, מ"ש, מ"ג-א, ד שופ' כא ט. יבש ש"ד.

טו, לו - הלא-הם ◊ קמחי: כפפנים ובלי מתג ◊ מקורות: הלא ל, ק, מ"ג-ד מ"א כב לט. הלא ש"ד. טז, יז - הוריד ◊ רש"ש: ח"י. מס"ק ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הריד ל, ש"ד, מ"ק-ש"ד. יז, ו - התשעית ◊ קמחי: ח"י קדמא. כן ◊ מקורות: התשעית ק, ש"ד, מ"ג-ל יח' כד א. התשעית ל. יז, יב - הגללים ◊ קמחי: כפפנים ◊ מקורות: הגללים ל, ק, ש"ד, מ"ש, מ"ג-ש דב' כט טז, מ"ק-ד שם. הגללים: ד.

יז, כד - ומעוא ◊ קמחי: כפפנים ובלי מתג ◊ מקורות: ומעוא ל, ק, ש"ד, מד, מ"ק-ק, ש"ד. ומעוא מע. יז, כח - יראו ◊ רש"ש: בספרים מדויקים ודפוסים ישנים יראו בב' יודי"ן מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ייראו ל, ק, ש"ד, מ"ש. יראו ד.

יז, לא - נבחו ◊ רש"ש: והמש"כ אין הזין רבתי ◊ קמחי: ב"כ אין הכר ◊ מקורות: נבחו ש"ד, מ"ש, מ"ק-ד. נבחו ק, מ"ש? נבחו: ל? נבחו (ן קטנה) מ"ש? יח, יא - בקלח ◊ רש"ש: בס"מ [= בספרים מדויקים] החיית בשוא לבדו. מ"ש. ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: בקלח ל, ש"ד.

ירמיהו

כט, כג - לא ◊ רש"ש: לוא מ"ו. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לוא ל, ק, מ"ש, מ"ג-ד וי' ה א. לא ד, ש. כט, כג - צויתם ◊ רש"ש: צויתם ח"יב [= חסר יוד בתרא] מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: צויתם ל, ק, ש"ד, מ"ש, מ"ק-ל, ק, מ"ג-ש"ד ט יב. צויתם ד.

כט, לב - ישב ◊ רש"ש: יושב מ"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יושב ל, ק, ש"ד, מ"ש, מ"ג-ד ב טו. ישב ד. ל, ג - והשבתים ◊ קמחי: כפפנים רק השין בלי מתג ◊ מקורות: והשיבתים ש"ד והשבתים ל, ד. ל, יא - הפיצותיך ◊ רש"ש: ח"יק. מ"ש ◊ קמחי: כן וב"ל"מ [= ובלי מתג] ◊ מקורות: הפיצותיך ל, ש"ד, מ"ק-ל ול - תוקן מהפיצותיך. ל, יח - ומשכנתו ◊ רש"ש: ח"ו. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ומשכנתו ל, ק, ש"ד, מ"ש, מ"ק-ק, מ"ק-ל, ד, איוב לט ו. ומשכנתו ד.

לא, ז - ויולדת ◊ רש"ש: ח"ו. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וילדת ל, ק, ש"ד, מ"ש. ויולדת ד. !!לא, יז - השבני ◊ קמחי: כפפנים ונמסר ב' חסיד ◊ מקורות: השבני ד, ש"ד, מ"ק-ל, מ"ג-ג בר' לו יד. השיבני ל, ק, מ"ג-ד בר' שם.

לב, ד - ועניו כ' ועניו ק' ◊ קמחי: ב"כ כו"ק [= כתיב וקרין] ועניו ◊ מקורות: ועניו כו"ק ל, ק, ש"ד. ועניו כ' ועניו ק' ד, מ"ש.

לב, ד - את-עניו ◊ קמחי: ב"כ עינו כ' וק' עניו ◊ מקורות: עינו כ' עניו ק' ל, ק, ש"ד, מ"ש. עניו כו"ק ד.

לב, ה - יולך ◊ רש"ש: יולך ח"ו. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יולך ל, ק, ש"ד, מ"ש, מ"ק-ק, ד, מ"ג-א, ל, ק. יולך ד.

לב, טו - כ' כה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: כ' כה ל, ש"ד.

לב, יט - אשר-עיניך ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: אשר-עיניך ל, ש"ד.

עמוס

זח, יג – הבתולות ◊ רש"ש: הבתולות כצ"ל ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הבתולות ל, ש₁, מ"ש, מ"ג – א יש' כג ד, מ"ק – ל? שם; תה' מה טו; קמח יב. הבתולות ד, ק, מ"ש, רוו"ה פ"ד עמ' 40 הערה 2. ט, א – ובצ"ע ◊ קמחי: ככפנים ◊ מקורות: ובצ"ע ל, ש₁, ד. ובצ"ע מ"ש. ט, ו – הקרא ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הקרא ל, ק, ש₁, מ"ש, מ"ד קר₁₂, מ"ג – א יש' מ ג. הקורא ד, מ"ק.

עובדיה

ג – יורדיני ◊ קמחי: ח"ק. כן ◊ מקורות: יורדיני ל, ש₁, מ"ש. יורדיני ד.
ה – אס-גנבים ◊ קמחי: כן ◊ מקור השאלה במ"ג (400), ושם נאמר שהטעמתו של הצירוף אס-גנבים היא בשופר הפוך [= מהפך] ולא בפשטא. כך גם ב-ל, ש₁, ד.
ה – באור"ך ◊ קמחי: [עיגולית בלי הערה] ◊ המקור במ"ג (401), ושם נאמר שהמלים מצורפות במקף. כאן מופיעה עיגולית בלי הערה, וכנראה כתב קמחי כן והתכוון לשאלה הקודמת ולשאלה זו כאחת.
ה – שודדי ◊ רש"ש: מ"ו מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: שודדי ל, ק, ש₁, מ"ש, מ"ק – ל. שודדי ד.
טו – גמלך ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: גמלך ד. גמלך (בלי מתג) ל, ש₁, מ"ש.
כ – בספרך ◊ רש"ש: בספרך. מכלול ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: בספרך ל, ש₁, ד. ההערה מופיעה גם במ"ג (402).
כא – מושיעים ◊ רש"ש: מושעים ח"ק מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: מושעים ל, ק, ש₁, מ"ש, מ"ק, מ"ק – ל, ד, נחמ' ט כו. מושיעים ד.

יונה

א, ה – ויטילו ◊ רש"ש: ויטלו ח"ב מס"ק ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ויטלו ל, ש₁, ד.

מיכה

א, ג – ממקמו ◊ רש"ש: מ"ו מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ממקומו ל, ש₁, מ"ש, מ"ג עו' א ד. ממקמו ד.
ב, ב – ואיש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ואיש ל, ש₁, ד, מ"ש. איש מ"ש.
ב, ו – תטיפו ◊ רש"ש: במק"ס [= במקצת ספרים] ח"י. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: תטפו ל, ש₁, מ"ש. תטיפו ד.
ז, ז – הולך ◊ רש"ש: צ"ל הלך ח"ו גל (?) ע"פ מס"ר ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הלך ש₁, מ"ש, מ"ד הל"ג, מ"ק – א חב' א ו, מ"ק – ל יונה א יא?. הולך ק, ל, ד, מ"ג – ל ש"ב טו כ.
ב, יא – אטיף ◊ רש"ש: צ"ל ח"י מס"ק ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: אטיף ל, ש₁, ד.
ב, יב – תהימנה ◊ רש"ש: הנו"ן בלי דגש. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: תהימנה (מ' ג' בלי דגש) ל, ש₁. תהימנה (נ בלי דגש) ד.
ג, יא – הלא ◊ רש"ש: צ"ל הלא מ"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הלא ל, ש₁, ד, מ"ש.

חגי

ב, ג – בכבודו ◊ קמחי: מ"ו. כן ◊ מקורות: בכבודו ל, ש₁, מ"ש, מ"ג דב' ה כ. בכבודו ד.

זכריה

א, ד – כאבותיכם ◊ רש"ש: ח"ו. מטרה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: כאבותיכם ל, ש₁, ד.
ב, יג – לעבדיהם ◊ רש"ש: העי"ן בפתח. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לעבדיהם ל, ש₁, ד.
ג, ג – לבוש ◊ רש"ש: לבש ח"ו מט' ס"ס [= סוף ספר] משלי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לבש ל, ש₁, מ"ג יח' ט ב. לבוש ד.
ג, ח – אתה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: אתה ל, ש₁, ד.
ג, י – איש אל רעהו ◊ רש"ש: איש לרעהו כצ"ל ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לרעהו ל, ש₁, מ"ש. אל רעהו ד.

ד, ז - למישור ◊ רש"ש: ח"ו. מ"ש ע"פ מס' מ"א כ ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: למישר ל, ש₁, מ"ש, מ"ג מ"א כ כה. למישור ד.
ו, ג - השלישית ◊ רש"ש: השלישית ח"ק. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: השלישית ל, ש₁, מ"ש, מ"ג במ' טו ז. השלישית ד.
ו, ג - הרביעית ◊ רש"ש: הרביעית ח"ק. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הרביעית ל, ש₁, מ"ש, מ"ג - ל במ' טו ה, מ"ק מ"א ו א. הרביעית ד.
ו, י - מאת טוביהו ◊ רש"ש: ומאת טוביה כצ"ל. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ומאת טוביה ל, ש₁, מ"ש. מאת טוביה ד.

ו, י - יאשיה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יאשיה ל, ש₁, ד.
ז, ו - הלא ◊ רש"ש: הלא מ"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הלא ל, ש₁, ד.
ז, ז - סביבותיה ◊ רש"ש: סביבותיה ח"ו מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: סביבותיה ל, ש₁, מ"ש. סביבותיה ד.

ט, ס - ונושע ◊ רש"ש: השי"ן בקמץ. מס'ק ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ונושע ל, ש₁, ד.
ט, טו - המו ◊ רש"ש: והמו בוא"ו כ"מ [= כן משמע] בהגהות ועי' מ"ש ◊ קמחי: ל"כ רק כפנים ◊ מקורות: המו ל, ש₁, ד. ◊ ה"הגהות" הן רשימות ר' יוסף זונדל מסלאנט. נאמר בהן: "זכריה טית טו ושתו והמו בויו".

תהלים

טו, ד - נבזה|בעיניו ◊ רש"ש: הפטיק נכון לפי רש"י. ולפי הראב"ע ורד"ק בל[א] פ[סק]. וב' בעיניו רפי. ◊ קמחי: כן. בפטיק כ"ד ◊ מקורות: נבזה | בעיניו ל, ש₁, ד.
טו, ה - לקח ◊ רש"ש: לקח בנ"א [= בנוסח אחר] הקו"ף בקמץ. וכן נכון כי הוא בטעם עולה ויורד, ויש לו משפט האסוף כמ"ש הרד"ק במכלול ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לקח ל, ד.
טז, ו - בנעימים ◊ רש"ש: ח"ק [= חסר יוד קדמא]. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: בנעימים ל, מ"ש, מ"ק-ל איוב לו יא?. בנעימים ש₁, ד, מ"ק-קמ יא.
טז, י - חסידך ◊ קמחי: ח"ית [= חסר יו"ד תגינא] ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: חסידך ל, ש₁. חסידך כ' ד, מ"ש.

יז, ה - נמוטו (ט בלי דגש) ◊ קמחי: הטית מנמוטו דגושה; כן ◊ מקורות: נמוטו/נמוטו ל, ש₁, ד, מ"ש. נמוטו (ט בלי דגש) מ"ש?

יז, ט - איבי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: איבי ל, ש₁, ד.
יז, י - פ"מו ◊ רש"ש: מלעיל ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: פ"מו ל, ש₁, ד.
יז, יא - אשרנו ◊ קמחי: ביוד אחר הריש. כן ◊ מקורות: אשרנו ל, ש₁, מ"ש, מ"ק-ש₁, ד. אשרנו ד, מ"ש?

יח, ד - איבי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: איבי ל, ש₁, ד.
יח, יב - חשכת (כ רפה) ◊ קמחי: כפפים רפה ◊ מקורות: חשכת (כ רפה) ל, ש₁, ד.
יח, לא - החוסיס ◊ רש"ש: ח"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: החוסיס ל, ש₁, מ"ש, מ"ק-ל, ש₁ יז. החוסיס ד.

יח, לד - במותי ◊ רש"ש: ח"ו. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: במתי ל, ש₁, מ"ש, מ"ק-ד, מ"ג-א, ל חב' ג יט. במותי ד.

יח, מג - חוצות ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: חוצות ל, ש₁, ד.
יח, מד - יעבדוני ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יעבדוני ל, ש₁, ד.
יח, נ - בגוים | ה' ◊ רש"ש: בפטיק מפני הכבוד. מ"ש. ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: פסק ל, ש₁, מ"ש, פס-ל, ד, מ"ג-א איוב לג לא. בלי פסק ד.

- י"ח, נא - ועשה (צירה תוקן לסגול) ◦ רש"ש: ◦ בספ[רא] דין. לק[מן] לז. קד. ד. קו. כא. קמו. ו. שם פ' [= פסוק] ז ◦ קמחי: ◦ וב"כ כפנים ◦ מקורות: ועשה ל,ש,ד. ◦ רש"ש מתכוון לניקוד עשה בסגול. קמחי לא הבין, כנראה, את כוונתו (שהרי אף כאן מנוקד בסגול בתנ"ך, לאחר התיקון), וחשב בטעות שרש"ש מתייחס לניקודה של האות ו (?).
- כ, ז - בגבורות ◦ רש"ש(?): ◦ ח"ק [= חסר ויו קדמא] בגבורות. ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: בגבורות ל,ש,י, מ"ג-א, ד. קו. ב.ז. בגבורות ד, מ"ק-ד איוב מא ד.ז.
- כ, ז - ישע ◦ רש"ש: ◦ דין בצירה וה' בסגול ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: ישע ל,ש,י,ד.
- כב, ג - דומיה ◦ רש"ש: ◦ ח"ו. מ"ש ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: דמיה ש,י, מ"ש, מ"ק-ש,י, מ"ג-א סה ב, מ"ג-קמ לט ג, מ"ג-ד טב ב.ז. דומיה ל,ד.
- כב, ח - ילעגו ◦ רש"ש: ◦ ח"י. מ"ש ◦ קמחי: ◦ כן ◦ ומסר ג' חסר ◦ מקורות: ילעגו ל,ש,י, מ"ש, מ"ק-ל,ש,י,קמ, מ"ג-קמ נחמ' ב יט, מ"ג-ד שם. ילעגו ד.
- כב, כט - ומושל ◦ רש"ש: ◦ ח"ו. מ"ש ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: ומשל ל,ש,י, מ"ש, מ"ג-ד מ' ה א. ומושל ד.
- כג, ב - מנוחת ◦ רש"ש: ◦ מנוחת. מ"ש ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: מנוחת ל,ש,י, מ"ש, מ"ק-ל. מנוחת ד.

שיר השירים

- ד, ח - שניר ◦ רש"ש: ◦ בסי"ן ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: שניר ל, מ"ש. שניר ד.
- ה, טז - ממתקים ◦ רש"ש: ◦ התיו רפה ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: ממתקים (ת רפה) ל,ש,י,ד.
- יז, ב - לערוגות ◦ רש"ש: ◦ לערוגות כצ"ל ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: לערוגות קמ, מ"ק כאן; יחז' ז. לערוגות ל. לערוגות ד,ש,י.
- ו, ה - שהם (בש' נוספה מרכא) ◦ רש"ש: ◦ בב' טעמי ע"ה [= עין הקורא] מס' ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: שהם ל,ש,י. שהם ד.
- ז, יג - דודי ◦ רש"ש: ◦ צ"ל דדי ח"ו ע"פ מסק כאן ודה"א כו ד ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: דדי ל,ש,י,ד.
- ח, ד - עדי ◦ רש"ש: ◦ במרכא ע"פ מס' י"א בטעם ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: עדי ל,ד.
- ח, ו - שלהבתיה (ת בלי ניקוד) ◦ רש"ש: ◦ מלה חדא לב"א [= לבן אשר]. והתי"ו בשווא וה"א אחרונה רפוי' ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: שלהבתיה (מלה אחת; ה אתרוגה רפה) ל,ד.
- ח, יא - בפריו (ב רפה) ◦ רש"ש: ◦ הבי"ת דגושה ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: בפריו ל. בפריו (ב רפה) ד.
- ח, יג - היושבת ◦ קמחי: ◦ כפנים ◦ מקורות: היושבת ל, מ"ג וי' טו כג. הישבת ד.

קהלת

- א, י - לעלמים ◦ קמחי: ◦ כפנים ◦ מקורות: לעלמים ל,ש,ו,ד.
- א, י - מלפניו ◦ רש"ש: ◦ (?) מלפננו חי ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: מלפננו ל,ד. מלפניו ש,י.
- א, יז - הללות ◦ רש"ש: ◦ צ"ל למיד שני' בחולם ◦ קמחי: ◦ כ"כ הוללת הו אחר הה ולמד הב' בחולם ◦ מקורות: הוללת ל,ש,י,קמ. הללות ד.
- ב, יג - קיתרון ◦ רש"ש: ◦ קיתרון כצ"ל. הכ"ף בחירק, והי"ד נחה ◦ קמחי: ◦ והתי"ו בח"פ. כן ◦ מקורות: קיתרון ש,י. קיתרון ל,ד.
- ב, כ - ליאש ◦ רש"ש: ◦ היר"ד בפתח. מס"ק ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: ליאש ל,ש,י,ד.
- ב, כא - שעמלו (בש' נוסף מתג) ◦ קמחי: ◦ בלי מתג. כפנים ◦ מקורות: שעמלו (בלי מתג) ל,ש,י,ד.
- ב, כב - שהוא ◦ רש"ש: ◦ צ"ל השי"ן בשוא ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: שהוא ל,ש,י,ד.
- ב, כו - ולחוטא ◦ רש"ש: ◦ צ"ל הטי"ת בסגול ◦ קמחי: ◦ כן ◦ מקורות: ולחוטא ל,ש,י,ד.
- ג, ט - העושה ◦ קמחי: ◦ כ"כ נמס' ב' מ"ל ◦ מקורות: העושה ל,ד. ◦ מ"ג-ל: ◦ "מה יתרון העשה למערב' חס' ולמדני' שלמ"; מ"ק-ד: ◦ "ב' מ"ל בלי' למערבאי הדין חסר". לפי ל,ד נוסח הפנים אינו מתאים אפוא למערבאי?

- ג, יד - שיראו ◊ רש"ש: שיראו בחד י' ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: שיראו ל,ד.
- ג, יט - אין ◊ רש"ש: צ"ל האלף בקמץ מס' פ' נח ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: אין ל,ד.
- ד, א - העשקים (2א) ◊ רש"ש: העשקים (2א) ◊ קמחי: ב"כ ככפנים ונמסר ב' וחסר וה"ה בלי מתג ◊ מקורות: העשקים (2א) ל,ש,ד.
- ד, י - שיפל ◊ רש"ש: מ"ו ע"פ מס' דלא כש"מ [= כשיירי מנחה ועל חמש מגילות] ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: שיפול ל,ש,ד,קמ. שיפל מ"ק-ל יא ג.
- ה, ח - נעבד (היה שווא בע' ותוקן לחטף-סגול) ◊ רש"ש: העי"ן בח"ס [= בחטף-סגול]. והגו"ן במתג ◊ קמחי: ב"כ בלי מתג ◊ מקורות: נעבד ל,ש,ד, מ"ש. נעבד ד.
- ו, יא - ◊ רש"ש: יתר ח"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יתר ל, מ"ג ב טו. יותר ד.
- ז, ו - גמ"ז ◊ רש"ש: לפי המ"ש צ"ל וגם ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וגם ל, מ"ש, מ"ק-ל, מ"ג שמ' כא כט. גם ד.
- ז, כו - ומוצא (היה צירי ותוקן לסגול) ◊ רש"ש: הצד"י בסגול ע"פ מס' ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ומוצא ל,ש,ד.
- ח, יב - רע ◊ רש"ש: ם ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: רע ל,ש,ד, מ"ג ד ג. רע ד.
- ט, ב - כחטא ◊ רש"ש: ם ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: כחטא/כחוטא ל,ש,ד, מ"ק-ל, ד ז כו. כחוטא ד.
- ט, ז - ושתה (שווא תוקן לחטף-פתח) ◊ רש"ש: בח"פ ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ושתה ד. ושתה ל, מ"ש.
- ט, טז - ומלטהווא ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ומלטהווא ל,ד.
- ט, יח - וחוטא ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וחוטא ל,ד.
- י, ח - יפל ◊ רש"ש: יפול. מ"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יפול ל,ש,ד, מ"ג דה"א יב יט. יפל ד.
- י, כ - יגיד ◊ רש"ש: צ"ל הגימ"ל בצירי מס' פ' יתרו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יגיד ל,ש,ד.
- יב, א - בוראין ◊ קמחי: ככפנים ◊ מקורות: בוראין ל,ש,ד.
- יב, ד - ויקום ◊ רש"ש: הקוף בחולם ◊ קמחי: ככפנים ◊ מקורות: ויקום ל,ש,ד.
- יב, יא - אספות (פ רפה) ◊ רש"ש: הפ"א דגושה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: אספות ל,ש,ד.
- איכה**
- א, ו - רודף ◊ קמחי: ככפנים ונמסר[ן] ב' מלי ◊ מקורות: רודף ל,ד. ◊ מ"ק-ד: 'ב' מל'. נהפך (רומז ליהושע ח, כ). מ"ק-ל: ל מל'. ייתכן שהתייחס רק לרודף בלי ה הידיעה. או שזו טעות ווכבר העיר דותן, כי ב"ל יש טעויות רבות מסוג זה).
- א, ז - משבתה ◊ קמחי: ככפנים ונמסר ל' וחסר ◊ מקורות: משבתה ל,ד.
- א, יג - שוממה ◊ רש"ש: שוממה ח"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: שוממה ל, מ"ש, מ"ג-ל, מ"ג-א ש"ב יג כ, מ"ר שמ 66. שוממה ד.
- א, טו - כל ◊ רש"ש: הכ"ף רפה כי לפניו קדמא. ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: כל (כ רפה) ל,ד.
- ב, א - הדום ◊ רש"ש: הדם ח"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הדם ל,ש,ד.
- ב, יד - ומדוחים ◊ רש"ש: ומדחים ◊ קמחי: ח"י. ל"כ [= לא כן] רק ככפני ◊ מקורות: ומדוחים ל,ש,ד,קמ. ומדחם מ"ש. מע. ומדחם מ"ש.
- !!ג, יג - בכליתי ◊ רש"ש: בכליתי כצ"ל ח"ו דלא כשירי מנחה ◊ קמחי: כן ונמסר ג' חסר ◊ מקורות: בכליתי קמ, מ"ק, מ"ק-א, ל,ד, איוב יט כז. בכליתי ל,ש,ד.
- ג, כב - רחמו ◊ רש"ש: רחמיו כצ"ל אף הכתיב ביו"ד ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: רחמיו ל, מ"ש, מע-ל,ד. רחמו כ' ד.
- !!ג, לב - חסדו ◊ רש"ש: חסדיו כ" [= כן] כתב וקרי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: חסדיו קמ, מ"ד י 12, מע-ל. חסדו כ' ל,ד, מ"ש, מ"ד חס 7.
- ג, לש - ח' ◊ רש"ש: החיית בקמץ ע"פ מס' ר"פ ויקרא ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ח' ל,ד.
- ג, מו - איבינו ◊ קמחי: כצ"ל כתר' ◊ מקורות: איבינו ל,ד.

- ג, נב – כצפור ◊ רש"ש: כצפר ח"ו ◊ קמחי: ל"כ רק כבפנים ונמסר ג ◊ מקורות: כצפור קמ, ל, ד, מ"ד צפ 12. כצפר מ"ש, מע-ל, ד.
- ד, א – ישנא ◊ קמחי: כצ"ל כת"ד ◊ מקורות: ישנא ל, ש, ד.
- ד, ג – הניקו ◊ רש"ש: הניקו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הניקו ל, ש, ג, מ"ש, מ"ג בר' כא ז. הניקו ד.
- ד, יג – עונות ◊ רש"ש: עונת ח"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: עונת ש, ג, מ"ג-ל, ד, נחום ט ב, מ"ג-א איוב יג בנ. עונות ל, ד.
- ד, יז – יושיע ◊ רש"ש: יושע ח"י ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יושע ל, ש, ג, ד.
- ה, ה – הונח (ג רפה) ◊ קמחי: הונח כבפנים ◊ מקורות: הונח (נ רפה) ש, ג, ד, ל.?. הונח מ"ש.

אסתר

ברשימה זו לא הובאו הנתונים השייכים לקובץ מאורות נתן. בתג' קמחי סומנו במגילת אסתר רוב ההערות שבמאורות נתן (34 במספר. רק שלוש הערות לא נרשמו: הערות מס' 512 [בתולות], 514 [מנותה], 522 [כראות], על פי המספור של ר' זר).

בחלק מן המקרים הגיב קמחי על הערה שרש"ש, והעניין מובא גם במאורות נתן. מקרים אלו הובאו פה וסומנו בכוכב.

- *א, א – המלך ◊ רש"ש: בפשטא א' כי הוא מלרע ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: המלך ל, ש, ג. המלך ד.
- ב, ח – ובהקבץ (בו' נוסף מתג) ◊ רש"ש: הוא"ו במתג ואריכת המתג מביא החטף שלאחריו לקרוא ח"פ. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ובהקבץ ל, ש, ג. ובהקבץ (בלי מתג) ד.
- *ב, יג – ינתן ◊ רש"ש: בב' טעמי והתי"ו בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ינתן ל, ש, ג. ינתן ד.
- *ג, יד – להנתן ◊ רש"ש: בב' טעמי. והתי"ו בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: להנתן ל. להנתן ד.
- ג, טו – שושן < שושן ◊ קמחי: ב"כ בקמץ ◊ מקורות: שושן ל, מ"ג-א, ל, ד, תה' ס א. שושן ד.
- ד, ט – ויבא ◊ רש"ש: ויבוא ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ויבוא ל, מ"ש, מ"ג יח' מ, מ"ק-ל ה, ה; ז, א. ויבא ש, ג, ד.

!!ד, יא – יודעים ◊ רש"ש: ידעים ◊ קמחי: כן, ובלי מתג תחת היו"ד ◊ מקורות: ידעים ש, ג, קמ, מ"ש, רוו"ה פ"ד, עמ' 76, מ"ד יד 53, מ"ק-א דה"ב ב ז, מ"ג-ל קה' ד יו. יודעים ל, ד, מ"ק.

*ה, ג – וינתן (נוספה מרכא בת') ◊ רש"ש: בב' טעמי והתי"ו בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וינתן ל, ש, ג. וינתן ד.

*ה, ו – וינתן (נוספה מרכא בת') ◊ רש"ש: בב' טעמי והתי"ו בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וינתן ל, ש, ג, ד.

ה, יב – הביאה² ◊ רש"ש: הטעם בכי"ת ◊ קמחי: כבפנים ◊ מקורות: הביאה ל, ש, ג, ד. ◊ כך שיטת הסימון בכתב-היד, בלא סימון מקום ההטעמה בתלישא.

*ז, ב – ותנתן (נוספה מרכא בת') ◊ רש"ש: בב' טעמי והתי"ו בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ותנתן ל. ותנתן ד.

*ז, ג – תנתן לי ◊ רש"ש: דין בחד טעם והתי"ו בסגול ◊ קמחי: לא כן אלא כלמעלה מלרע ◊ מקורות: תנתן ל. תנתן ד. ◊ דברי קמחי אינם מובנים. גם למעלה (ב, יג; ג, יד; ה, ג) המלה בטעם מלעיל, אלא שיש בה מתג לאחר הטעם. עדות קמחי פה תמוהה, וסותרת את הנאמר במ"נ 542.

ז, ד – אלו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: אלו ל, ד. ◊ השאלה מתייחסת לכתיב המלה או למקום רישום הטעם.

*ח, יא – להרג ◊ רש"ש: לפי המ"ש צ"ל ולהרג בוא"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ולהרג ל, ש, ג, מ"ש, מ"ק-ל, מ"ד 311, 122. להרג ד.

*ח, יג – להנתן ◊ רש"ש: בב' טעמי והתי"ו בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: להנתן ל, ש, ג.

ט, א - להעשות ◊ קמחי: בלי מתג. כן ◊ מקורות: להעשות (בלי מתג) ל, ד. ◊ השאלה המקורית עסקה כנראה בכתיב המלה.
 *ט, ב - בפניהם ◊ רש"ש: לפי המ"ש צ"ל לפניהם בלמ"ד ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לפניהם ל, ש, ק, מ, מ"ש, מ"ק-א, ל, יה' כא מ, מ"ק-ל יח' ו ט. בפניהם ד.
 *ט, יב - וינתן (נוספה מרכא בת') ◊ רש"ש: בב' טעמי והתי"ו בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וינתן ל. וינתן ד.
 *ט, יט - ומשלח ◊ רש"ש: ומשלוח מ"ו ◊ קמחי: וב"כ ח"ו ◊ מקורות: ומשלח ש, ד, ק, מ, מ"ק-ל, ש, י, מ"ג ג יג, מ"ק-א, ל, יש' יא יד. ומשלוח ל, מ"ש. ◊ סדר ההערות אינו ברור: ומשלוח מ"ו ביכ ח"ו מנות ככפנים
 *ט, לא - לקים ◊ רש"ש: לקיים ◊ קמחי: לא כן אלא ככפנים ביוד א' ◊ מקורות: לקים ל, ש, י, ק, מ. לקיים ד.

דניאל

מהדורת 'דעת מקרא' לדניאל טרם הופיעה. הנתונים מופיעים כאן על פי רשימות הר"מ בריואר, ואני מודה לו על שהרשה לי להשתמש בהן.
 א, ה - מפתבג ◊ רש"ש: מפתבג ב' מלין ומקף ביניהם וכן כולם ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: מפתבג ל, ק, מ, מ"ש, מ"ג-ק, מ, ח. מפתבג ש, י. מפתבג ד.
 *א, ח - יתגאל ◊ רש"ש: יתגאל ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יתגאל ל, ש, י, ד. ◊ בתנ"ך-קמחי מסומנת עיגולית גם על המלה יתגאל השנייה בפסוק (שניקוד הא' בה בקמץ?). שמה סומנה ההערה הראשונה (שהייתה על פי רשימה כלשהי) שלא במקומה, ונתחלפו לקמחי שתי המלים גם בבדיקתו החוזרת.
 ב, כג - וגבורתא ◊ רש"ש: בספרי ספרד התי"ו רפה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וגבורתא (ת רפה) ל, ש, י, ד. ב, כג - הודעתנא ◊ רש"ש: בספרים מדויקים וכ"י התי"ו בסג"ול. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הודעתנא ל, מ"ש, מ"ק-ל. הודעתנא ש, י, ד.
 ג, ו - שעתא ◊ רש"ש: בס' מדויקים העי"ן בח"פ והתי"ו רפה וכן כולם. מ"ש. ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: שעתא ל, ש, י, ד.
 ג, כג - תלתהון ◊ רש"ש: גם התי"ו שני' דגושה. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: תלתהון ל, ש, י, ד.
 ד, יא - ענפוהי ◊ רש"ש: צ"ל הפ"א רפה וסי' ענפוהי רפי' אנפוהי דגשין ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ענפוהי (פ רפה) ל, ד.
 ד, טו - פשרא ◊ רש"ש: הרי"ש בצירי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: פשרא ל, ש, י, ד.
 ד, יח - לכלאָ בָּהּ < לכלאָ-בָּהּ ◊ רש"ש: במקף כי הוא מאי"לא. והבי"ת רפה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לכלאָ-בָּהּ (ב רפה) ל, ש, י, ד.
 ד, כד - ועויתך ◊ רש"ש: וא"ו שני' קמוצה. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ועויתך ל, ש, י, ד.
 ד, כד - ארכא ◊ רש"ש: הכ"ף רפה. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ארכא (כ רפה) ל, ש, י. ארכא ד. ◊ המלה מסתיימת בתנ"ך-קמחי בא' ובכתיב-הידי היא מסתיימת בה', אך קמחי לא התייחס כאן לכתיב.
 ד, ל - שצרה ◊ רש"ש: העי"ן בשוא לבר. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: שצרה ל, ש, י, ד.
 ה, ו - וארכבתה ◊ קמחי: ביכ הכף רפה וה"ב דגש ◊ מקורות: וארכבתה ל, ד, מ"ש. וארכבתה מ"ש.
 ה, ח - ופשרא ◊ רש"ש: ופשרה ק' [גרשם באותיות מרובעות] כ"ה למערבאי ◊ קמחי: כן בכתר ◊ מקורות: ופשרא כ' ופשרה ק': ל, ק, מ, מ"ש, מע, מ"ג-ל ד, ד, מס-ד פח. ופשרא כ' וק' ד מד-ל. ופשרה כ' וק' מד-ד.
 ה, כא - שוי (בלי הערה על קרי) ◊ רש"ש: שויו ק' [גרשם באותיות מרובעות]. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: שוי ל. שוי וי בלי ניקוד) ש, י, ד. ◊ הקרי בכל המקורות הוא שויו. המחלוקת היא רק על סימון ניקוד הקרי.

ז, ד - הַקִּימָה ◊ רש"ש: ה"ה בח"ק ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הַקִּמָּה/הַקִּימָה ל,ש,י, מ"ש? הַקִּמָּה ד, מ"ק-ד. הַקִּמָּה מ"ש?

ז, ו - וְלֹא ◊ רש"ש: צ"ל הלמ"ד בפתח ע"פ מס' ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וְלֹא ל,ש,י,ד.

ז, ס - דָּלַק ◊ רש"ש: הלמ"ד בחירק ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: דָּלַק ל,ש,י,ד.

ז, יט - לִיִּצְבָּא ◊ רש"ש: צ"ל הצד"י בקמץ ולא בחירק ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: לִיִּצְבָּא ל,ש,י. לִיִּצְבָּא ד.

ט, ח - אדני ◊ רש"ש: צ"ל הווי' מ"ש וכ"ה ע"פ מס"ר ◊ קמחי: כן בכת"ר ◊ מקורות: ה' (שם הויה) ל,ש,י,קמ, מ"ש, מס-ד אד 23. אדני ד.

ט, כד - חטאות ◊ רש"ש: חטאת קרי. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: חטאות כ' חטאת ק' ל,ש,י,ד. יא, כו - פתבגו ◊ רש"ש: פתבגו ב' מלין וע"ל א' ה' ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: פתבגו ל,קמ, מ"ש. פתבגו: ל,ש,י,ד.

עזרא

ב, מו - שְׁמַלְי ◊ רש"ש: שלמי קרי ובסי"ן ◊ קמחי: ב"כ כפפנים ◊ מקורות: שְׁמַלְי [שלמי קרי] ל,ד. שְׁמַלְי [שלמי קרי] מ"ש.

ד, ז - ארתחששתא ◊ רש"ש: השני' בסי"ן וכן כולם ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ארתחששתא: ל,ש,י,ו, יד, מ"ש. ארתחששתא ד. [וכן להלן].

ד, יב - יְחִיטו ◊ קמחי: ב"כ יחיסו בפתח ◊ מקורות: יְחִיטו ל,ד.

ו, ב - דכרונה ◊ רש"ש: לפירש"י במפיק ◊ קמחי: ב"כ כפפנים ◊ מקורות: דכרונה ל,ד.

ח, יג - יעואל כ' יעואל ק' ◊ רש"ש: והמש"כ יעואל כ"כ וקרי ביו"ד. וכ"ה ע"פ המס' ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יעואל ל,קמ, מ"ש, מ"ג-ל, דה"א ט לה. יעואל כ' ד.

ח, כב - חיל ופרשים ◊ רש"ש: מפ"י רש"י גראה שה"י כתוב בספרו רכב. מ"ש ◊ קמחי: ב"כ כפפנים ◊ מקורות: חיל ל,ש,י.

נחמיה

ב, יג - שָׁבַר ◊ רש"ש: לפירש"י בשי"ן ולראב"ע ורד"ק בסי"ן ◊ קמחי: כן (לאחר המלים "לפירש"י בשי"ן") ◊ מקורות: שָׁבַר ל,ש,י. שָׁבַר ד. ◊ תשובת קמחי תמוהה, שהרי בכל המקורות שי"ן שמאלית. אולי התייחס דווקא לשיטת ראב"ע ורד"ק?

ג, לו - ואלתכס ◊ רש"ש: בכל המדויקים כתיב ואל וקשיא לי כי היא דעת מדגנחאי. מ"ש ◊ קמחי: ב"כ כפפנים ◊ מקורות: ואל תכס ל,ש,י,קמ,ד, מד-ד. אל תכס מע-ד.

ה, ה - ידינו ◊ רש"ש: ח"י ע"פ מס' ס"פ בראשית ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: ידנו ל,ש,י,ד.

ו, ג - גדלה ◊ רש"ש: מ"ו מס' אסתר ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: גדולה ל,קמ, מ"ש, מ"ג-ד אס' ד א. גדלה ד.

ו, טו - ויראו (בלי מתג) ◊ רש"ש: לפי המס' צ"ל מתג ביו"ד כי הוא משורש ירא. ולפי' רש"י בלא מתג. כי לפי' הוא משרש ראה. ◊ קמחי: ב"כ במתג ◊ מקורות: ויראו ל,ש,י. ויראו (בלי מתג) ד.

ז, מג - להודוה - להודיה ק' ◊ רש"ש: והמש"כ ברוב ס' להודוה כ"כ וקרי בוא"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: להודוה כ' וק' ל,קמ, מ"ש, מ"ס-ד 6. להודיה ק' ד.

ז, נח - יַעֲלָא ◊ רש"ש: העי"ן בשוא לבדו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: יַעֲלָא ל, מ"ש. יַעֲלָא ד.

ז, סב - ארבעים ◊ רש"ש: בס' כ"י מדויקים וארבעים בוא"ו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: וארבעים ל,ש,י,קמ, מ"ש, מ"ס-ד 31. ארבעים ד.

ז, אחר פס' טז - טוסייהם וכו' ◊ רש"ש: במקצת ספרים כ"י לא נמצא פסוק זה וע' מ"ש. ◊ קמחי: כן לא נכתב הפסק [= הפסוק] ◊ מקורות: הפסוק אינו מופיע בכ"י ל,ש,י,ד.

ט, ג - רביעית, ורביעית ◊ רש"ש: לפי המס' דס"ס יחזקאל שניהם ח"י קדמאה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות:

רביעית... ורביעית לקמ, מ"ש, מ"ג-ל במ' טו ה, מ"ג-ד יח' מח כ. רביעית... ורביעית ד.
ט, טו - נתתה ◊ רש"ש: צ"ל נתת מס' כ"י וכ"ה במס' פ' תרומה ◊ קמחי: בכתר נכתב ככפנים רק גראה
שנכתב ההי אח"כ כי אינו שוה לכל היין ◊ מקורות: נתתה ל, ש, ק, מ, ד, מ"ש, מ"ג-קמ תה' טא ו,
מ"ק-ל שם. נתת מ"ש, מ"ג-ל שמ' מ ז, מ"ג-ד שמ' כה כא, מ"ק-ל, ש, שם טו. ◊ לפי בריואר,
כתיב תיבה זו תלוי במחלוקת מסורה; וראה על כך מ"ג-ד שמ' מ ז. מחלוקת המסרנים משתקפת
בתיקון שבכתר.

ט, לה - נתתה² ◊ רש"ש: נתת בלא ה' וע"ל פ' [=פסוק] טו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: נתת ל, ש, ק, מ,
מ"ש, מ"ג-ל שמ' מ ז, מ"ג-קמ תה' טא ו, מ"ג-ד שמ' כה כא. נתתה ד.
ט, לו - נתת ◊ רש"ש: דין צ"ל נתתה ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: נתתה ל, ש, ק, מ, מ"ש, מ"ג-ל שמ' מ ז,
מ"ג-קמ תה' טא ו, מ"ג-ד שמ' כה כא. נתת ד.
י, לט - מעשר ◊ רש"ש: העי"ן בח"פ מס' ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: מעשר ל, ש, מ"ש, מ"ק-קמ. מעשר
ד.

יא, א - גרלות ◊ רש"ש: גרלות כצ"ל מס' ר"פ אחרי ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: גרלות ל, ש, ק, מ, מ"ש,
מ"ג-ל דה"א כד ה, מ"ג-ד ו"י טו ח. גרלות ד, מ"ק-ד.
י"א, יב - עשי ◊ רש"ש: עשה בה"א ע"פ מס' פ' ויקהל ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: עשה ל, ש, ק, מ, מ"ש,
מ"ג-ל, ד, שמ' לה לה. עשי ל, ד.

י"ב, י - ואלישיב הוליד את יודע ◊ רש"ש: בלי מלת הוליד מ"ש ◊ קמחי: ל"כ רק ככפנים ◊
מקורות: ואלישיב את יודע ל, קמ, מ"ש, מ"ק-ל, קמ. ואלישיב הוליד את יודע ד. ◊ עדות קמחי
מזורה, שהרי בכל המקורות (חוץ מ"ד) - המלה הוליד אינה כתובה פה, וקרוב הדבר שטעה קמחי,
והסתכל בכתר באחת משתי הופעות הוליד האחרות שבפסוק זה. ייתכן גם שקמחי הבין בטעות
שההערה מתייחסת למשפט "וישוע הוליד את יויקים" שבשורה הקודמת, כי הקו מסומן בין שתי
השורות, כך:

וישוע הוליד את יויקים ויויקים הוליד

את אלישיב ואלישיב הוליד את יודע

יב, כב - הפרסי ◊ קמחי: בקמץ הפ' בכ"ת ◊ מקורות: הפרסי ל. הפרסי ד, מ"ק-ד?
יב, מג - עד מרחוק ◊ רש"ש: בלי מלת עד וע' מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: מרחוק ל, ש, ק, מ יד
ראשונה, מ"ש. עד מרחוק ד, קמ (ובגיליון).

יג, א - עמוני ◊ רש"ש: ח"ו. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: עמוני ל, ש, ק, מ, מ"ש, מ"ג-ש, ד, דב' כב
ד. עמוני: ד.

יג, ב - את הקללה ◊ רש"ש: בלי מלת את. מ"ש ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: הקללה ל, ש, ק, מ, מ"ש,
מ"ק-ש. את הקללה: ד.

יג, ט - והלבונה ◊ רש"ש: ח"ו. מס"ק ◊ קמחי: ל"כ רק ככפנים ונמס' כ". ובמס"ג ג"כ נמסר והלבונה
ב' ומלא, ומהם עמונים. דב"ה א, ט, כ"ט. ואומרה ויטהרו דין ◊ מקורות: והלבונה ל, קמ, ד, מ"ג-א יש'
טו ג, מ"ק-ק שם. והלבונה ש, מ"ש, מ"ק-ד כאן; יש' טו ג.

יג, יב - מעשר ◊ רש"ש: צ"ל העי"ן בשו"א לבדו ◊ קמחי: כן ◊ מקורות: מעשר ל, ש, מ"ש, מ"ק-קמ
י לט. מעשר ד.

נספח ו: מחיקות ותיקונים בכתר – על פי עדות רמ"י קמחי

- (מקומות החסרים כיום מן הכתר מסומנים בכוכב; לאחר סימן ◊ הערה שלי [י"ע])
- 1* גראשית ט, כט ויהיו. קמחי: ב"כ כת[וב] ויהיו. א[ך] כתוב עליו שהסופר טעה, ובצידו כ[...]. המג"י [ויהי] במקום ויהיו. ◊ ראה דיון לעיל, סעיף 1.2.2.
 - 2* שמות לד, א פסל לך. קמחי: בכת"ר סב"ה. ועוד בכ"י בשנים ס' וברביעי פ"ו. ◊ ראה דיון לעיל, סעיף 2.1.2.
 - 3* ויקרא כה, י יובל הוא (קרי היא). קמחי: ב"כ ביוד וגראה כי נתקן אח"כ. ◊ ראה דיון לעיל, סעיף 1.2.1.
 - 4 דברים לא, כא נשבעתי. קמחי: ב"כ בפתח וגראה כי נמחק. ◊ משמע שתוקן מקמץ לפתח. על תיקון זה, שהוא תיקון משיטת בן-נפתלי לשיטת בן-אשר, העיר גם ייבין, כתר, עמ' 16.
 - 5 יהושע בא, לה. קמחי: עי' דה"א ו' סג-סד. גם ב"כ כפפנים בלי ב' פסוקים ויש סימן כי נכת[בו] על הגליון ונמחק אח"כ. ◊ על מקום זה העיר מ' גלצר, "מלאכת הספר של כתר ארם צובה", ספרות יס (תשמ"ט), עמ' 185 הערה 15 (בשם קמחי).
 - 6 שמואל ב ז, כב ככל. קמחי: בכל בבית. מ"ש. ובכתר ניכר שנמחק ה"ב ל"כ והמס"ק נמחק ג"כ בקולמס'. ◊ גם כאן העיר קמחי על שינוי חשוב בכתר. במקום זה חלוקים כתבי-היד: רובם (ל, ק, ש) גורסים כאן בכל, כשיטת הכתר לפני התיקון. הערת מסורה גדולה של ל תומכת בנוסח ככל, שהוא נוסח הכתר לאחר התיקון (וכן נוסח ד; ראה מה שהביא ר"מ ברויאר ב"הנוסח ומקורותיו" לספר שמואל במהדורת "דעת מקרא"). הערת מסורה בכתב-היד ל"מ לגביאים (ולשעבר קהיר, גוטהייל 27) מוסרת כאן על מחלוקת מדינחאי ומערבאי (מדינחאי בכל, מערבאי ככל). תודה לרב ברויאר שהעמידני על כך. לדבריו, יש מקום למחשבה שנתחלף כאן נוסח המחלוקת. וראה: ייבין, כ"י קרוב, עמ' כג.
 - 7 ישעיה מא, ב כעפר. קמחי: כן ב"כ בכף אבל נראה כי נתקן בדיו חדש ומחוק מעט. ◊ קשה להבחין בכך בתצלום. ב"מאורות נתן" מופיעה השאלה אם האות כ נקודה בצירי (כנוסח רו"ה), והתשובה – כסגול.
 - 8 ישעיה נט, יט ויראו. רש"ש: ויראו בבי יוד"ן. מ"ש. קמחי: ב"כ כפפנים וגראה מחק רחב. והמס"ג מונה ה' ונשמרתם. מערב. אל ח'. יברכנו. את שם ה'. ◊ התיקון ניכר בבירור.
 - 9 ירמיה יז, ב על גבעות. רש"ש: בס"א ועל בואו וכ"ה בתי. מ"ש. וכן מצאתי בהגהות. קמחי: וב"כ ח"ו וניכר כי נמחק. ◊ קשה להבחין בכך בצילום.
 - 10 ירמיה לט, ג סמגרי-נבו. רש"ש: י"ס מלה חדא. ועכ"פ אין לחלקו לב' שיטין. קמחי: וב"כ נראה כי נמחק לב' מלין. ◊ קשה להבחין בכך.
 - 11 יחזקאל כב, יח סגים. רש"ש: סגים. מ"ש. קמחי: וב"כ כפפנים וניכר כי נמחק ה' הראשון. ◊ נראה בבירור.
 - 12 יחזקאל כה, יג ונטיתי. רש"ש: ח"ק. קמחי: כן, וניכר כי נמחק ונמסר לי' חסיר. ◊ נראה בבירור.
 - 13 מלאכי א, ח תגישון. רש"ש: תגשון ח"י. מס"ק. קמחי: ל"כ רק מ"י ונמסר לי'. ונכר כי נמחק ונתקן ביוד. ◊ האותיות ישון בכתב כהה, ואפשר שנמחקו האותיות הקודמות ונכתבו מחדש.

14. תהלים נד, ב כבוא. רש"ש: ח"ו. קמחי: כן. כ"ב בבא ח"ו ונראה כי נמחק הוא. ◦ התיקון נראה בבירור.
- 15* נחמיה ט, טו נתתה. רש"ש: צ"ל נתת מס' כ"י, וכ"ה במס' פ' תרומה. קמחי: בכתר נכתב כבפנים רק נראה שנכתב ההי אח"כ כי אינו שוה לכל היין. ◦ ראה דברי ברויאר, "הנוסח ומקורותיו", מהדורת "דעת מקרא" לנחמיה, שם, הקובע שבמקום זה יש מחלוקת מסרנים, ומכריע כנוסח נתתה (שהוא נוסח הכתר לאחר התיקון).
16. דברי הימים ב יח, ל ואת הגדול. רש"ש: המ"ש הכריע שצ"ל את בלא (ויו). קמחי: כן ונראה כי נמחק הוא. ◦ נראה בבירור.
17. דברי הימים ב כ, ח וישבור"בה (המקף סומן בעט). רש"ש: בטפחה ובמקף והבי"ת בה רפוי' והיא נקראת מאיילא. קמחי: כן אך המקף נראה כי נמחק. ◦ קשה להבחין במקף, אף שהוא נצרך על פי חוקי הטעמים.
18. דברי הימים ב כג, א השביעית. רש"ש: ח"ק. מ"ש. קמחי: כן. ונראה כי נמחק. ◦ בתצלום קשה להבחין במחיקה.

נספח ז: ההסכם בין צבי-הירש בנו של רש"ש ובין תלמידו

בעז"ה

שפת אמת תכון לעד איך אמוץ [אמת וצדק] שנעשה בפנינו עדים הח"מ התקשרות למז"ס בין הגני תרי הצדדים ה"ה [הרב הגדול] הרבני המופלג מו"ה [מורנו הרב] בנימין [בן] אברהם ז"ל ובין הרבני המופלג מו"ה צבי הירש במו"ה שלום שכנא נ"י סופר סתומ [ספרים תפילין ומזוזות]. ונעשה לפנינו עדים הח"מ בקגאג"ס [בקניין גמור אגב סודר] כדת איך שהרבני מו"ה צבי סופר סתומ הנ"ל התחייב א"ע [את עצמו] ללמוד לבנו של מו"ה בנימין הנ"ל הבחור הנעלה כמר דוד חי מלאכת אומנות כתיבת סתומים בלי שום ערמה ומרמה הכל באמונה כפי השגת ידו על משך שלשה שנים רצופים מיום דלמטה. גם ללמוד עמו שיעור גמרא בכל יום, ושאר לימודים ודינים הצריכים לאומנות הנ"ל. והבחור הנ"ל מחויב לציית את מוהר"ץ הנ"ל כפי אשר יצוה עליו במלאכתו הנ"ל או בלימודו כל ימי משך שלשה שנים הנ"ל. ומו"ה בנימין הנ"ל התחייב א"ע ליתן למוהר"ץ הנ"ל בשכר לימוד האומנות הנ"ל סך תשע מאות גרו"ש טורקיש מ"ס [?] היינו שלש מאות גרו"ש יתן לו תומ"י [תכף ומיד], ועוד שלש מאות גרו"ש יתן לו בר"ת מרחשוון הבע"ל [הבא עלינו] ועוד שלש מאות גרו"ש יתן לו בסוף כל שנה (ראשונה) משלשה שנים הראשונים מאה גרו"ש. וקיבלו ע"ע [על עצמם] מוהר"ב הנ"ל ובנו הנ"ל באו"ש ובח"ח ובשד"א ובת"כ בפ"מ [באלה ושבועה ובחרם חמור ובשבועה דאורייתא ובתקיעת כף בפנינו ממש] שלא יעזוב הבחור הנ"ל את מוהר"צ הנ"ל במלאכתו הנ"ל ולא ילך מאתו כל ימי משך ג' שנים הנ"ל, רק יעסוק עמו באמונה כפי אשר יצוה עליו כל ימי משך הנ"ל. גם שו"י אנפ"ש הבחור הנ"ל חד"א [חתיכא דאיסורא] ואסר ע"ע ופסל כל מלאכתו אשר יעסוק בעסק סתומים בלי רשות מוהר"ץ הנ"ל כל ימי משך ג' שנים הנ"ל. ובאם שיעזוב הבחור הנ"ל את מוהר"ץ בתוך משך הנ"ל אזי התחייב א"ע הרבני מוהר"ב הנ"ל אבי הבחור הנ"ל בחוב גמור ואמיתי מעתה ומעכשיו בקגאג"ס ליתן למוהר"ץ הנ"ל סך אלף גרו"ש טורקיש, וגם אם יחזור מוהר"ץ הנ"ל ולא ירצה להחזיקו כל ימי משך הנ"ל אזי מחויב ליתן

למורה"ב אלף גרו"ש, וע"ז יושלש שני שט"ח [שטרי חוב] ת"י [תחת ידי] השליש המרובה, א' בח"י [בחתומת יד] מוהר"ב הנ"ל, וא' בח"י מוהר"ץ הנ"ל כל א' על אלף גרו"ש, וכל מי מהצדדים שיעבור על תנאו הנ"ל אזי מחויב השליש להחזיר ב' השט"ח לצד המקיים. רק זאת בפירוש הותנה אם ירצה מוהר"ץ הנ"ל לנסוע לאר"צ [לארס צובה] בענין הגהת התנ"ך הידוע מבי"א [מבן אשר] בתוך משך הנ"ל אזי לא יוכלו מוהר"ב ובנו לעכב עליו, ואין עליו שום חיוב תשלומין מהאלף גרו"ש הנ"ל ומחויבים ב' הצדדים לגמור ימי משך הנ"ל בענין התקשרותם הנ"ל אחר כוא מוהר"ץ הנ"ל מא"צ [מארס צובה]. אמנם אם ירצה הכחור הנ"ל לנסוע עמו לא"צ, אזי מחויב מוהר"ץ הנ"ל ללמוד אתו גם שמה שיעודו הרגיל, גם ללמדו אומנות הנ"ל בעת הפנוי לו, גם להרגילו בהגהה אשר יעסוק שמה בהגהת התנ"ך הנ"ל. אמנם בענין הוצאות נסיעת הכחור לא"צ הברירה נתונה ביד מוהר"ב הנ"ל היינו אם יתן מוהר"ב הנ"ל כל ההוצאות בנו מנסיעתם עד חזרתם לשלום לפה עה"ק יהיו כל המתנות אשר ישיג ויקבל שמה יהי שייך לו לבדו, ואין למוהר"ץ שום חלק בו, רק בתנאי ובאופן שיעסוק עמו גם שמה באמנה כפי אשר יצוה עליו מוהר"ץ, ואם מוהר"ץ יקח אותו אתו עמו על הוצאות שלו, אזי כל המתנות והמשכורות אשר ישיג וירויח שמה בנו הנ"ל יהי שייך למוהר"ץ הנ"ל לבדו ואין למוהר"ב ובנו הנ"ל שום חלק בהם. וכל הנ"ל נעשה בת"כ בפ"מ ובקגאג"ס במדל"ב [כמנא דכשר למקניא ביה] כד"ת ובכל אופן היר"מ ע"פ ד"ת ותקח"ל [היותר מועיל על פי דבר תורה ותקנת חז"ל] דלא כו' ודלא כו' [דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרין] והביטול ופיטול כו' לדעת הרשב"א ז"ל, וליותר תוקף ועוד באו הצדדים הנ"ל עה"ח [על החתום], וגם הרב מו"ה יוחנן צבי הירש נ"י נכנס בערבות מדין ערב קבלן בעד מוהר"ב ובנו הנ"ל לאשר ולקיים ככל המבואר לעיל, וזאת באנו לפרש מה שמבואר לעיל שרשות ביד מוהר"ץ לנסוע לא"צ הוא דווקא אחר כלות משך שנה מיום דלמטה. ולראי' באנו אנתנו כלונ' עה"ח יום ר' ט"ו מנחם אב שנת ברכה וישועה לפ"ק [= תרכ"ד 1864] פה עה"ק ירושלם ת"ו

נאם בנימין בן ר' אברהם ולהה	נאם צבי הירש בלא"א..(?) שלום שכנא גר"ו
ונאם	ונאם דוד חי

בפנינו עדים ח"מ חתמו א"ע הצדדים הנ"ל היינו הרבני המופלג מו"ה בנימין במו"ה אברהם ז"ל ומו"ה צבי הירש במו"ה שלום שכנא גר"ו סופר סתם בח"י ממש על כל תוקף התקשרות המבואר לעיל, ובפנינו נעשה ככל התקף ועוד הנ"ל בקגאג"ס כד"ת, וגם בפנינו עדים נכנס הרב מו"ה יוחנן צבי הירש נ"י בערבות ונעשה ע"ק כד"ת כנ"ל וחתם א"ע בח"י ממש על הערבות הנ"ל ולראי' באנו עה"ח יום הנ"ל חמשה עשר הנ"ל שנת הנ"ל פה עה"ק הנ"ל וגם קנינו מאת הכחור הנעלה כמר דוד חי במו"ה בנימין הנ"ל בקגאג"ס כד"ת למו"ה צבי סופר סתם נ"י הנ"ל, וגם קיבל ע"ע הכחור הנ"ל בפנינו עדים ח"מ באו"ש ובח"ח כו' כנ"ל שלא לעוב את מוהר"ץ הנ"ל במלאכתו כל ימי משך הנ"ל ולאשר ולקיים ככל המבואר לעיל וחתם את עצמו בחתימת ידיו ממש על כל הנ"ל ובכך אשרגוהו וקימנהו כדחזו יום ד' חמשה עשר מנחם אב שנת הנ"ל פה הנ"ל

נאם ישעיהו ראובן משווערבנא	ראיתי חתימת ידי האנשים הנ"ל ר"ב ור"צ והכחור דוד הנ"ל
ונאם יוסף משה קתנין (?)	ראיתי חתימות ידי האנשים הנ"ל ר"ב ור"צ והכחור דוד הנ"ל

ביבליוגרפיה

- אלוני, העתקי הכתר = ג' אלוני, "העתקי כתר ארם צובה בירושלים ובגולה", בית מקרא עז (תשל"ט), עמ' 193-204.
- בוניארסקי, עמודי שש = ש"ש בוניארסקי, עמודי שש, ירושלים תרנ"א.
- בן-צבי, כתר התורה = י' בן-צבי, "כתר התורה של חלב", בתוך: כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, א: מחקרים בכתר ארם צובה, ירושלים תש"ך, עמ' א-ט.
- ברויאר, כתר = מ' ברויאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ז.
- גושן, אותנטיות = מ' גושן-גוטשטיין, "האותנטיות של כתר חלב", בתוך: כתבי מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, א: מחקרים בכתר ארם צובה, ירושלים תש"ך, עמ' י-לז.
- M. H. Goshen-Gottstein, "Biblical Manuscripts in the United States", *Textus* II (1962), pp. 53-59
- הלבנון, כתר תורה = "כתר תורה", הלבנון, שנה א, תרכ"ג (1863), עמ' 16, 23, 30, 31, 76 (השני) [שם הכותב אינו מופיע].
- זיסקינד, יפה עינים = רבקה זיסקינד, ר' אריה ליב יעלין וחבורו "יפה עינים", ירושלים תשל"ג.
- זר, מאורות נתן = ר' זר, "מאורות נתן לר' יעקב ספיר", לשוננו ג (ניסן, תמוז תשמ"ו), עמ' 151-213.
- ייבין, כ"י קרוב = י' ייבין, "כתב-יד קרוב מאוד לכתר ארם צובה: לו", טקסטוס יב (תשמ"ה), עמ' א-לא.
- ייבין, כתר = י' ייבין, כתר ארם צובה ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט.
- I. Yeivin, "The Division into Sections in the Book of Psalms", *Textus* VII (1969), pp. 76-102
- ילין, אבותינו = י"י ילין, אבותינו, ירושלים תשכ"ו.
- יעלין, קול אריה = א"ל יעלין, שו"ת קול אריה, וילנא תרל"ב.
- לוינגר, תיקון ס"ת = ד"ש לוינגר, "תיקון ספר תורה של ר' יו"ט ליפמן מילהוזן", סיני ס (תשכ"ז), עמ' רלז-רסח.
- ספיר, אבן ספיר = י' ספיר, אבן ספיר, ליק תרכ"ו.
- עופר, ספר התמיד = י' עופר, "פרשיות 'ספר התמיד' מברצלונה", מגדים ד (תשרי תשמ"ח), עמ' 67-74.
- עופר, קאסטו = י' עופר, "כתר ארם צובה לאור רשימותיו של מ"ד קאסטו", ספונות יט, ס"ח ד (תשמ"ט), עמ' 277-344.

J. Penkower, "Maimonides and the Aleppo = והכתר = הרמב"ם", *Textus IX* (1981), pp. 39-128

ריבלין, יוסף זוגדל = א' ריבלין, הצדיק ר' יוסף זוגדל מסלאנט ורבותיו, ירושלים תשמ"ג.

שמוש, כתר. = א' שמוש, הכתר - סיפורו של כתר ארם-צובה, ירושלים תשמ"ז.
תדהר, חלוצי הישוב = ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגיו, ירושלים תש"ז-תשל"א.

תח"י = א"ל פרומקין, א' ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג, ירושלים תרפ"ט.

כתבי-יד של מקרא, מקורות מסורה וקיצורים

א = כתר ארם צובה

ב = כתבי-יד המוזיאון הבריטי Or. 4445

ל = כתבי-יד לנינגרד, פירקוביץ' B19^A

ק = כתבי-יד קהיר של הנביאים

ק^ב = כתבי-יד קיימברידג' Add. 1753

ש = כתבי-יד ירושלים 24^o5702 (לשעבר ששון 507)

ש₁ = לשעבר ששון 1053

א"ת = אור תורה

ד = דפוס מקראות גדולות, ונציה רמ"ד-רמ"ו

יהב"י = יקותיאל הנקדן בן יהודה

כ, כת' = כתיב

כו"ק = כתיב וקרי

מ"ג = מסורה גדולה

מד = מדינחאי

מ"נ = מאורות נתן

מע = מערבאי

מ"ק = מסורה קטנה

מ"ר = מסורה רבתי, בסוף ד

מ"ש = מנחת ש"י

ע"ה = עין קורא (ליהב"י)

פס = רשימת הפסקים

ק' = קרי

רוו"ה, וו"ה = ר' וולף הידנהיים

